

PROBLEMY WSPÓŁCZESNEJ KRYMINALISTYKI

UNIwersytet Warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Kryminalistyki
Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne

UNIwersytet warszawski
Wydział Prawa i Administracji
Katedra Kryminalistyki

Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne

PROBLEMY WSPÓŁCZESNEJ KRYMINALISTYKI

TOM XVII

pod redakcją:
Ewy Gruzy
Tadeusza Tomaszewskiego
Mieczysława Goca

Warszawa 2013

Redakcja Naukowa
prof. dr hab. Ewa Gruza
prof. dr hab. Tadeusz Tomaszewski
dr Mieczysław Goc

Rada Naukowa
prof. dr hab. Jerzy Kasprzak
prof. UWr. dr hab. Maciej Szostak
prof. dr hab. Henryk Malewski (Litwa)

© Copyright by Uniwersytet Warszawski Wydział Prawa i Administracji
Katedra Kryminalistyki
© Copyright by Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne

**„Problemy Współczesnej Kryminalistyki”
znajdują się na liście czasopism punktowanych.**

ISSN 1643-2207

Łamanie, druk i oprawa:
Drukarnia J.J. Maciejewscy - Przasnysz

Dystrybucja i przyjmowanie zamówień:
Centrum Badawczo-Szkoleniowe PTK Sp. z o.o.
adres koresp. 00-018 Warszawa, ul. Zgoda 11/300
biuro@kryminalistyka.pl www.kryminalistyka.pl
tel. 22 692 43 85, faks 22 827 01 60

Przyjmowanie prac do druku:

Prace w formie elektronicznej, zgodnie z wymogami regulaminu PWK,
należy wysłać na adres Sekretarza Redakcji:
redakcja.pwk@gmail.com

SPIS TREŚCI

<i>Ewa Gruza</i> WSTĘP	5
<i>Kacper Choromański</i> WSTĘP DO ANALIZY ŚLADÓW KRWAWYCH. ZAGADNIENIA TERMINOLOGICZNE	7
<i>Agnieszka Dalecka</i> CENTRALNE BIURO ANTYKORUPCYJNE, JAKO ORGAN KONTROLI PAŃSTWOWEJ W ROZUMIENIU ART. 49 § 4 KPK	15
<i>Mieczysław Goc</i> <i>Beata Goc-Ryszawa</i> NOWOCZESNE METODY I TECHNIKI BADAŃ PISMOZNAWCZYCH	25
<i>Maciej A. Kędzierski</i> O NIEKTÓRYCH ZAGADNIENIACH ZWIĄZANYCH Z ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ PODMIOTU ZBIOROWEGO ZA PRZESTĘPSTWO FINANSOWANIA TERRORYZMU	57
<i>Paweł Łabuz</i> KONTROLA OPERACYJNA JAKO ELEMENT CZYNNOŚCI OPERACYJNO – ROZPOZNAWCZYCH W PROCESIE WYKRYWCZO – DOWODOWYM. UWAGI <i>DE LEGE LATA</i>	85
<i>Paweł Łabuz</i> <i>Mariusz Michalski</i> HANDEL LUDŹMI W UJĘCIU KRYMINALISTYCZNYM	101
<i>Włodzimierz Rojek</i> UPRAWNIENIA KANADYJSKIEGO SĘDZIEGO POKOJU WYDAJĄCEGO NAKAZ PRZESZUKANIA	113
<i>Tomasz Saffański</i> WSPARCIE OPERACYJNE EUROPOLU W ZWALCZANIU FAŁSZERSTW WALUTY EURO NA TLE ROZWIĄZAŃ ORGANIZACYJNYCH I PRAWNYCH W POLSCE	121

Denis Solodow

ROLA KRYMINALISTYKI W UJAWNIANIU FAŁSZERSTW
DOKUMENTÓW HISTORYCZNYCH 137

Katarzyna Wolska

REDAKCJA POSTANOWIENIA O PRZEDSTAWIENIU ZARZUTÓW
A PRAWO DO OBRONY 151

Justyna Żylińska

KONFRONTACJA BIEGŁYCH W POSTĘPOWANIU
PRZYGOTOWAWCZYM 157

Komunikaty

REGULAMIN PRZYZNAWANIA NAGRÓD POLSKIEGO TOWARZYSTWA
KRYMINALISTYCZNEGO W KONKURSIE IM. PROF. TADEUSZA
HANAUSKA NA PRACĘ ROKU Z DZIEDZINY KRYMINALISTYKI 175

REGULAMIN KONKURSU NA NAGRODĘ PROFESORA BRUNONA
HOŁYSTA DLA WYRÓŻNIAJĄCYCH SIĘ MŁODYCH
KRYMINALISTYKÓW 177

ZAKRES BADAŃ LABORATORIUM KRYMINALISTYCZNEGO
CENTRUM BADAWCZO-SZKOLENIOWEGO POLSKIEGO
TOWARZYSTWA KRYMINALISTYCZNEGO 179

REGULAMIN PUBLIKOWANIA PRAC W „PROBLEMACH
WSPÓŁCZESNEJ KRYMINALISTYKI” 181

PROCEDURA RECENZOWANIA PRAC W „PROBLEMACH
WSPÓŁCZESNEJ KRYMINALISTYKI” 183

WSTĘP

Z radością informuję Państwa, że decyzją Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ogłoszonym w 2013 roku wykazie czasopism punktowanych *Problemy Współczesnej Kryminalistyki* znalazły się w części B – grupa czasopism naukowych nieposiadających współczynnika impact factor – z przyznanym jednym punktem za publikację. Nie jest to może imponująca liczba przyznanых punktów, ale na początek i z tego powinniśmy się cieszyć! Oczywiście dołożymy wszelkich starań, by w kolejnych latach podwyższyć punktację za publikacje.

W oddawanym w ręce czytelników XVII tomie *Problemów Współczesnej Kryminalistyki* znajdują się opracowania przede wszystkim napisane przez uczestników seminarium doktorskiego prowadzonego w Katedrze Kryminalistyki Uniwersytetu Warszawskiego. Zgodnie z przyjętą zasadą prezentujemy teksty w porządku alfabetycznym nazwisk ich Autorów.

Oddawany w ręce czytelników tom jest kolejnym, w którym kwalifikujemy prace do druku, a podstawą tej kwalifikacji są pozytywne opinie dwóch powołanych przez redaktorów naukowych periodyku, recenzentów.

Życząc miłej lektury, zachęcamy wszystkich zainteresowanych do przesyłania prac do kolejnego punktowanego wydania *Problemów Współczesnej Kryminalistyki*.

prof. dr hab. Ewa Gruza

WSTĘP DO ANALIZY ŚLADÓW KRWAWYCH. ZAGADNIENIA TERMINOLOGICZNE

Analiza Śladów Krwawych (AŚK) jest dziedziną kryminalistyki, która w najbliższych latach nabierać będzie coraz większego znaczenia. Przyczyną powyższego zjawiska jest intensywny rozwój nauk biologicznych i coraz częstsze wykorzystywanie ich w procesie karnym. Krew jest jedną z substancji, które bardzo często są ujawniane i zabezpieczane na miejscu zdarzenia. Należy pamiętać, że oprócz informacji genetycznej krew może nieść ze sobą informację dotyczącą sposobu powstania danego śladu, dzięki czemu można dokonać rekonstrukcji zdarzenia. Sam fakt obecności krwi na miejscu zdarzenia/ przedmiotach/ osobach, nie ma aż tak dużego znaczenia, ale istotą problemu może być, w jakich okolicznościach się ona tam znalazła, a na to pytanie odpowiada Analiza Śladów Krwawych. Obecnie stosowana polska terminologia, która pochodzi z lat sześćdziesiątych, jest w znacznym stopniu niepełna i nieaktualna. Niniejsza publikacja ma na celu wprowadzenie czytelnika w tematykę Analizy Śladów Krwawych, przedstawienie i wyjaśnienie terminologii międzynarodowej, używanej w tej nauce, aby ujednoczyć oraz unowocześnić obecnie stosowane polskie nazewnictwo. Artykuł ma na celu przedstawienie jedynie podstawowej terminologii, natomiast w przyszłości należy rozwinąć ten temat, poprzez przybliżenie charakterystyki poszczególnych śladów bardziej szczegółowo.

Analiza Śladów Krwawych jest dyscypliną kryminalistyki, dzięki której na podstawie wyglądu, wielkości i lokalizacji śladów krwawych można dokonać rekonstrukcji zdarzenia. Ślady te mogą znajdować się zarówno na miejscu zdarzenia, na zwłokach, na ofierze, napastniku, świadkach i narzędziach. Analiza Śladów Krwawych spełnia zasadniczo trzy funkcje, którymi są rekonstrukcja zdarzenia, weryfikacja zeznań lub wyjaśnień oraz priorytetyzacja próbek do badań DNA.

Główną polską publikacją poruszającą omawianą tematykę są „Ślady Krwawe w praktyce śledczej” dr Józefa Radzickiego z 1960 r., wydane przez Wydawnictwo Milicji Obywatelskiej. Pozycja ta wprowadziła podstawowe terminy używane ówczesnie w tzw. mechanizmie powstawania śladów krwawych. Terminologia była poprawna przez dłuższy czas, jednak ze względu na rozwój nauki i nowe wnioski badaczy, zaleca się unowocześnienie słownictwa, aby było ono pełniejsze oraz nie prowadziło do mylnego wnioskowania.

Głównym celem ujednoczenia słownictwa w tej dziedzinie jest dobór terminów, które będą wyraźne, jednoznaczne i które w sposób poprawny będą wizualizować powstawanie danego śladu. Odpowiednie nazewnictwo pomoże wyobrazić sobie opisaną plamę na etapie postępowania przygotowawczego, jak i później na etapie sądowym.

W literaturze angielskiej i amerykańskiej terminologia jest szczególnie dobrze rozwinięta i ustandaryzowana. Utworzona w 2002r. przez FBI¹ grupa naukowa SWGSTAIN miała na celu m. in. zebranie wszystkich stosowanych pojęć w tej dziedzinie i ustandaryzowane terminologii. Została stworzona lista pojęć sugerowanych przez tę grupę. Wiodąca organizacja międzynarodowa International Association of Bloodstain Pattern Analysts IABPA² zrzeszająca biegłych i ekspertów z omawianej dziedziny, zaakceptowała tę listę i również sugeruje jej używanie. Słownictwo zostało przetłumaczone już na kolejne języki tj. chiński, niderlandzki, fiński, francuski, niemiecki, koreański, portugalski, hiszpański, turecki.³ W październiku 2011 roku IABPA wyznaczyła autora niniejszego tekstu, będącego jedynym reprezentantem Polski w tej organizacji, do dokonania przetłumaczenia terminologii. Proces tłumaczenia trwa od listopada 2010 r. tj. od chwili kiedy autor ukończył Basic BPA Course. Szereg kolejnych szkoleń i doświadczeń z zakresu Analizy Śladów Krwawych spowodowało, że tłumaczenie nie jest odtwórcze. Nowa polska terminologia jest klarowna, spójna i działająca na wyobraźnię. Sam opis danego śladu ma dawać wyobrażenie czytelnikowi, jak on wygląda.

Terminologia międzynarodowa posługuje się zwrotem Bloodstain Pattern Analysis, który można przetłumaczyć na Analizę Śladów Krwawych, nie jest to jednak tłumaczenie dosłowne. Bloodstain oznacza plamę krwi. Na miejscu zdarzenia można ujawnić nie tylko plamy, ale również krew, która na pierwszy rzut oka nie przypomina regularnych plam. Wyrażenie ślady w tym podstawowym sformułowaniu poszerza zakres badanych substancji, nie tylko o oczywiste plamy, ale również o krew w nieregularnym kształcie. Na miejscu zdarzenia, oprócz krwi można ujawnić i zabezpieczyć mieszaninę krwi z inną substancją, dlatego stosowanie wyrażenia ślad krwawy, zamiast ślad krwi, wydaje się być bardziej poprawnym wyrażeniem. Analiza Śladów Krwawych posiada w sobie przekaz bardzo zbliżony do Bloodstain Pattern Analysis, jednak zakres przedmiotowy jest szerszy, a co za tym idzie pełniejszy.

Mechanizm powstania śladów krwawych jest pojęciem używanym do tej pory w nomenklaturze polskiej⁴, jednak jest to pojęcie stosunkowo wąskie. Interpretując to wyrażenie dosłownie jak i funkcjonalnie można odnieść wrażenie, że następuje jedynie proces wytłumaczenia samego powstania śladu. Natomiast

¹ <http://www.swgstain.org/about-swgstain>, podstrona: SWGSTAIN's History.

² <http://www.iabpa.org/>.

³ <http://www.iabpa.org/international-sub-pages>.

⁴ *Ślady krwi w praktyce śledczej*, Wydawnictwo Zakładu Kryminalistyki Komendy Głównej MO, Warszawa 1960.

Analiza Śladów Krwawych jest pojęciem znaczenie szerszym, zawierającym w sobie zarówno pojęcie mechanizmu, jak i rekonstrukcji zdarzenia. Jeżeli dokonana się analizy językowej powyższych wyrażań, można dojść do wniosku, że mechanizm wyjaśnia powstanie plam krwi, lecz nie pozwala na dalsze wnioskowanie i dokonanie rekonstrukcji zdarzenia. AŚK wydaje się być pojęciem pełniejszym i pozwalającym na wysunięcie dalszych wniosków z samego mechanizmu ich powstania. Mimo wielkiego szacunku do dorobku naukowego J. Radzickiego zasadnym jest wdrożenie nowych terminów do tej nauki, celem unowocześnienia i standaryzacji.

Terminologia zagraniczna wyróżnia podział plam krwawych na 3 grupy: pasywne (passive), rozpryski (spatter), oraz zmienione (altered)⁵. Obecna polska terminologia⁶ rozróżnia 3 grupy śladów: ślady krwi będące bezpośrednim następstwem wynacznienia krwi, ślady krwi powstałe w wyniku działania za pomocą różnych przedmiotów oraz ślady powstałe wskutek zacierania lub usuwania śladów krwawych. Katalog pojęć sugerowanych przez zagranicznych ekspertów, wydaje się być łatwiejszy w stosowaniu i wygodny w celach rekonstrukcyjnych, ponieważ jest prosty i przejrzysty.

Plamy pasywne (passive) powstają w wyniku działania jedynie siły grawitacji i oporu powietrza. Stosowanie wyrażenia pasywne jednoznacznie wskazuje, że nie działają w tym przypadku siły zewnętrzne, co doskonale odzwierciedla naturę tych plam, podkreśla ich mało dynamiczny sposób powstania.

W skład grupy plam pasywnych wchodzi następujące typy śladów: skapnięcie (drip), chluśnięcie (splash), kałuża (pool), ściek/spływ (flow), nasiąknięcie i przesiąknięcie (saturated) oraz ślad kontaktowy (contact pattern), a w nim zawiera się otarcie (swipe)⁷.

Skapnięcie (drip) jest śladem powstałym, gdy swobodnie spadająca pojedyncza kropla krwi upada na powierzchnię. Szereg skapnięć (multiple drips) ułożonych względem siebie liniowo to ścieżka skapnięć (drip trail). Powstaje ona, gdy źródło krwawienia porusza się i jednocześnie kapie z niego krew. W obecnej terminologii ślad ten nazywa się kroplą padniętą⁸, co może być bardzo mylne. Sformułowanie kropla jest mylące ponieważ w odczuciu i wyobrażeniu kroplą jest ciecz, ale „wisząca” w powietrzu, w trakcie lotu. Może zostać ślad po kropli, ale sama kropla nie zostaje na powierzchni, ponieważ się rozplaszczcza w trakcie uderzenia i tworzy plamę. Wyrażenie „padnięta” również wydaje się mało precyzyjne. Każda kropla pada na powierzchnię, zarówno swobodnie, jak i pod wpływem siły. Sugerowana przez autora terminologia rozwiązuje ten problem, dzięki czemu można z łatwością rozróżnić obie plamy, których natura powstania jest bardzo

⁵ S.H. James, P.E. Kish, T.P. Sutton, *Principles of Bloodstain Pattern Analysis: Theory and Practice*, CRC Press Taylor & Francis Group, 2005 Boca Raton, Florida.

⁶ *Ślady krwi w praktyce śledczej*, op. cit., s. 49.

⁷ S.H. James, P.E. Kish, T.P. Sutton, op. cit., s. 72.

⁸ *Ślady krwi w praktyce śledczej*, op. cit., s. 51.

różna. Wydaje się, że postulowana terminologia jest lepszą wizualizacją omawianego przypadku.

Dodatkowo, w przypadku tego typu śladów, można zaobserwować kroplę towarzyszącą, którą jest mniejsza kropla będąca „produktem ubocznym” swobodnego skapnięcia kropli krwi.

Chluśnięciem (splash) nazywamy ślad powstały w wyniku uderzenia swobodnie spadającej większej objętości krwi w powierzchnię. Przez słowo większe, rozumiemy większe, niż pojedyncza kropla.

Kałużą (Pool) nazywamy ślad powstały w wyniku nagromadzenia się krwi na powierzchni. Termin ten jest również używany w obecnej polskiej terminologii⁹.

Ściek/spływ (flow) to ślad powstały w wyniku spływania nadmiaru objętości krwi po powierzchni. Na kierunek spływu ma znaczenie na ogół działanie siły grawitacyjnej. W obecnej polskiej terminologii stosowany jest zwrot plam strumykowatych ścieków¹⁰ oraz w przypadku powierzchni horyzontalnych cienkich mostków i strug¹¹. Rozbicie tego samego mechanizmu na tak wiele nazw wydaje się niezasadne. Mechanizm powstawania spływów w tym przypadku jest zawsze taki sam, tj. ruch krwi po powierzchni pod wpływem siły, najczęściej grawitacji. Ograniczenie nazewnictwa do ścieku/spływu upraszcza terminologię.

Angielski termin saturated odnosi się zarówno do przesiąknięcia i nasiąknięcia. W związku z bogactwem języka polskiego można sobie pozwolić na rozbieżność angielskiego terminu na dwa.

Przesiáknieniem nazywamy ślad powstały w wyniku gromadzenia się krwi w objętości danego obiektu (np. w głąb materaca), natomiast nasiąknięcie to plama powstała w wyniku pokrycia powierzchni danej struktury krwią. Rozróżnieniem nasiąknięcia od kałuży jest to, że kałuża występuje tylko na powierzchni horyzontalnej (np. podłoga) natomiast nasiąknięcie występuje na powierzchni nieregularnej będącym w różnym położeniu (np. włosy, frędzle itp.). Słowo wsiąknięcie wydaje się z początku być również poprawne w przypadku opisanego mechanizmu przesiąknięcia. Jednak wizualizacja tego terminu może wiązać się z tym, że krew nagromadziła się w objętość całkowicie, natomiast przy przesiąknięciu możliwe jest częściowe nagromadzenie zarówno na powierzchni, jak i w głąbi. Dlatego też ten termin wydaje się bardziej poprawny. Obecna polska terminologia nie operuje tego typu pojęciami.

Ślad kontaktowy (contact pattern) powstaje w wyniku zetknięcia przynajmniej dwóch powierzchni, w tym jednej pokrytej krwią. Możliwe jest zaobserwowanie rzeczywistego kształtu powierzchni pokrytej krwią (np. odblaski traseologiczne, narzędzia, linie papilarne, struktura materiału). Otarcie (swipe) to rodzaj plamy kontaktowej, powstałej w wyniku dotknięcia powierzchni czystej powierzchnią pokrytą krwią. Czasami na podstawie wyglądu tego śladu można

⁹ Tamże, s. 62.

¹⁰ Tamże, s. 58.

¹¹ Tamże, s. 62.

stwierdzić, w jakim kierunku i zwrocie był przeprowadzony ruch po powierzchni. Terminologia polska uwzględnia tego typu ślady i nazywa je stykowymi. Dotychczasowe pojęcie jest wąskie i nie uwzględnia otarć które są również bardzo ważnymi śladami. Dlatego wyrażenie ślady kontaktowe z podgrupą otarcia jest właściwsze.

Drugą ważną grupą śladów są rozpryski (spatter). Rozpryski można podzielić także na 3 rodzaje tj. uderzeniowe (impact mechanism), wtórne (secondary mechanism) oraz wyrzutowe (projection mechanism)¹². Ogólna nazwa rozprysków również znajduje się w terminologii Radzickiego¹³. Omawiając ten temat nie sposób nie omówić innego wyrażenia, które jest używane zamiennie, a mianowicie rozbryzgi. W angielskiej terminologii jest również podobna sytuacja tzn. spatter oraz splatter. Amerykańscy eksperci wybrali tę pierwszą opcję. Słowo rozpryski jest słowem poprawnym. Dodatkowo jest to słowo, które bardzo mocno utkwilo w terminologii polskiej i nie ma potrzeby, aby go zmieniać.

Rozpryski uderzeniowe, jak sama nazwa wskazuje, to układ plam powstający w wyniku uderzenia obiektu w ciekłą krew. W tej grupie można dodatkowo wyróżnić rozprysk wlotowy (backspatter), który powstaje w wyniku naniesienia plam krwi z rany postrzałowej wlotowej oraz wylotowy (forward spatter), który powstaje w podobny sposób, tylko z rany wylotowej.

Rozpryski wtórne powstają poprzez kapanie kropeł krwi w już istniejącą plamę powodując drobne rozpryski wokół kałuży zwanymi plamami satelitarnymi (satellite stains). Mechanizm, który tworzy tego typu ślady nazywany jest mechanizmem ciecz w ciecz (blood into blood mechanism). Nie jest to dokładne tłumaczenie z języka angielskiego, ponieważ w obecnej chwili trwa dyskusja dotycząca tego terminu. Wydaje się, że wyrażenie „ciecz w ciecz” jest szersze przedmiotowo, niż „krew w krew”. Na miejscu zdarzenia można spotkać mieszaninę krwi i innej substancji, która kapie w istniejącą kałużę tworząc tego typu rozpryski. Nazwanie tego typu mechanizmu „krew w krew” nie wydaje się poprawne, natomiast termin „ciecz w ciecz”, wypełnia całkowicie zakres przedmiotowy opisywanej sytuacji. Termin śladów wtórnych występuje również w obecnej terminologii polskiej¹⁴, jednak jego znaczenie jest zupełnie inne. Odnosi się on do śladów kontaktowych. Wtórność śladu polega na tym, że krew zostaje naniesiona na powierzchnię, aby wtórnie, poprzez otarcie być naniesiona na kolejną.

Rozpryski wyrzutowe (projected) powstają w wyniku działania ciśnienia lub sił na krople krwi. Rozpryski te dzielą się na rozpryski wydechowe (expiration pattern), zrzuty (cast off), oraz rozpryski wytryśnięte (arterial spurt).

Rozprysk wydechowy (expiration pattern) to układ powstały w wyniku dystrybucji krwi na powierzchnię, gdzie źródłem wynaczynienia są nos, usta lub rana np. klatki piersiowej. Siła nadająca prędkość krwi, to ciśnienie powietrza wydostającego się płuc lub z rany. Obecna polska terminologia nie przewiduje tego

¹² S.H. James, P.E. Kish, T.P. Sutton, op. cit., s. 150.

¹³ *Ślady krwi w praktyce śledczej*, op. cit., s. 63.

¹⁴ Tamże, s. 69.

typu terminu. Zrzuty (cast off) powstają poprzez oderwanie się krwi od powierzchni w trakcie działania na nią sił odśrodkowych, dzieje się tak np. w przypadku machania narzędziem. Terminologia międzynarodowa wyróżnia dodatkowo zrzuty hamujące, czyli plamy powstające w wyniku oderwania się krwi od powierzchni w trakcie działania na nią siły odśrodkowej w trakcie hamowania obiektu, którym dokonywało się zamachu. Jednak te ślady w większości przypadków są bardzo trudne do rozróżnienia od zwykłego zrzutu. Obecna polska terminologia nazywa te ślady spadającymi kroplami z narzędzia¹⁵. Zwrot może być mylący ponieważ z wyrazem „spadające” wiąże się ze swobodny spadek, gdzie jedyną siłą napędową kropli to siła grawitacji. Tego typu wyrażenie nie przewiduje siły odśrodkowej, która działa w przypadku dokonywania zamachów narzędziem. W związku z tym zwrot używany obecnie wydaje się być niewystarczający do opisu tego typu mechanizmu powstawania plam.

Ostatnim typem rozprysków w tej grupie, to rozpryski wytryśnięte (arterial spurt), które powstają poprzez wyrzucenie krwi bezpośrednio z naczynia krwionośnego pod wpływem ciśnienia krwi. Plamy te nie są uwzględnione w wykazie sugerowanej przez SWGSTAIN terminologii, jednak można je znaleźć w literaturze oraz sporządzanych przez ekspertów opiniach. Terminologia polska nazywa tego typu ślady plamami krwi tryskającej¹⁶. Wyrażenie w czasie dokonany t.j. wytryśnięta zdaje się być bardziej poprawne dla wyrażenia mechanizmu powstania tego śladu (autora przetłumaczył terminologię na czas dokonany oprócz wyrażenia zrzut hamujący).

Ostatnią grupą są ślady zmienione (altered). W skład tej grupy wchodzi: skrzepy (clotted), rozcieńczone plamy (diluted), plamy owadów (insects stains), pustki/puste obszary (voids) oraz tzw. plamy sekwencjonowane (sequence) w skład których wchodzi przetarcie (wipe)¹⁷.

Skrzep krwi (blood clot), to struktura wytworzona przez składniki krwi w trakcie procesu krzepnięcia. Różne czynniki mają wpływ na krzepnięcie śladu. Obecna terminologia nie przewiduje tego typu terminu. Plamy rozcieńczone (diluted) nie są uwzględnione w wykazie sugerowanej przez SWGSTAIN terminologii, jednak można je znaleźć w literaturze oraz sporządzanych opiniach. Jak sama nazwa wskazuje, jest to plama krwi rozcieńczona inną cieczą. Wymieniony typ plam zdaje się opisywać również terminologia polska pod nazwą śladów powstałych na wskutek zacierania lub usuwania krwi¹⁸. Zakres przedmiotowy obecnego wyrażenia jest jednak stosunkowo wąski, ponieważ dotyczy jedynie śladów rozcieńczonych umyślnie, nie przewiduje mieszania się cieczy przypadkowo lub naturalnie. Nowa terminologia poprzez termin rozcieńczona przewiduje opisane sytuacje, oraz co najważniejsze, nie przypisuje mechanizmowi powstania krwi żadnych intencji sprawczych, przez co nie sugeruje zamiaru.

¹⁵ Tamże, s. 50.

¹⁶ Tamże, s. 57.

¹⁷ S.H. James, P.E. Kish, T.P. Sutton, op. cit., s. 180.

¹⁸ *Ślady krwi w praktyce śledczej*, op. cit., s. 71.

Plamy owadów (insects stains), to ślady powstałe w wyniku działalności owadów. Obecna polska terminologia nie przewiduje tego typu terminu.

Pusty obszar/pustka charakteryzuje się brakiem plam krwi, podczas gdy układ plam wokół tego miejsca sugeruje, że powinny one wystąpić. Obecna polska terminologia nie przewiduje tego typu terminu.

Ostatnim rodzajem plam w tej grupie są przetarcia (wipe), czyli ślady powstałe w wyniku ruchu jednej powierzchni po drugiej powierzchni, na której już był ślad krwi. Mechanizm ten tworzy nowy ślad. Podobnie, jak w przypadku plam rozcieńczonych, obecna polska terminologia przewiduje tego typu plamy, lecz w wąskim zakresie tj. „plam umyślnych”. Termin proponowany przez autora ma szerszy zakres oraz nie sugeruje zamiaru.

Zaproponowana terminologia jest jedynie wstępem do szerszych rozważań w tej nowej i dynamicznie rozwijającej się dziedzinie. Przedmiotem następnych publikacji trzeba będzie uczynić kolejne pojęcia związane już z samą analizą śladów krwawych, charakterystykami poszczególnych plam, zjawiskami i pojęciami fizycznymi, które są występują w tym mechanizmie oraz praktycznym aspektem omawianej dyscypliny.

Słowa kluczowe:

Analiza Śladów Krwawych, AŚK, krew, rekonstrukcja zdarzenia, terminologia, oględziny miejsca zdarzenia, oględziny przedmiotów

Streszczenie:

Artykuł przedstawia - po raz pierwszy w Polsce - oficjalną terminologię wykorzystywaną przez międzynarodowe środowisko ekspertów z dziedziny Analizy Śladów Krwawych (BPA). Autor wyjaśnia dlaczego ta terminologia (i zaprojektowany przez niego jej polski odpowiednik) jest bardziej precyzyjna i odpowiednia od stosowanej dotychczas. Głównym celem zunifikowania nowej terminologii jest jej dostosowanie i ujednolicenie ze słownictwem BPA wykorzystywanym przez międzynarodowe organy ścigania i instytucje wymiaru sprawiedliwości. Takie opracowanie umożliwi spójną i jednoznaczną wymianę informacji i doświadczeń w ramach transgranicznej współpracy ekspertów z zakresu BPA.

Summary:

The Article presents - for the first time in Poland - an official terminology used in Bloodstain Pattern Analysis (BPA) by the international community of experts. The Author explains why that terminology (and its new Polish equivalent that he designed) is more precise and relevant than the previous attempts. The main objective of the unified new terminology is to adjust, uniform and universalize the BPA vocabulary used by the worldwide Law Enforcement Agencies and Criminal Justice System. The effects of such work would enable the consistent and coherent exchange of information and expertise within the cross-border cooperation of BPA specialists.

CENTRALNE BIURO ANTYKORUPCYJNE JAKO ORGAN KONTROLI PAŃSTWOWEJ W ROZUMIENIU ART. 49 § 4 KPK

Centralne Biuro Antykorupcyjne jest służbą specjalną powołaną na mocy ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym, której celem działania jest zwalczanie korupcji w życiu publicznym i gospodarczym, w szczególności w instytucjach państwowych i samorządowych, a także zwalczanie działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa¹.

Do zadań Centralnego Biura Antykorupcyjnego należy m.in. rozpoznawanie, zapobieganie i wykrywanie wskazanych w ustawie przestępstw, ujawnianie i przeciwdziałanie przypadkom nieprzestrzegania przepisów ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne², dokumentowanie podstaw i inicjowanie realizacji przepisów ustawy z dnia 21 czerwca 1990 r. o zwrocie korzyści uzyskanych nieusłusznie kosztem Skarbu Państwa lub innych państwowych osób prawnych³, ujawnianie przypadków nieprzestrzegania określonych prawem procedur podejmowania i realizacji decyzji w przedmiocie prywatyzacji i komercjalizacji, wsparcia finansowego, udzielania zamówień publicznych, kontrola prawidłowości i prawdziwości oświadczeń majątkowych lub oświadczeń o prowadzeniu działalności gospodarczej osób pełniących funkcje publiczne, składanych na podstawie odrębnych ustaw, prowadzenie działalności analitycznej dotyczącej zjawisk występujących w obszarze właściwości CBA oraz przedstawienia w tym zakresie informacji Prezesowi Rady Ministrów, Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej, Sejmowi oraz Senatowi.

Zgodnie z art. 13 ustawy o CBA, w granicach powyższych zadań funkcjonariusze CBA wykonują:

- a) **czynności operacyjno - rozpoznawcze** w celu zapobiegania popełnieniu przestępstw, ich rozpoznawania i wykrywania oraz - jeżeli istnieje uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa - **czynności dochodzeniowo - śledcze** w celu ścigania sprawców przestępstw,

¹ DzU z 2006 r., Nr 621, z późn. zm.

² DzU z 2006 r., Nr 216, poz. 1584, z późn. zm.

³ DzU z 1990 r., Nr 44, poz. 255, z późn. zm.

- b) **czynności kontrolne** w celu ujawniania przypadków korupcji w instytucjach państwowych i samorządzie terytorialnym oraz nadużyć osób pełniących funkcje publiczne, a także działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa,
- c) **czynności operacyjno - rozpoznawcze i analityczno - informacyjne** w celu uzyskiwania i przetwarzania informacji istotnych dla zwalczania korupcji w instytucjach państwowych i samorządzie terytorialnym oraz działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa.

Pośród czynności realizowanych przez funkcjonariuszy CBA istotne miejsce zajmują czynności kontrolne, które mogą być podstawą lub wstępem do dalszych czynności podejmowanych przez CBA, w tym zarówno czynności operacyjno - rozpoznawczych jak i dochodzeniowo - śledczych. Czynności kontrolne są bez wątpienia instrumentem, który pozwala na przyspieszenie wykrywania i ścigania nieprawidłowości, narażając jednocześnie Biuro na zarzut braku obiektywizmu. z uwagi na fakt, iż postępowanie kontrolne i czynności dochodzeniowo - śledcze prowadzi ten sam organ⁴. Dodatkowo uznanie Centralnego Biura Antykorupcyjnego za organ kontroli państwowej implikuje możliwość występowania tej służby w toku postępowania karnego zarówno jako organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze jak i wykonującego prawa pokrzywdzonego, w sprawach o przestępstwa, którymi wyrządzono szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, jeżeli nie działa organ pokrzywdzonej instytucji, a Centralne Biuro Antykorupcyjne, w zakresie swojego działania ujawniło przestępstwo lub wystąpiło o wszczęcie postępowania (art. 49 § 4 kpk).

Zgodnie z art. 49 kpk pokrzywdzonym jest osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo. Pokrzywdzonym może być także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej. Na podstawie art. 49 § 4 kpk w sprawach o przestępstwa, którymi wyrządzono szkodę w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, jeżeli nie działa organ pokrzywdzonej instytucji, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania. Z powyższego przepisu jednoznacznie wynika, że organy kontroli państwowej nie są pokrzywdzonymi, a ewentualne działania podejmują w interesie pokrzywdzonej instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej⁵.

⁴ P. Szustakiewicz, *Centralne Biuro Antykorupcyjne jako instytucja kontroli*, „Kontrola Państwowa” 2008, nr 3, s. 76.

⁵ Z. Gostyński, R.A. Stefański, w: J. Bratoszewski, L. Gardocki, Z. Gostyński, S.M. Przyjemski, R.A. Stefański, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, t. I, ABC, Warszawa 2004, s. 434; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2005, s. 181; T. Grzegorzczak, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Zakamycze, Kraków 2005, s. 200.

Warunkiem wykonywania praw pokrzywdzonego przez organy kontroli państwowej, jest brak aktywności procesowej organu pokrzywdzonej instytucji. W takiej sytuacji powstaje układ procesowy, w którym inny organ jest pokrzywdzonym, inny zaś wykonuje prawa pokrzywdzonego⁶. Kolejnym warunkiem, od którego zależy możliwość wykonywania praw pokrzywdzonego przez organy kontroli państwowej, jest ujawnienie przez te organy przestępstwa lub wystąpienie o wszczęcie postępowania w zakresie swojego działania. Dodatkowo omawiane uprawnienie może być realizowane tylko wówczas, gdy w toczącym się postępowaniu o czyn, którym wyrządzona została szkoda w mieniu instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, przy czym nie działa organ pokrzywdzonej instytucji. Zgodzić się należy, że określenie "nie działa" oznacza, iż określona jednostka organizacyjna nie daje dostatecznych gwarancji czuwania nad interesami danej instytucji, czy to ze względu na indolencję kierownictwa, braki organizacyjne, czy też ze względu na powiązania z osobami, które wyrządziły szkodę w mieniu⁷. Pojęcie braku działania należy odnieść nie tyle do całokształtu udziału w procesie, ile do poszczególnych czynności procesowych. Oznacza to, że jeżeli organ pokrzywdzonej instytucji bierze udział w jednej czynności np. przesłuchaniu biegłego (art. 318 kpk) a następnie nie składa zażalenia na postanowienie o umorzeniu postępowania, wówczas organ kontroli może wejść w prawa pokrzywdzonego w tym zakresie.

Trudno jednak zgodzić się z tezą, iż uprawnienie do wstąpienia organu kontroli w prawa pokrzywdzonego ma charakter warunkowy (zastępczy), z uwagi na to, że podjęcie określonych działań przez organ pokrzywdzonej instytucji powinno skutkować wyłączeniem z procesu organu kontroli⁸. Przyjęcie takiego rozwiązania mogłoby doprowadzić do zbyt pochopnego pozbawienia instytucji właściwego realizowania praw pokrzywdzonego. W takiej sytuacji wystarczającym do wyłączenia możliwości wstąpienia organu kontroli państwowej w prawa pokrzywdzonego byłaby jakakolwiek aktywność procesowa organu reprezentującego instytucję państwową, samorządową, czy społeczną – nawet taka, która nie zmierzałaby do właściwego zabezpieczenia praw pokrzywdzonego, stanowiąc jedynie spełnienie wymogu formalnego, zmierzającego do uniemożliwienia wykonywania praw pokrzywdzonego przez organy kontroli państwowej.

⁶ S. Waltoś, op. cit., s. 181; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 1–296*, t. I, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 383.

⁷ K. Dudka, *Formy udziału organizacji społecznej w procesie karnym*, „Ius Novum” 2007, nr 4, s. 48; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Grajewski, t. I, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 2006, s. 205; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, op. cit., s. 384.

⁸ W. Posnow, w: Z. Świda, J. Skorupka, R. Ponikowski, W. Posnow, *Postępowanie karne. Część ogólna*, red. J. Skorupka, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2012, s. 177; K.T. Boratyńska, Ł. Chojniak, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 89–91.

Oznacza, iż określona jednostka organizacyjna nie daje dostatecznych gwarancji czuwania nad interesami danej instytucji, czy to ze względu na indolencję kierownictwa, braki organizacyjne, czy też ze względu na powiązania z osobami, które wyrządziły szkodę w mieniu.

W doktrynie wyrażono pogląd, zgodnie z którym to na prokuratorze ciąży obowiązek oceny, po przeprowadzeniu postępowania przygotowawczego, czy pokrzywdzona jednostka nie daje podstaw do należytego czuwania nad interesami danej jednostki⁹.

Zgodnie z art. 299 § 1 kpk, w toku postępowania przygotowawczego pokrzywdzony korzysta z uprawnień strony. Strony procesowe to uczestnicy procesu posiadający interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu i wyposażone w prawa procesowe służące ich realizacji¹⁰. W toku postępowania przygotowawczego pokrzywdzony jest uprawniony m.in. do inicjatywy w zakresie wszczęcia postępowania (art. 12 kpk), informacji o uprawnieniach i obowiązkach (art. 16, art. 305 § 4 kpk), inicjatywy dowodowej (art. 315 kpk), udziału w czynnościach niepowtarzalnych oraz innych czynnościach śledczych lub dochodzeniowych (art. 316, art. 317 kpk), wnoszenia zażaleń na rozstrzygnięcia oraz inne czynności organu postępowania przygotowawczego (art. 459 § 3 kpk, art. 302 § 2 kpk). Natomiast w trakcie postępowania jurysdykcyjnego pokrzywdzony ma prawo wzięcia udziału w posiedzeniu dotyczącym skazania oskarżonego bez rozprawy (art. 343 § 5 kpk) lub dotyczącym warunkowego umorzenia postępowania (art. 341 § 3 i 4 kpk), wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydanego na posiedzeniu (art. 444 kpk), wniesienia zażalenia na rozstrzygnięcie, co do dowodów rzeczowych zawarte w wyroku umarzającym postępowanie (art. 324 § 4 w zw. z art. 323 § 2 kpk), uczestniczenia w rozprawie głównej (art. 384 § 2 kpk), prawo do złożenia wniosku o podjęcie postępowania warunkowo umorzonego (art. 549 kpk), a także do wniesienia sprzeciwu przeciwko uwzględnieniu wniosku o dobrowolne poddanie odpowiedzialności karnej (art. 387 § 2 kpk). Ponadto pokrzywdzony w toku postępowania może występować jako oskarżyciel posiłkowy (art. 53 kpk), oskarżyciel prywatny (art. 59 § 1 kpk) oraz powód cywilny (art. 62 kpk).

⁹ J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, op. cit., s. 205; K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 144.

¹⁰ C. Kulesza, w: B. Bienkowska, P. Kruszyński, C. Kulesza, P. Piszczek, *Wykład prawa karnego procesowego*, red. P. Kruszyński, Temida 2, Białystok 2004, s. 151; B.T. Bienkowska, *Równouprawnienie stron procesowych w systemie zasad polskiego procesu karnego*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2005, nr 4, s. 100 i n.; K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, op. cit., s. 609; W. Grzeszczyk, *Przebieg postępowania przygotowawczego*, w: *Nowa kodyfikacja karna. Kodeks postępowania karnego*, Ministerstwo Sprawiedliwości, Warszawa 1997, z. 5, s. 22; S. Waltoś, *Model postępowania przygotowawczego na tle prawnoporównawczym*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1968, s. 272–273.

Ocena tego, czy Centralne Biuro Antykorupcyjne jest organem kontroli państwowej musi opierać się na analizie ustawowych kompetencji Biura, w zakresie czynności kontrolnych.

Wskazać w tym miejscu należy, że ustawodawca używając w tytule Rozdziału IX Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. formuły "organy kontroli państwowej i ochrony prawa" nawiązał do podziału na kontrolę państwową i kontrolę społeczną. Kryterium rozróżnienia jest charakter prawny podmiotu kontrolującego - jeżeli jest nim organ państwowy, mamy do czynienia z kontrolą państwową, jeśli zaś obywatel, grupa obywateli lub organizacja społeczna - z kontrolą społeczną¹¹.

W literaturze kontrola jest definiowana jako szereg czynności polegających na:

- 1) ustaleniu stanu obowiązującego,
- 2) ustaleniu stanu rzeczywistego,
- 3) ustaleniu relacji pomiędzy stanem obowiązującym i rzeczywistym oraz określeniu stopnia zgodności pomiędzy nimi, ewentualnych przyczyn niezgodności,
- 4) przedstawienie wyników powyższych ustaleń odpowiedniemu podmiotowi np. kontrolowanemu, zlecającemu kontrolę, czy jednostce nadrzędnej¹².

Definiując termin "organ kontroli państwowej", przyjęć należy, że kontrolą jest działalność polegająca na obserwowaniu określonych zjawisk, analizowaniu ich charakteru i orzekaniu o zgodności z określonymi regułami postępowania bądź tylko zwracania uwagi na niewłaściwość postępowania¹³.

W rozdziale 4 ustawy o CBA ustawodawca zamieścił przepisy regulujące czynności kontrolne funkcjonariuszy, wskazując, że polegają one na:

- 1) sprawdzaniu przestrzegania, przez osoby pełniące funkcje publiczne, przepisów ustawy z dnia 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne¹⁴ oraz innych ustaw wprowadzających ograniczenia w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne,

¹¹ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2012, s. 999.

¹² Tamże, s. 1000; J. Buczkowski, w: J. Buczkowski, Ł. Buczkowski, K. Eckhardt, *Prawo konstytucyjne RP (instytucje wybrane)*, Wyższa Szkoła Prawa i Administracji, Przemysł 2007, s. 382-383; A. Kustra, w: Z. Witkowski, J. Gasler, B. Gronowska, A. Bień-Kacała, A. Kustra, M. Rączka, K.M. Witkowska-Chrzczonek, I. Wróblewska, *Prawo konstytucyjne*, red. Z. Witkowski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2011, s. 603; M. Wystrychowski, w: *Prawo konstytucyjne. Repetytorium*, red. A. Poczatenko, M. Wystrychowski, Zakamycze, Kraków 2004, s. 121.

¹³ S. Sagan (red.), *Organy i korporacje ochrony prawa*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis-Nexis, Warszawa 2001, s. 99; A. Kustra, op. cit., s. 603.

¹⁴ DzU z 2006 r., Nr 216, poz. 1584, z późn. zm.

- 2) badaniu i kontroli określonych przepisami prawa procedur podejmowania i realizacji decyzji w przedmiocie: prywatyzacji i komercjalizacji, wsparcia finansowego, udzielania zamówień publicznych, rozporządzania mieniem państwowym lub komunalnym oraz przyznawania koncesji, zezwoleń, zwolnień podmiotowych i przedmiotowych, ulg, preferencji, kontyngentów, plafonów, poręczeń i gwarancji kredytowych.

Zgodnie z art. 33 ustawy, CBA prowadzi działalność kontrolną na podstawie rocznych planów kontroli zatwierdzanych przez Szefa CBA. Jednakże funkcjonariusze mogą także prowadzić doraźne działania kontrolne, na podstawie zarządzeń Szefa CBA. Kontrolę przeprowadza się zgodnie z programem kontroli zatwierdzonym przez Szefa CBA lub osobę upoważnioną do działania w jego imieniu.

Kontrolę przeprowadzają funkcjonariusze CBA na podstawie legitymacji służbowej oraz imiennego upoważnienia, wydanego przez Szefa CBA lub osobę upoważnioną do działania w jego imieniu. Czas przeprowadzenia kontroli jest ograniczony do trzech miesięcy, a w przypadku, gdy dotyczy przedsiębiorcy - dwóch miesięcy. W szczególnie uzasadnionych przypadkach okres kontroli osób innych niż przedsiębiorcy może być przedłużany na dalszy czas oznaczony przez Szefa CBA, nie dłuższy jednak niż o sześć miesięcy.

W sytuacjach, gdy okoliczności uzasadniają niezwłoczne podjęcie kontroli, w szczególności gdy istnieje ryzyko utraty materiału dowodowego, kontrola może być wszczęta po okazaniu legitymacji służbowej funkcjonariusza kontrolowanemu lub osobie przez niego upoważnionej lub osobie pełniącej funkcję publiczną. Jednakże takiej osobie należy niezwłocznie, jednak nie później niż w terminie trzy dni od dnia wszczęcia kontroli, doręczyć upoważnienie do wszczęcia kontroli. Dokumenty z czynności kontrolnych dokonanych z naruszeniem tego obowiązku nie stanowią dowodu w postępowaniu kontrolnym.

W sytuacji, gdy wyniki kontroli mogą dotyczyć praw lub obowiązków funkcjonariusza albo praw lub obowiązków jego małżonka lub osoby pozostającej z nim faktycznie we wspólnym pożyciu, krewnych i powinowatych do drugiego stopnia albo osób związanych z nim z tytułu przysposobienia, opieki lub kurateli podlega on wyłączeniu od udziału w kontroli. Powody wyłączenia kontrolującego trwają mimo ustania małżeństwa, wspólnego pożycia, przysposobienia, opieki lub kurateli. Funkcjonariusz kontrolujący podlega wyłączeniu również w przypadku zaistnienia w toku kontroli okoliczności mogących wywołać uzasadnione wątpliwości co do jego bezstronności.

Kontrola jest przeprowadzana w siedzibie kontrolowanego organu lub jednostki organizacyjnej lub komórki organizacyjnej, w czasie wykonywania ich zadań, a także poza godzinami pracy i w dniach wolnych od pracy za zgodą kontrolowanego lub osoby przez niego upoważnionej. Kontrola lub poszczególne jej czynności mogą być przeprowadzane również w jednostce organizacyjnej CBA.

Kontrolowany lub osoba przez niego upoważniona, z zachowaniem przepisów o ochronie informacji niejawnych, jest zobowiązany do zapewnienia kontrolującemu warunków i środków niezbędnych do sprawnego przeprowadzenia kon-

troli, w szczególności przez niezwłoczne przedstawianie do kontroli żądanych dokumentów i materiałów oraz udzielania ustnych i pisemnych wyjaśnień przez pracowników jednostki.

Funkcjonariusz kontrolujący dokonuje ustaleń stanu faktycznego na podstawie zebranych w toku kontroli dowodów.

Zgodnie z art. 37 ustawy o CBA, dowodami w toku postępowania kontrolnego są w szczególności dokumenty, rzeczy, wyniki oględzin, opinie biegłych oraz wyjaśnienia i oświadczenia. W przypadku potrzeby ustalenia stanu obiektów lub innych składników majątkowych funkcjonariusz kontrolujący może przeprowadzić oględziny. Ponadto funkcjonariusz kontrolujący może żądać od pracowników jednostki kontrolowanej lub osoby pełniącej funkcję publiczną udzielenia mu, w terminie i w miejscu przez niego wyznaczonym, ustnych i pisemnych wyjaśnień w sprawach dotyczących przedmiotu kontroli. Z przebiegu ustnych wyjaśnień sporządza się protokół, który podpisuje funkcjonariusz kontrolujący i osoba składająca wyjaśnienia. Natomiast jeżeli w toku kontroli konieczne jest zbadanie określonych zagadnień wymagających wiadomości specjalnych, kierownik właściwej jednostki organizacyjnej CBA, z własnej inicjatywy lub na wniosek funkcjonariusza kontrolującego, powołuje biegłego. W wyniku przeprowadzonych badań biegły sporządza szczegółowe sprawozdanie zawierające opis przeprowadzonych badań wraz z wydaną na ich podstawie opinią. Jeżeli w toku kontroli ujawni się potrzeba dokonania przez funkcjonariusza kontrolującego określonych czynności badawczych z udziałem specjalisty w danej dziedzinie wiedzy lub praktyki, funkcjonariusz kontrolujący może, w drodze postanowienia, powołać specjalistę do udziału w tych czynnościach, określając przedmiot i czas jego działania. Biegły i specjalista działają na podstawie postanowienia o ich powołaniu.

Wyniki przeprowadzonej kontroli funkcjonariusz kontrolujący przedstawia w protokole kontroli (art. 44 ustawy o CBA). Protokół kontroli zawiera opis stanu faktycznego stwierdzonego w toku kontroli oraz ocenę ustalonych nieprawidłowości, z uwzględnieniem przyczyn powstania, zakresu i skutków tych nieprawidłowości oraz osób za nie odpowiedzialnych. Protokół kontroli podpisują funkcjonariusz kontrolujący i kontrolowany lub osoba przez niego upoważniona. Kontrolowanemu lub osobie przez niego wyznaczonej, przed podpisaniem protokołu kontroli, przysługuje prawo zgłoszenia umotywowanych zastrzeżeń dotyczących ustaleń zawartych w protokole. Zastrzeżenia zgłasza się na piśmie do Szefa CBA w terminie siedmiu dni od dnia otrzymania protokołu kontroli. W przypadku zgłoszenia zastrzeżeń Szef CBA jest obowiązany dokonać ich analizy i w miarę potrzeby zarządzić dodatkowe czynności kontrolne, a w przypadku stwierdzenia zasadności zastrzeżeń polecić zmianę lub uzupełnienie odpowiedniej części protokołu kontroli. W przypadku nieuwzględnienia zastrzeżeń w całości lub w części Szef CBA przekazuje na piśmie swoje stanowisko zgłaszającemu zastrzeżenia. Kontrolowany lub osoba przez niego upoważniona może odmówić podpisania protokołu kontroli, składając w terminie siedmiu dni od dnia jego otrzymania pisemne wyjaśnienie tej odmowy. W przypadku zgłoszenia zastrzeżeń termin do złożenia wyjaśnienia o odmowie podpisania protokołu liczy się od dnia otrzymania

nia pisemnego stanowiska Szefa CBA w sprawie rozpatrzenia tych zastrzeżeń. O odmowie podpisania protokołu kontroli i złożeniu wyjaśnienia funkcjonariusz kontrolujący czyni wzmiankę w protokole. Po sporządzeniu protokołu kontroli kierownik właściwej jednostki organizacyjnej CBA może skierować:

1) wniosek o:

- a) odwołanie ze stanowiska lub rozwiązanie stosunku pracy bez wypowiedzenia z winy pracownika z powodu nieprzestrzegania przepisów ustawy o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne oraz innych ustaw wprowadzających ograniczenia w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne,
- b) wszczęcie postępowania dyscyplinarnego,
 - 2) wystąpienie do kontrolowanego lub organu nadzorującego jego działalność w sprawie stwierdzenia w kontrolowanej jednostce organizacyjnej naruszeń:
 - a) przepisów ustawy o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne oraz innych ustaw wprowadzających ograniczenia w podejmowaniu i prowadzeniu działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne,
 - b) przepisów prawa dotyczących procedur podejmowania i realizacji decyzji w przedmiocie: prywatyzacji i komercjalizacji, wsparcia finansowego, udzielania zamówień publicznych, rozporządzania mieniem państwowym lub komunalnym oraz przyznawania koncesji, zezwoleń, zwolnień podmiotowych i przedmiotowych, ulg, preferencji, kontyngentów, plafonów, poręczeń i gwarancji kredytowych.
 - 3) informację do Najwyższej Izby Kontroli lub innych właściwych organów kontrolnych w przypadku stwierdzenia potrzeby przeprowadzenia kontroli w szerszym zakresie.

Zgodnie z art. 46 ust. 3 ustawy o CBA, na podstawie protokołu kontroli, w przypadku uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa, CBA wszczyta i prowadzi postępowanie przygotowawcze. W przypadkach, gdy w protokole kontroli zawarte są informacje wskazujące na uzasadnione podejrzenie popełnienia występku przez sędziego, prokuratora, funkcjonariusza Policji, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Służby Celnej lub Centralnego Biura Antykorupcyjnego, materiały postępowania kontrolnego wraz z wnioskiem o wszczęcie postępowania przygotowawczego Szef CBA przekazuje Prokuratorowi Generalnemu. W przypadku ujawnienia czynów, za które ustawowo przewidziana jest odpowiedzialność dyscyplinarna lub karna, CBA zawiadamia o tym właściwe organy. Organy i kierownicy jednostek organizacyjnych, do których skierowano wnioski, wystąpienia, informacje i zawiadomienia, informują CBA o sposobie i zakresie ich wykorzystania.

Analiza powyższej wskazanych kompetencji kontrolnych Centralnego Biura Antykorupcyjnego wskazuje na to, iż bez wątpienia mamy do czynienia z orga-

nem kontroli państwowej. Powyższa teza ma istotne znaczenie z procesowego punktu widzenia. Nie ma bowiem prawnych przeciwwskazań do tego, aby postępowanie przygotowawcze wszczęte w wyniku postępowania kontrolnego prowadzonego przez funkcjonariuszy CBA, na podstawie art. 311 kpk, powierzone było w całości lub w określonym zakresie do prowadzenia Centralnemu Biuru Antykorupcyjnemu. Oczywiście czynności te realizowane są w ramach oddzielnych komórek organizacyjnych¹⁵. Jest to jednak szczególna sytuacja procesowa, bowiem Centralne Biuro Antykorupcyjne występuje w tego rodzaju postępowaniach przygotowawczych zarówno jako organ zawiadamiający, jak i realizujący, pod nadzorem prokuratora, czynności dochodzeniowo - śledcze. Sytuacja procesowa komplikuje się, gdy na podstawie art. 322 kpk, z uwagi na brak podstaw do wniesienia aktu oskarżenia, postępowanie zostaje umorzone. Wątpliwości, w takiej sytuacji, budzić może status Centralnego Biura Antykorupcyjnego i możliwość skorzystania z uprawnienia wynikającego z art. 306 § 1 kpk, zgodnie z którym stronom postępowania przygotowawczego przysługuje zażalenie na postanowienie o jego umorzeniu. Biorąc jednak pod uwagę wskazane powyżej okoliczności takie uprawnienia procesowe, po spełnieniu przesłanek określonych w art. 49 § 4 kpk, w obecnym stanie prawnym mogą być realizowane i stanowią gwarancję właściwego zabezpieczenia praw pokrzywdzonej instytucji oraz interesu publicznego. Powyższe uprawnienie umożliwia ponadto poddanie decyzji prokuratora kontroli niezawisłego sądu. Oczywiście jest bowiem, że nie zawsze organ pokrzywdzonej instytucji jest zainteresowany w zaskarżaniu decyzji umarzającej postępowanie, zwłaszcza w sytuacji, gdy ustalenia kontroli wskazują na odpowiedzialność osób kierujących tą instytucją za ujawnione nieprawidłowości.

Obecnie procesem legislacyjnym objęty jest projekt ustawy o zmianie ustawy Kodeks postępowania karnego, w którym zaproponowano zmianę art. 49 § 4 kpk polegającą na umożliwieniu, w sprawach o przestępstwa popełnione w związku z działalnością instytucji państwowej, samorządowej lub społecznej, organom kontroli państwowej, które ujawniły w toku kontroli przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania, wykonywania praw pokrzywdzonego niezależnie od czynności podejmowanych przez pokrzywdzonego. Ponadto powyższa zmiana ma na celu rozszerzenie możliwości korzystania z uprawnień pokrzywdzonego o sprawy dotyczące przestępstw popełnionych w związku z działalnością instytucji, którymi nie wyrządzono szkody w mieniu¹⁶.

Powyższe zmiany dążą do rozszerzenia możliwości wykonywania przez organy kontroli państwowej praw pokrzywdzonego. Taki kierunek nowelizacji kodeksu postępowania karnego wydaje się właściwy, albowiem daje gwarancję skutecznego wykonywania praw pokrzywdzonych instytucji i umożliwia szerszą kontrolę sądową decyzji procesowych.

¹⁵ Zarządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 6 października 2010 r. w sprawie nadania statutu Centralnemu Biuru Antykorupcyjnemu, Monitor Polski z 2006 r., Nr 76, poz. 953.

¹⁶ Uzasadnienie do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, nr druku 1097, www.sejm.gov.pl.

Słowa kluczowe:

Centralne Biuro Antykorupcyjne, CBA, czynności kontrolne, organ kontroli państwowej, czynności operacyjno – rozpoznawcze, czynności operacyjno - rozpoznawcze i analityczno – informacyjne, pokrzywdzony, prawa pokrzywdzonego

Streszczenie:

Publikacja ukazuje problem dwojakiej roli Centralnego Biura Antykorupcyjnego w toku postępowania karnego, które po spełnieniu warunków określonych w art. 49 § 4 kpk może występować zarówno jako organ kontroli państwowej wykonujący prawa pokrzywdzonego i jednocześnie organ prowadzący pod nadzorem prokuratury postępowanie przygotowawcze.

Summary:

The publication presents the issue of the dual role of the CBA in criminal proceedings, which after fulfilling the conditions laid down in article 49 § 4 of the Code of Criminal Procedure can perform the function of both a state control body exercising the rights of a victim and a body conducting a preliminary investigation under the supervision of the prosecution.

NOWOCZESNE METODY I TECHNIKI BADAŃ PISMOZNAWCZYCH

1. Zagadnienia ogólne

W ostatnim okresie można zaobserwować coraz bardziej ożywioną dyskusję na temat wartości identyfikacyjnej¹ i poziomu obiektywizmu metod stosowanych w badaniach kryminalistycznych². W przypadku ekspertyzy dokumentów dyskusja ta rozwinęła się zwłaszcza po opublikowaniu stanowiska Sądu Najwyższego USA w słynnej sprawie *Daubert v. Merrel Dow Pharmaceuticals* (1993 r.)³. Problematyka ta była podejmowana w wielu wystąpieniach podczas Wrocławskich Sympozjów Badań Pisma oraz w takich opracowaniach monograficznych jak praca J. Moszczyńskiego pt. *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych*, która ukazała się w 2011 roku⁴, czy też M. Leśniaka z 2012 r. pt. *Wartość dowodowa opinii pismoznawczej*⁵.

Badania klasyczne swoim zakresem obejmują:

- identyfikację osób na podstawie pisma ręcznego, badania identyfikacyjne podpisów,
- wnioskowanie o cechach osobopoznawczych autora i wykonawcy wypowiedzi pisemnej,

¹ Na temat pojęcia „wartość identyfikacyjna”, „wartość diagnostyczna” por. m.in. J. Widacki, J. Konieczny, *Wprowadzenie do problematyki identyfikacji kryminalistycznej*, w: J. Widacki (red.), *Kryminalistyka*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 178.

² M. Goc, B. Goc-Ryszawa, A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, *Grafotyp – program komputerowy wspomagający ekspertyzę pismoznawczą*, „Człowiek i Dokumenty” 2013, nr 30 (wyd. PWPW, Warszawa), s. 65.

³ T. Tomaszewski, *Badania pismoznawcze w Stanach Zjednoczonych: rzemiosło czy nauka*, w: Z. Kegel (red.), *Wpływ badań eksperymentalnych na wartość dowodową ekspertyzy dokumentów*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2008, s. 399–407.

⁴ J. Moszczyński, *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych. Przyczyny i zakres stosowania subiektywnych ocen w wybranych metodach identyfikacji człowieka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2011.

⁵ M. Leśniak, *Wartość dowodowa opinii pismoznawczej*, B.S. Training, Pińczów 2012.

- określenie przypuszczalnego okresu nakreślenia badanych zapisów na podstawie analizy cech graficznych⁶ oraz ocenę kolejności naniesienia zapisów na podłoże dokumentu (badania wieku względnego),
- identyfikację grupową i indywidualną maszyn do pisania, identyfikację grupową i indywidualną pieczęci, stempli, pieczętek.

W dalszej części artykułu zostaną zaprezentowane wybrane zagadnienia związane z ekspertyzą pismoznawczą, zwłaszcza w kontekście wykorzystania technik komputerowych w badaniach identyfikacyjnych pisma ręcznego oraz nowoczesnych metod oceny kolejności naniesienia na podłoże dokumentu zapisów ręcznych i wykonanych innymi technikami. W tym znaczeniu pojęcie „ekspertyza pismoznawcza” należy interpretować rozszerzająco, jako ekspertyzę, której przedmiotem są różnorodne, nie tylko ręczne, techniki naniesienia zapisów na podłoże dokumentu, chociaż te pierwsze będą stanowiły główny przedmiot dalszych rozważań.

Warto przypomnieć, że na przestrzeni lat powstały i rozwinęły się liczne metody badawcze stosowane w ekspertyzach z zakresu badań pisma ręcznego. Początkowo badania te polegały na porównywaniu kształtów liter, a zajmowali się nim przeważnie nauczyciele kaligrafii oraz urzędnicy dworscy i sądowi. Ten sposób badania pisma, nazywany **metodą kaligraficzną** lub kaligraficzno-porównawczą, zarzucano, w miarę jak się okazywało, że jest on zbyt jednostronny, przez co powierzchowny i zawodny. Z czasem powstały i rozwinęły się inne metody badawcze stosowane do wykonywania ekspertyz z zakresu badań pisma.

Uwzględnianie w ekspertyzie pisma odmian kształtu poszczególnych liter oraz różnych cech dodatkowych (np. sposób łączenia liter, kąty nachylenia pisma, wielkość pisma) doprowadziło do powstania nowej metody, zwanej **opisową** lub **sygnalicyzną**. Udoskonalono ją następnie przez wprowadzenie fotografii bada-

⁶ Metoda określania przypuszczalnego okresu nakreślenia analizowanych zapisów, najczęściej podpisów, na podstawie analizy ich cech graficznych, opiera się na założeniu, że pismo oprócz cech trwałych, o znacznym poziomie stabilności graficznej, zawiera także cechy, które ulegają określonym modyfikacjom na przestrzeni lat. Tego rodzaju analizy wymagają jednak obszernego materiału badawczego sporządzonego w różnych warunkach i różnym czasie, który pozwoliłby na wykluczenie innych czynników (stan psychofizyczny piszącego, warunki kreślenia analizowanych zapisów, rodzaj użytych narzędzi pisarskich, podłoża itp.), jako źródła ewentualnych fluktuacji graficznych. Często również poziom stabilizacji form graficznych, zwłaszcza w podpisach, jest tak znaczny, że nie daje podstaw do wnioskowania o czasie ich powstania lub odwrotnie, badane pismo cechuje taka wariantowość rozwiązań graficznych, która nie pozwala na powiązanie ich z czasem wykreowania analizowanych zapisów. Utrudnienia te powodują, że opisana metoda określania wieku pisma, zwłaszcza gdy chodzi o przedziały kilku-, a nawet kilkunastoletnie, obejmujące okres stabilizacji pisma, w trakcie którego nie wystąpiły zmiany chorobowe, urazy lub inne czynniki radykalnie wpływające na sprawność psychomotoryczną piszącego i obraz pisma, jest trudna do praktycznego zastosowania, a rezultaty takich analiz są z reguły obciążone wysokim poziomem hipotetyczności.

nych tekstów oraz zastosowanie tablic poglądowych, Rozwój tego sposobu badania zawdzięcza się francuskiemu ekspertowi A. Bertillonowi.

Dalszym etapem ulepszenia badań identyfikacyjnych pisma było szersze zastosowanie przy jego analizie pomiarów niektórych jego właściwości i elementów. Wśród różnych pomiarowych sposobów badania pisma najbardziej znana jest **metoda grafometryczna** opracowana przez E. Locarda. Oparta jest ona na założeniu, że w każdym piśmie ręcznym proporcje między różnymi elementami graficznymi (w literach i wyrazach) nie ulegają zasadniczym zmianom. Proporcje te nadają się do badań pomiarowych, które można jednak przeprowadzić tylko wtedy, gdy badane teksty (dowodowy i porównawczy) są obszerne. Po wykonaniu pomiaru odpowiednich proporcji (np. stosunku szerokości do wysokości liter) oblicza się średnią dla wielkości każdego stosunku w poszczególnych literach. Uwzględniając przeciętne wartości tych proporcji oraz litery, w których wartości te obliczono, można w układzie współrzędnych wykreślić krzywą, charakterystyczną dla pisma danej osoby. Podobieństwo przebiegu krzywych odnoszących się do pisma dowodowego oraz porównawczego pozwala wnioskować o pochodzeniu obu tych pism od tej samej osoby. Niezależnie od wielkiej pracochłonności wadą metody grafometrycznej jest przywiązywanie zbyt dużej wagi do zewnętrznej formy pisma. Dlatego grafometria jako samodzielna metoda badania pisma nie znajduje zastosowania⁷.

Oprócz wymienionych znane są jeszcze inne metody, na ogół koncentrujące się na pewnych, wybranych aspektach graficznych porównywanych rękopisów. A. Koziczak wymienia i opisuje przykładowo **metodę grafometryczną Langenbrucha** (wykreślanie na badanym fragmencie pisma – uprzednio zaznaczonym obramowaniem tworzącym określonego rodzaju figurę geometryczną – specjalnych linii, których proporcje są stałe dla danej osoby)⁸; **metodę Matwiejewa** polegającą na analizie punktów podparcia ręki poprzez wyprowadzenie krzywej ilustrującej układ współrzędnych opartych na pomiarach kątów nachylenia trzonów znaków w stosunku do linii podstawowej wyrazów lub liniatury⁹; **system linii prostych Duystera** do badania nieczytelnych podpisów¹⁰; **metodę projekcji geometrycznej Brossona**, **metodę figur geometrycznych**, czy też **metodę obliczania współczynnika integracji pisma**¹¹.

Obecnie w badaniach identyfikacyjnych pisma ręcznego powszechnie stosuje się **metodę graficzno-porównawczą**, która stanowi kontynuację i twórcze rozwi-

⁷ Z. Czeczot, T. Tomaszewski, *Kryminalistyka ogólna*, Wydawnictwo COMER, Toruń 1996, s. 283.

⁸ A. Koziczak, *Metody pomiarowe w badaniach pismoznawczych*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 1997, s. 51–52.

⁹ Tamże, s. 54–55.

¹⁰ Tamże, s. 56.

¹¹ Tamże, s. 56 i n.; por. także P. Horoszowski, *Kryminalistyka*, PWN, Warszawa 1958, s. 552 i n.; Z. Czeczot, *Badania identyfikacyjne pisma ręcznego*, op. cit., s. 88 i n.; W. Gutekunst, *Kryminalistyka*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1974, s. 503 i n.

nięcie wymienionych wyżej metod badawczych bądź też ich wybranych elementów¹². Metoda ta opiera się na założeniu, że pismo jest uzewnętrznieniem możliwości i predyspozycji psychofizycznych wykonawcy, a zatem w procesie identyfikacji należy wziąć pod uwagę wszystkie te cechy i ich zespoły, które pozwalają na ocenę i porównanie badanych zapisów z uwzględnieniem warunków ich powstawania i przeznaczenia. Rezultatem takiej analizy jest zestawienie najbardziej dystynktywnych parametrów pisma o charakterze syntetycznym, topograficznym, geometryczno-strukturalnym, grafokinetycznym i szczególnym oraz określenie na tej podstawie ich zgodności i różnic, a w konsekwencji sformułowanie wniosków o charakterze identyfikacyjnym. Wnioski te opierają się na zespole cech, których konfiguracja stanowi swoisty, indywidualny dla danego wykonawcy wzorzec graficzny¹³.

W toku analizy komparatystycznej należy uwzględnić fakt, że warunkiem ustalenia stopnia uzewnętrznienia (bądź braku takowego) grafizmu probanta w konstrukcjach kwestionowanych jest zarówno odniesienie interpretacyjne do poziomu naturalności i spontaniczności kreślenia analizowanych zapisów, przejawiające się m.in. w płynności biegu linii graficznej i zborności motorycznej ruchów kreacyjnych tworzących badane kompozycje pisarskie, jak i poziom stabilizacji osobniczej odruchów graficznych, o charakterze nie tylko preferencyjnym, lecz także ubocznym, a przede wszystkim wartość dystynktywna analizowanych właściwości graficznych, której wyznacznikiem jest niepowtarzalność osobnicza zespołów cech formalnych pisma.

W badaniach porównawczych wykorzystuje się szeroko techniczne środki wspomagające w postaci lup powiększających, mikroskopów stereoskopowych, mikroinfraskopów, wideospektrokomparatorów, zestawów komputerowych ze specjalistycznym oprogramowaniem, bez których trudno sobie wyobrazić możliwość wykonania ekspertyzy pisma i odpowiedniego zilustrowania jej wyników. Analiza pisma w omawianej metodzie koncentruje się zwykle wokół takich obszarów interpretacyjnych badanych zjawisk graficznych, jak:

- zespół cech syntetycznych: typ pisma, stopień naturalności, klasa pisma, ogólny obraz pisma, stopień staranności, czytelność, płynność kreślenia linii;
- zespół cech topograficznych: sposób rozmieszczenia tekstów, marginesów, akapitów na podłożu; układ znaków i wierszy względem siebie i względem liniamentu, odstępy między znakami i wierszami;
- zespół cech motorycznych: tempo pisania, impuls pisma oraz system wiązań, następstwo elementów graficznych, cieniowanie;

¹² M. Goc, *Badania dokumentów*, w: E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński (red.), *Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych*, WAiP, Warszawa 2008, s. 376.

¹³ Por. W. Wójcik, *Badania porównawcze pisma ręcznego*, „Problemy Kryminalistyki” 1958, nr 14, s. 414; A. Koziczak, op. cit., s. 59.

- zespół cech mierzalnych: wielkość pisma, szerokość znaków, nachylenie pisma, proporcje elementów w znakach;
- zespół cech konstrukcyjnych: budowa znaków, odmiany znaków, budowa wiązań, cechy powtarzalne, tj. tożsame nawyki ruchowe realizowane w znakach różnoimiennych, ich detalach, wiązaniach itp.;
- inne cechy szczególne pisma, np. różnego rodzaju ozdobniki, uzupełnienia, manieryzmy itp.¹⁴

Natomiast klasyfikacja cech językowo-treściowych zawarta została w „Katalogu cech językowo-treściowych” opracowanym przez A. Felusia, który był także sygnowany przez Jesienną Szkołę Empirycznych Badań Pisma Ręcznego. Obejmuje on takie zespoły cech językowo-treściowych, jak:

- struktura języka – poziom fonetyczny, poziom morfologiczny, poziom leksykalny, poziom składniowy, poziom poprawnościowy;
- zawartość treściowa – tematyka, stopień znajomości zagadnienia, błędy rzeczowe, nastawienie emocjonalne autora, sposób relacji, treści pozawerbalne¹⁵.

Cechy treściowe i językowe związane są z rozwojem psychicznym człowieka, szczególnie z jego poziomem intelektualnym, wykształceniem, wykonywanym zawodem, zainteresowaniami oraz zróżnicowaniem etnicznym i regionalnym. Można je badać zarówno w warunkach naturalnych, jak i eksperymentalnych. Można więc oceniać treść wykonanych spontanicznie pism, np. listów, pamiętników, autobiografii, utworów literackich albo sporządzonych na polecenie opracowań lub pisemnych odpowiedzi na pytania ankietowe i testowe. Wnioski z takiej oceny mogą się odnosić do właściwości z zakresu różnych dziedzin psychiki, tj. intelektu, dyspozycji motywacyjnych, stanów emocjonalnych, temperamentu, charakteru. Analizując materiał badawczy pod kątem treściowo-językowym, można wyodrębnić dodatkowe dewiacje ze skłonnością popełniania błędów ortograficznych, opuszczenia liter czy wadliwej interpunkcji. Jednak stwierdzenie w piśmie ręcznym którejs z tych cech nie upoważnia do wyciągania bezkrytycznych wniosków odnośnie do rodzaju zaburzenia, na które może uskarżać się autor pisma. Nie ma bowiem takich właściwości treściowych pisma, które mogłyby wskazywać wyłącznie na ściśle określenie jednostki chorobowej¹⁶.

¹⁴ Klasyfikacja oparta na „Katalogu graficznych cech pisma ręcznego”, będącego efektem pracy Jesiennej Szkoły Empirycznych Badań Pisma Ręcznego, działającej w latach 1984–1989 przy Instytucie Ekspertyz Sądowych w Krakowie, por. A. Koziczak, op. cit., s. 37–44.

¹⁵ Tamże, s. 45–46.

¹⁶ Z. Czeczot, T. Tomaszewski, *Kryminalistyka ogólna*, op. cit., s. 281–282.

2. Komputeryzacja badań pismoznawczych

W przypadku badań dokumentów, podobnie jak w wielu innych dziedzinach kryminalistyki, programy komputerowe stają się coraz bardziej wartościowym instrumentem podnoszącym obiektywizm ekspertyzy. Stosowana obecnie i powszechnie akceptowana metoda graficzno-porównawcza, oparta na analizie zmienności parametrów charakteryzujących badane rękopisy/podpisy, w dużej mierze opiera się na subiektywnej i jakościowej ocenie większości branych pod uwagę cech graficznych. W przypadku badań rękopisów niemożliwe jest ściśle, metrologicznie i statystycznie uzasadnione oszacowanie niepewności pomiaru. Tego typu badania mają charakter ocenny i opierają się na wiedzy i doświadczeniu eksperta¹⁷. Czynnikiem subiektywizmu odgrywa więc zasadniczą rolę w badaniach pismoznawczych¹⁸. Pociąga to za sobą szereg komplikacji, np. niską weryfikowalność opinii wydanych w tej samej sprawie przez różnych biegłych¹⁹. Podczas analizy cech graficznych pisma ekspert, stosując oprócz metod obiektywnych (np. pomiary wielkości, proporcji, kątów) subiektywne kryteria oceny, jest narażony na ryzyko błędnej interpretacji podobieństw oraz różnic między materiałem kwestionowanym a porównawczym, co w konsekwencji może prowadzić do sformułowania błędnych wniosków końcowych²⁰. Dlatego też od wielu lat podejmowane są próby zobiektywizowania badań identyfikacyjnych pisma ręcznego²¹. Taki cel ma również stosowanie specjalistycznych programów komputerowych wspomagających pracę eksperta pisma. Sprawiają one, że metodyka badań opiera się w większym stopniu na wystandaryzowanych i empirycznie weryfikowalnych kryteriach, niż ma to miejsce dotychczas, co zwiększa poziom obiektywizmu analiz pismoznawczych, podnosi wiarygodność opinii i jej wartość dowodową²².

¹⁷ Procedura badawcza Laboratorium Kryminalistycznego Komendy Stołecznej Policji, PB-LK-KSP-III-01-09, s. 7.

¹⁸ J. Moszczyński, *Subiektywizm w badaniach kryminalistycznych*, op. cit., s. 126.

¹⁹ M. Goc, A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, T. Tomaszewski, *Wykorzystanie grafometrii komputerowej w badaniach identyfikacyjnych pisma ręcznego i podpisów – komunikat z realizacji projektu rozwojowego*, w: Z. Kegel, R. Cieśla (red.), *Znaczenie aktualnych metod badań dokumentów w dowodzeniu sądowym. Materiały XIV Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2012, s. 94.

²⁰ T. Dziedzic, E. Fabiańska, M. Kunicki, G. Zadora, *Graphlog – komputerowy system wspomagający badanie cech pisma ręcznego*, w: Z. Kegel (red.), *Wpływ badań eksperymentalnych na wartość dowodową ekspertyzy dokumentów. Materiały XII Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma, Wrocław 7–9 czerwca 2006*, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Katedra Kryminalistyki, Wrocław 2008, s. 77; E. Fabiańska, *Postęp w badaniach pisma ręcznego i dokumentów*, w: *Postępy w naukach sądowych*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2009, s. 197.

²¹ M. Goc, *Nowe kierunki w kryminalistycznych badaniach dokumentów*, „Problemy Kryminalistyki” 1986, nr 174, s. 616 i n.

²² M. Leśniak, op. cit., s. 49.

Szczególnie przydatne dla analiz komputerowych okazują się metody grafometryczne. Grafometria, według Locarda, pozwala na wnikięcie w najsubtelniejsze cechy budowy znaków graficznych. Cechy te wyrażają się w szeroko rozumianych stosunkach wielkościowych, zachodzących między różnymi elementami pisma. Stanowią funkcję uwarunkowaną właściwościami anatomiczno-fizjologicznymi osoby piszącej. Są w najwyższym stopniu zautomatyzowane i tym samym, w najmniejszym stopniu, podatne na możliwość ich świadomego deformowania²³. Metody grafometryczne, aczkolwiek bardzo użyteczne w badaniach identyfikacyjnych i niosące ze sobą zalety do obiektywizacji i standaryzacji badań, nie znalazły w praktyce eksperckiej szerokiego zastosowania z uwagi na zarzuty nadmiernego formalizmu badawczego i czasochłonność. Metody te stosowane są sporadycznie i wybiórczo, zazwyczaj w zakresie określania parametrów wielkościowych pisma czy tzw. topografii wewnętrznej wyrazów, i to zazwyczaj w formie opisowej, a nie parametrów liczbowych. Zasadnicza zmiana w wykorzystaniu metod pomiarowych w badaniach pismoznawczych nastąpiła dopiero wraz z zastosowaniem technik komputerowych do badania pisma. Ponieważ badania pomiarowe pisma wymagają dużej dokładności, a także są bardzo czasochłonne, wprowadzenie takiego narzędzia jak komputer wraz ze specjalnym oprogramowaniem znacznie poprawiło sytuację. Korzystanie z pomocy komputerów przyniosło wiele zmian w zakresie przetwarzania obrazu pisma, rejestracji, a także w sposobie pomiaru²⁴. Zastosowanie technik komputerowych umożliwiło nie tylko twórczą adaptację i rozszerzenie grafometrii locardowskiej, ale także stworzenie nowych procedur badawczych pozwalających na analizę innych zespołów cech graficznych, np. motorycznych²⁵. Wykorzystanie możliwości operacyjnych, jakie daje komputer wyposażony w odpowiednie interaktywne programy analityczne, stworzyło nowy kierunek w ekspertyzie pismoznawczej, określanej przez twórców i ekspertów posługujących się tymi programami mianem „grafometrii komputerowej”, nawiązującej wprost do klasycznej grafometrii Locarda, Langenbrucha, Brossona, Matwiejewa oraz innych i z niej się wywodzącej²⁶.

Przez grafometrię komputerową należy więc rozumieć zestaw specjalistycznych programów umożliwiających wykonanie pomiarów, szeroko rozumianych, geometrycznych i strukturalnych, parametrów pisma, znaków

²³ E. Locard, *Dochodzenie przestępstw według metod naukowych*, Łódź 1937, s. 159 i n.

²⁴ R. Ptak, *Wybrane aspekty technicznego pomiaru cech pisma ręcznego dokonywanego przez systemy komputerowe*, w: Z. Kegel (red.), *Logiczne podstawy opiniowania ekspertyz dokumentów a praktyka. Materiały XI Wrocławskiego Symposium Badania Pisma, Wrocław 16–18 czerwca 2004*, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Katedra Kryminalistyki, Wrocław 2006, s. 269–270.

²⁵ Na przykład program SCANGRAF do badania cieniowania pisma, który zostanie omówiony w dalszej części artykułu.

²⁶ A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, *Grafometria komputerowa*, w: E. Gruza, M. Goc, T. Tomaszewski (red.), *Co nowego w kryminalistyce – przegląd zagadnień z zakresu zwalczania przestępczości*, Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2010, s. 217.

graficznych, wykorzystywanych w badaniach pisma ręcznego, z jednoczesną ich oceną liczbową i statystyczną²⁷.

Próby adaptacji metod analizy komputerowej do ekspertyzy pisma są podejmowane w ostatnich latach zarówno w Polsce, jak i za granicą. W Instytucie Ekspertyz Sądowych im. Prof. dra Jana Sehna w Krakowie został opracowany komputerowy system wspomagający badanie cech pisma ręcznego pn. GRAPHLOG²⁸. Jest to program umożliwiający dokonywanie precyzyjnych pomiarów i analizę cech mierzalnych pisma. Oprócz wykonywania pomiarów i edycji obrazów GRAPHLOG umożliwia także przechowywanie i opisową analizę statystyk z dużej liczby wyników (liczba pomiarów, minimum, maksimum, średnia i odchylenie standardowe są automatycznie wyświetlane w specjalnym oknie). Do pomiarów uniwersalnych należą m.in. pomiar długości, który służy do wyznaczania odległości między dwoma punktami, pomiar kąta, wyznaczający wartość kąta pomiędzy dwiema dowolnymi liniami, oraz pomiar nachylenia, który pozwala zmierzyć kąt nachylenia dowolnej linii względem linii poziomej. Natomiast pomiary statystyczne służą do wyznaczania wszystkich ważnych wielkości mierzalnych w badaniach pisma i dokumentów, takich jak wysokość liter śród-, nad- i podlinijnych, szerokość wyrazów lub proporcje poszczególnych liter i znaków. Program dysponuje wieloma elementami graficznymi (np. prostokąt, linia, wielokąt, dowolny symbol, tekst), które ułatwiają wyznaczanie wybranych cech mierzalnych próbki pisma²⁹. Do podstawowych parametrów analizy cech metrycznych zestawianych próbek pisma ręcznego stosuje się zmienne zdefiniowane jako:

- proporcje wysokości znaków nadlinijnych i podlinijnych do wysokości liter śródlinijnych;
- wysokość znaków śródlinijnych, nadlinijnych i podlinijnych;
- kąty nachylenia znaków.

Według autorów program komputerowy GRAPHLOG pozwala na uzyskanie w szybki sposób dużej liczby różnego rodzaju pomiarów, a następnie ich analizę statystyczną. Jest narzędziem, które niezwykle ułatwia pracę eksperta³⁰. Na świecie znane są jeszcze inne programy służące do badań pisma i dokumentów, w tym także do wstępnej identyfikacji porównywanych rękopisów (np. CEDAR-FOX, MAGRAS, FISH, WANDA)³¹.

²⁷ Tamże, s. 217.

²⁸ Projekt badawczy nr 2 HO2A 024 24.

²⁹ T. Dziedzic, E. Fabiańska, M. Kunicki, G. Zadora, op. cit., s. 77–89; E. Fabiańska, op. cit., s. 197–198.

³⁰ T. Dziedzic, E. Fabiańska, M. Kunicki, G. Zadora, op. cit., s. 77–89.

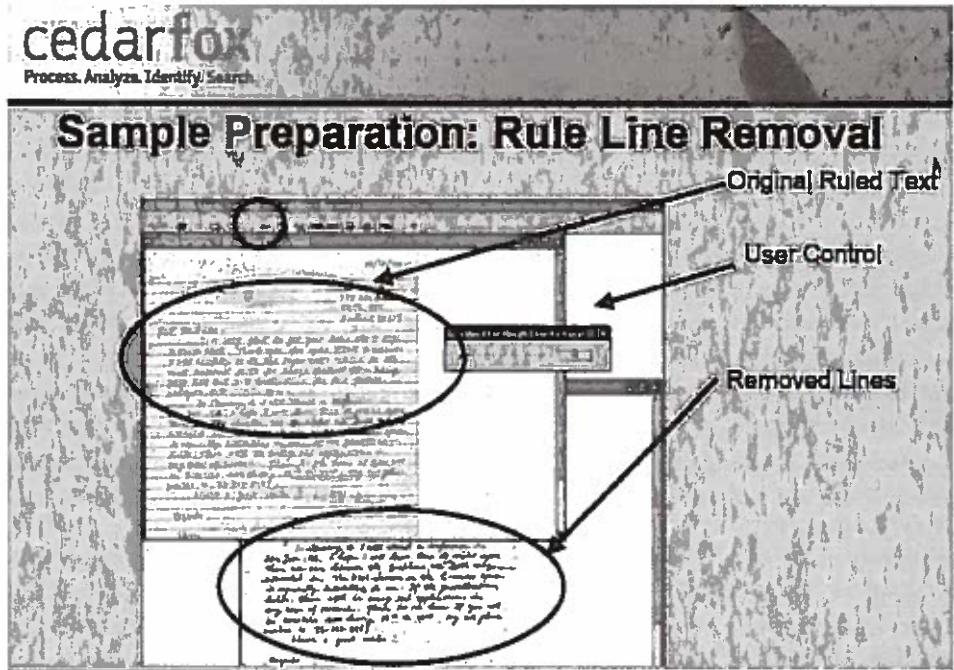
³¹ B. Holyst, *Osiągnięcia techniki kryminalistycznej u progu XXI wieku*, w: J. Błachut, M. Szewczyk, J. Wójcikiewicz (red.), *Nauka wobec przestępczości. Księga ku czci Profesora Tadeusza Hanauska*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2001, s. 42; E. Fabiańska, op. cit., s. 198; B. Goc-Ryszawa, *Zastosowanie metod komputerowych w ekspertyzie pismoznawczej (w praktyce opiniodawczej Polskiego Towarzystwa Krymina-*

Program CEDAR-FOX został opracowany w 2008 r. w Centrum Doskonalenia Analizy i Rozpoznawania Dokumentów na Uniwersytecie w Buffalo. Według producenta program ma umożliwić porównanie próbek pisma i określenie cech dokumentu, a także badanie podpisów. Istotą działania CEDAR-FOX jest także przetworzenie obrazu, by wyodrębnić cechy grafizmu badane w toku ekspertyzy pismoznawczej. Funkcje statystyczne, którymi dysponuje program, umożliwiają liczbowe przedstawienia danych mogących świadczyć o podobieństwie analizowanych próbek pisma i na tej podstawie ustalenie, czy dwie odręczne próbki zostały napisane przez tę samą osobę, czy też nie. Program CEDAR-FOX może działać w dwóch trybach: analizy podobieństwa wyrazów i analizy podobieństwa konkretnego wyrazu do całości tekstu³². Program pozwala wybrać albo cały dokument, albo jego fragment w celu przeprowadzenia zestawień porównawczych. Analiza cech opiera się na pomiarach takich właściwości, jak: skosy, łączenia znaków oraz indywidualne kształty znaków i ich zespołów lub samych gramm. Identyfikacja jest podzielona na dwa etapy: przetwarzanie dokumentu oraz wychwytywanie cech charakterystycznych. CEDAR-FOX wykonuje szereg operacji na dokumencie, tak by był gotowy do porównania. Obejmują one obcinanie, usuwanie linii, segmentację linii, segmentację tekstu i odwzorowywanie zapisów. Program umożliwi użytkownikowi bezpośrednie skanowanie dokumentów, jak również wprowadzanie wyników do arkuszy kalkulacyjnych, ich drukowanie i gromadzenie w bazie danych. Wiele opcji dostępnych w programie służy do porównania dokumentów. Na podstawie ustalonego poziomu zgodności cech program wybiera różne opcje identyfikacji: „zidentyfikowane”, „wysoce prawdopodobne”, „prawdopodobne”, „nie wyciągnięto żadnych wniosków”, „wskazanie na nie”, „chyba nie”, „wysoce prawdopodobne nie”, „wykluczenie zgodności” („zidentyfikowane jako eliminacja”). CEDAR-FOX posiada funkcję automatycznego rozpoznawania znaków i wyszukania zadanych wyrazów³³.

listycznego), praca magisterska przygotowana na Uczelni Łazarskiego pod kierunkiem prof. dr. hab. K. Sławika (niepublikowana), Warszawa 2012, s. 71–74.

³² M. Gramatyka, *Komputer grafologiem – mit czy rzeczywistość? Wspomaganie ekspertyzy pismoznawczej na przykładzie programu Cedar-Fox*, w: Z. Kegel (red.), *Aktualne tendencje w badaniach dokumentów. Materiały XIII Wrocławskiego Symposium Badań Pisma, Wrocław 2008*, Uniwersytet Wrocławski, Wrocław 2010, s. 191–198.

³³ <http://en.wikipedia.org/wiki/CEDAR-FOX>, dostęp z dn. 24.02.2013.

Ryc. 1. (źródło: http://www.cedartech.com/documents/CedarTech_presentation.pdf, dostęp w dn. 29.11.2013).

MAGRAS (skrót od nazwy *Manhheimski System Graficzny*) to program komputerowy umożliwiający rozróżnienie środka pisarskiego w badaniach fizykotechnicznych dokumentów i analizie porównawczej pisma. Rozróżnienie to polega na optycznym filtrowaniu podobnym do tego z systemu VSC, którego metoda przedstawiania wyników pomiarów w ramach badania dokumentów znajduje od wielu lat praktyczne zastosowanie. Proces przedstawiania wyników oparty jest na metodzie stosowanej przez mineralogię w celu jakościowej oraz ilościowej analizy skał. Skład chemiczny obliczany jest procentowo lub w liczbach bezwzględnych, a następnie przedstawiany w postaci potrójnych diagramów. Uwzględniane są tylko wyniki analizy przedstawianych związków chemicznych, które łącznie dają wynik 100%. Dla osiągnięcia możliwych do przedstawienia wyników, które umożliwiają rozróżnienie, badane środki pisarskie zostają zdigitalizowane za pomocą kamery wideo wyposażonej w specjalne filtry, a następnie poddane obróbce komputerowej przy użyciu programu MAGRAS oraz przetransformowane do obrazu graficznego. Włączone przed kamerą wideo filtry absorbują część widma odbitego od powierzchni nośnika pisma światła, co oznacza, iż im bliżej filtra znajduje się optyczny podział częstotliwości środka pisarskiego, tym mniej cząstek odbitego światła może się przez filtr przedostać. Kamera wideo nie rozpoznaje w tym miejscu śladu pisma, ale jedynie odpowiadające miejscu pomiarowemu filtrowanie powierzchni papieru bez zabarwień tuszu. Wartości pomia-

rowe, które zostały zdigitalizowane, będą wyższe niż w miejscu, w którym przez filtr absorbowana była niewielka ilość światła. Wynik odzwierciedla się w różnym rozłożeniu w trójkątnych diagramach³⁴.

FISH – czyli kryminalistyczny system identyfikacji pisma ręcznego – jest programem komputerowym, który pozwala ekspertowi na zeskanowanie, pomiar oraz przechowywanie kwestionowanego pisma w celu szybkiego odnalezienia oraz porównania go z poprzednio zapisanymi próbkami pisma lub podpisów. System FISH stosowany jest do poszukiwania liter we wcześniej zebranych materiałach i działa na zasadzie podobnej do systemu AFIS: próbki pisma ręcznego w postaci dokumentu są skanowane do komputera, a następnie poddawane analizie przez operatora, który oznacza 7 cech charakterystycznych, dokonuje pomiarów znaków, kątów nachylenia itp. Po przeprowadzeniu tych czynności system automatycznie dokonuje przeszukania zbiorów i wytypowania tzw. trafienia, czyli wzoru pisma ręcznego o najbardziej zbliżonym algorytmie. Niewątpliwie jest to system znacznie usprawniający pracę ekspertów, zwłaszcza podczas identyfikacji autorów anonimów, listów z pogrózkami, notatek z ostrzeżeniami o planowanych zamachach terrorystycznych³⁵. Stosowany jest do identyfikacji poszczególnych osób lub grup, które poprzez swoją działalność mogą stanowić zagrożenie terrorystyczne lub wyczerpują znamiona innych czynów przestępnych. System ten funkcjonuje m.in. w Niemczech i USA. Zapisy znajdujące się w systemie są chronione przed nieautoryzowanym dostępem za pomocą odpowiednich zabezpieczeń administracyjnych, fizycznych i technicznych. Baza danych systemu składa się z zeskanowanych obrazów listów z pogrózkami. System zawiera dane gromadzone od 1991 roku do chwili obecnej³⁶.

WANDA stanowi udoskonaloną wersję systemu FISH i jest przystosowany do współpracy z nowymi programami operacyjnymi, jak też do działania wewnątrz sieci. Pozwala na przeprowadzenie podstawowych badań próbek pisma ręcznego i identyfikację jego wykonawcy. Umożliwia pomiar wybranych cech pisma i wstępne przetwarzanie uzyskanych wyników, a także dopasowanie wybranych odmian liter do allografów umieszczonych w bazie danych oraz półautomatyczne tworzenie raportu z przeprowadzonych badań. Zgodnie z podstawowymi założeniami, system WANDA ma spełniać warunek kompatybilności z FISH-em, gwarantując możliwość korzystania z obszernych baz danych gromadzonych systematycznie na potrzeby tego programu od lat 80.³⁷

³⁴ J. Hussong, *Rozróżnianie środka piszącego za pomocą systemu komputerowego Magras*, w: Z. Kegel, *Problematyka dowodu z ekspertyzy dokumentów*, t. I, Uniwersytet Wrocławski, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii, Katedra Kryminalistyki, Wrocław 2002, s. 673–675.

³⁵ A. Łukomska, *Wizyta w Instytucie Techniki Kryminalistycznej Bundeskriminalamt w Wiesbaden (Niemcy)*, „Problemy Kryminalistyki” 2006, nr 252, s. 79–80.

³⁶ http://www.archives.gov/records-mgmt/racs/schedules/departments/department-of-the-treasury/rg-0087/n1-087-06-002_sfl15.pdf, dostęp z dn. 20.02.2012.

³⁷ E. Fabiańska, op. cit., s. 198.

Najszerszą propozycję adaptacji technik komputerowych do potrzeb ekspertyzy pismoznawczej stanowi przedsięwzięcie naukowe Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego i Uniwersytetu Warszawskiego³⁸. W ramach wspólnego projektu badawczo-rozwojowego opracowano zestaw programów komputerowych do analizy pisma ręcznego pod nazwą GLOBALGRAF³⁹. W skład pakietu wchodzi następujące programy: GRAFOTYP, RAYGRAF, KINEGRAF i SKANGRAF.

GRAFOTYP jest programem komputerowym, który zaimplementował i znacząco rozszerzył metody grafometryczne o nowe parametry identyfikacyjne pisma⁴⁰. Umożliwia on łatwą analizę porównawczą takich grafometrycznych właściwości pisma, jak:

- kształt pola próbki pisma (podpisu), tj. obrysu powstałego z połączenia jej skrajnych punktów liniami prostymi tworzącymi w ten sposób określony rodzaj figury geometrycznej (wielobok);
- kształt linii bazowej wybranej do analizy próbki pisma (podpisu), utworzonej z połączenia zewnętrznych punktów próbki w jej dolnym paśmie (tzw. obwiednia po minimach);
- kształt linii wierzchołkowej próbki pisma (podpisu), utworzonej z połączenia zewnętrznych punktów próbki w jej górnym paśmie (tzw. obwiednia po maksimach);
- kierunek linii podstawowej i przykrywowej, tj. linii prostych łączących skrajne punkty zasadniczych gramm wybranych do analizy próbek w ich paśmie dolnym i wierzchołkowym;
- kształt pola zawartego pomiędzy linią podstawową i przykrywową oraz innymi dowolnie wyznaczonymi liniami gabarytowymi analizowanych próbek, np. kształt pola podstawy i pola przykrywowego, kształt pola bazowego i wierzchołkowego, kształt pola pojedynczych znaków lub ich zespołów.

³⁸ Z danych zawartych w pracy magisterskiej B. Goc-Ryszawy wynika, że w latach 2008–2012 w Polskim Towarzystwie Kryminalistycznym wykonano 1901 ekspertyz dokumentów, z czego 57 (ok. 3%) z nich z użyciem programów komputerowych. Po raz pierwszy program komputerowy w ekspertyzie pismoznawczej zastosowano w grudniu 2008 r. w opinii opracowanej przez dr. Mieczysława Goca i mgr. Andrzeja Łuszczuka – ekspertów dokumentów PTK. B. Goc-Ryszawa, op. cit., s. 78–79.

³⁹ Realizację projektu rozwojowego pn. *Opracowanie metodyki i programów oraz zbudowanie stanowiska do badań identyfikacyjnych pisma i podpisów przy wykorzystaniu grafometrii komputerowej*, finansowanego przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego, rozpoczęto w lipcu 2009 r. Projekt był wspólnym przedsięwzięciem naukowo-badawczym Uniwersytetu Warszawskiego i Centrum Badawczo-Szkoleniowego Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego. Kierownikiem projektu był prof. dr hab. Tadeusz Tomaszewski, a w skład zespołu naukowo-wykonawczego wchodził: mgr Andrzej Łuszczuk, mgr inż. Krystyn Łuszczuk (autorzy programów) oraz dr Mieczysław Goc, dr Kacper Gradoń, mgr Maciej Broniarz i inż. Marek Miron (konsultanci naukowci).

⁴⁰ Szerzej na temat metod grafometrycznych m.in. A. Koziczak, op. cit., s. 51–58.

W przypadku analizy porównawczej całych rękopisów lub ich większych fragmentów, a także analizy innych rodzajów zapisów niż powstałe odręcznie, program może być przydatny do oceny zgodności takich parametrów, jak np.:

- kształt marginesów i pola marginesów;
- wielkość i kształt odstępów międzywierszowych;
- kierunek biegu linii podstawowej i przykrywowej zapisów wierszowych,
- topografia podpisów w rubrykach,
- impuls pisma,
- parametry strukturalne odbitek pieczętek⁴¹.

Program poza graficznym zobrazowaniem wskazanych wyżej cech grafometrycznych umożliwia ich parametryzację poprzez automatyczne obliczenie określonych wartości liczbowych i procentowych, wyznaczających osobniczo zindywidualizowane parametry grafizmu. Tymi parametrami są:

- **współczynnik kształtu (Wk)**, który wyraża iloraz pola powierzchni wieloboku będącego „obrysem” obszaru wybranej do analizy próbki (materiału dowodowego i porównawczego, np. członu podpisu) przez kwadrat obwodu tego wieloboku;
- **proporcje wielkościowe (Pw)**, określone jako iloraz długości dwóch wybranych odcinków w zestawianych próbkach (poziomych, pionowych lub ukośnych) wyznaczonych wg tych samych kryteriów;
- **grafotyp (G)**, który stanowi strukturalną właściwość pisma indywidualizującą jego wykonawcę, a matematycznie jest określony jako iloczyn współczynnika kształtu (Wk) i proporcji wielkościowej (Pw).

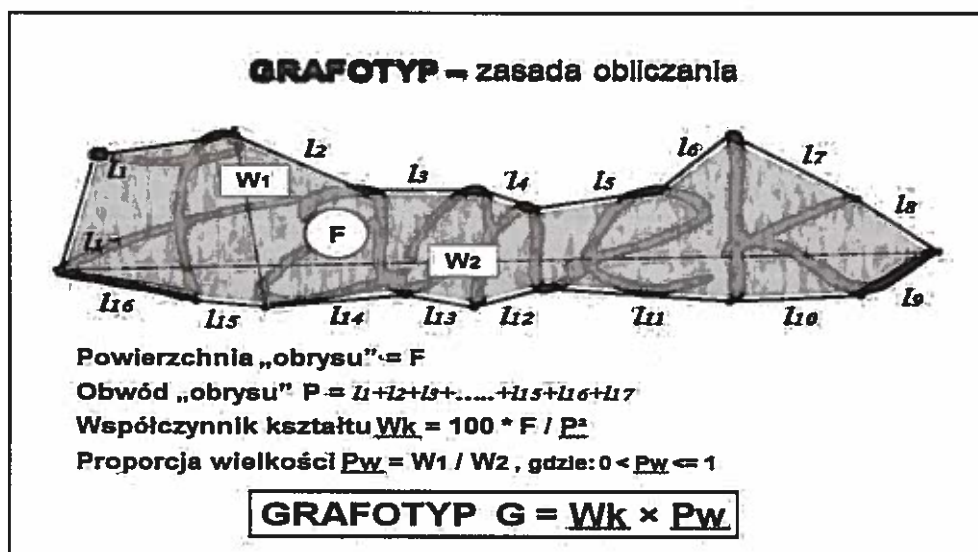
Wyniki analiz wybranych parametrów strukturalnych mogą zostać poddane weryfikacji statystycznej przy użyciu testu kwantylowego, który stosuje się wtedy, gdy wielkość próby (liczba boków „obrysu”) zawiera się w przedziale (6–30). Zakres wartości pomiarowych dzieli się na 3 kwantyle (A, B, C) o prawdopodobieństwach występowania $p_1 = p_2 = p_3 = 0,333$. Każdej wartości pomiarowej przypisuje się „przynależność” do odpowiedniego kwantyla. Ustala się ilości serii występowania kwantyli i porównuje z wielkościami teoretycznego (tabelarycznego) rozkładu⁴².

GRAFOTYP jest narzędziem pomiarowym (pomiaru odcinków dokonywane są z dokładnością do 0,01 mm) i posługiwanie się nim (tak jak każdym innym tego typu narzędziem) niesie ryzyko popełnienia błędów, których źródłem może być zarówno wyposażenie sprzętowe użytkownika, jak i jego predyspozycje psychofizyczne. Z tego względu na podstawie testów walidacyjnych określono

⁴¹ Por. M. Goc, A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, T. Tomaszewski, op. cit., s. 95.

⁴² C. Domański, K. Pruska, *Nieklasyczne metody statystyczne*, PWE, Warszawa 2000, s. 204–206 i 212–213; Grafotyp. Praca naukowa finansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt rozwojowy – przewodnik po programie, autorzy: A. Łuszczuk, K. Łuszczuk (wersja elektroniczna).

tolerancję błędów w wynikach liczbowych analizowanych parametrów. Wynosi ona: dla współczynników kształtu $\pm 1,5\%$, dla współczynników zgodności grafotypów $\pm 2\%$ ⁴³.

Ryc. 2. Sposób wykonywania obrysu figury graficznej w programie GRAFOTYP (źródło: GRAFOTYP – przewodnik po programie)

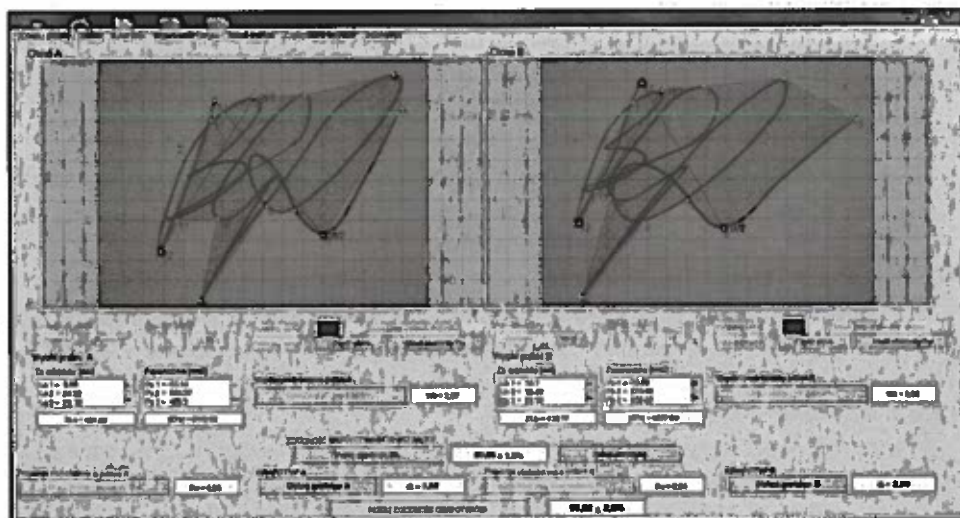
Badane próbki mogą być wprowadzane do programu za pomocą skanera lub aparatu cyfrowego. Program umożliwia korektę ewentualnych niedokładności, popełnionych przy fotografowaniu lub skanowaniu próbek. Służą do tego przyciski skalowania (zmniejszanie/ powiększanie), obrotu i zmiany usytuowania próbek w oknach interfejsu. Dla ułatwienia badań istnieje możliwość nanoszenia na próbki siatek pomiarowych (o gęstości od 1 do 10 mm). W zależności od kolorystyki podłoża i linii pisma można dobrać kolory linii wyznaczników badawczych programu. Badania próbek, według przyjętego przez badacza algorytmu, mogą być realizowane dla każdej z nich oddzielnie lub przemiennie. Naniesione na próbkę odcinki pomiarowe bądź siatka w każdym momencie badania mogą być usunięte lub zamienione na inne, również badana próbka może być wymieniona na inną. Istnieje możliwość kontynuowania badania nowej próbki z próbka analizowaną we wcześniejszej analizie⁴⁴.

Program umożliwia zapisywanie wyników w postaci liczbowej oraz graficznej i ich bezpośrednie wstawianie do tekstu sprawozdania lub zapisania w oddzielnym pliku. Próbki do analizy (skan lub fotografia cyfrowa) mogą mieć dowolny kształt oraz wielkość. Jednakże w instrukcji obsługi zalecany jest kształt

⁴³ M. Goc, B. Goc-Ryszawa, A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, op. cit., s. 66.

⁴⁴ Tamże, s. 66–67.

prostokątny, o standardowym stosunku szerokości do wysokości 4:3 (1,33). Dopuszczalny format plików próbek to „jpg”, „bmp” lub „tif”. Pliki próbek otwiera się w oknach A i B w dowolnej kolejności.

Ryc. 3. Interfejs programu GRAFOTYP – po wykonaniu analizy próbek

RAYGRAF jest narzędziem pomiarowym do komputerowej analizy geometrycznych parametrów próbek pisma (podpisów). Nie uwzględnia innych cech, takich jak np. tremor, kierunek kreślenia, punkty zatrzymania, rozkład cieniowania linii pisma. Cechy te są uwzględnione w innych programach pakietu GLOBALGRAF⁴⁵. RAYGRAF jest programem, który pozwala na weryfikację strukturalno-geometrycznych parametrów pisma, takich jak:

- długość wybranych elementów graficznych,
- kąt nachylenia wybranych elementów graficznych,
- szerokość wybranych elementów graficznych (np. gramm, liter, morfemów, wyrazów),
- szerokość odstępów pomiędzy tymi elementami.

Program oblicza następujące współczynniki analizowanych próbek pisma (podpisów):

- **współczynnik podobieństwa liniowego (Wpl)**, który wyraża iloraz liczby elementów graficznych „zgodnych” (Lzg), tj. takich, których różnica długości nie przekracza progu tolerancji wybranego przez użytkownika (5, 10, 15 lub 20%), przez ogólną liczbę elementów (Nog) uwzględnia-

⁴⁵ M. Goc, B. Goc-Ryszawa, A. Łuszczuk, K. Łuszczuk, *Programy komputerowe wspomagające ekspertyzę pismoznawczą, cz. II – Raygraf*, „Człowiek i Dokumenty”, nr 31, s. 55.

nych w analizie (równa w zestawianych próbkach). Zgodność współczynników podobieństwa liniowego w zestawianych próbkach jest wyrażona w procentach według następującego wzoru:

$$Wpl = 100 \times Lzg/Nog [\%];$$

- **współczynnik podobieństwa kąowego (Wpk)**, który wyraża iloraz liczby kątów nachylenia „zgodnych” (Kzg), tj. takich, których różnica wartości nie przekracza progu tolerancji wybranego przez użytkownika (5, 10, 15 lub 20%), przez ogólną liczbę elementów (Nog) uwzględnianych
- w analizie (równa w zestawianych próbkach). Zgodność współczynników podobieństwa kąowego w zestawianych próbkach jest wyrażona w procentach według następującego wzoru:

$$Wpk = 100 \times Kzg/Nog [\%];$$

- **współczynnik gęstości morfemowej (Wgm)**, który wyraża iloraz szerokości całkowitej próbki (Scp) przez iloczyn sumy szerokości elementów graficznych (Sm) i ich liczby (Nmorf) w danej próbce.

$$Wgm = Scp/(Sm \times Nmorf)$$

Zgodność współczynników gęstości morfemowej w zestawianych próbkach jest wyrażona w procentach jako iloraz: Wgm (mniejszy)/Wgm (większy) [%];

- **współczynnik gęstości literowej (Wgl)**, który wyraża iloraz współczynnika gęstości morfemowej (Wgm) przez liczbę liter/znaków (Nliter) w danej próbce.

$$Wgl = Wgm/Nliter;$$

Zgodność współczynników gęstości morfemowej w zestawianych próbkach jest wyrażona w procentach jako iloraz: Wgl (mniejszy)/Wgl (większy) [%];

- **współczynnik impulsu (Wimp)**, który wyraża iloraz szerokości całkowitej próbki (Scp) przez iloczyn sumy szerokości odstępów (So) i ich liczby (Nodst).

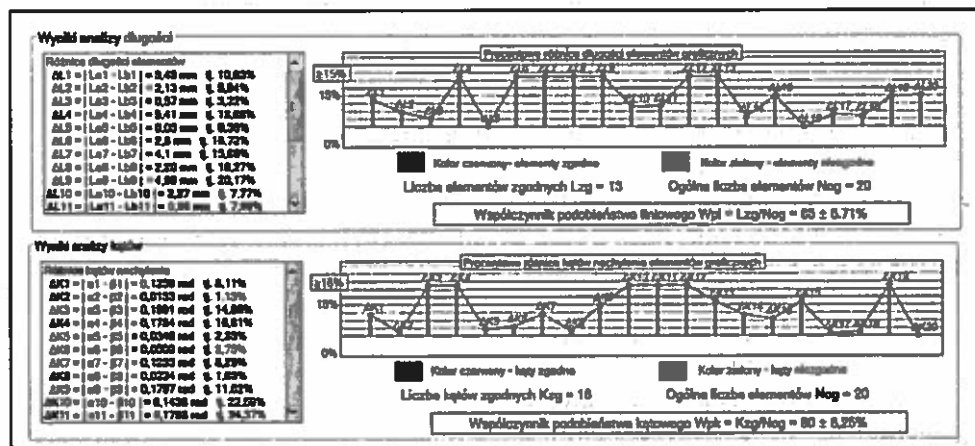
$$Wimp = Scp/(So \times Nodst)$$

Zgodność współczynników gęstości impulsu w zestawianych próbkach jest wyrażona w procentach jako iloraz: Wimp (mniejszy)/Wimp (większy) [%].

Program umożliwia korektę ewentualnych niedokładności, popełnionych przy fotografowaniu lub skanowaniu próbek. Służą do tego przyciski skalowania (zmniejszanie/ powiększanie), obrotu i zmiany usytuowania próbek w oknach interfejsu. Dla ułatwienia badań istnieje możliwość nanoszenia na próbki siatek pomiarowych (o gęstości od 1 do 10 mm). W zależności od kolorystyki podłoża i linii pisma można dobrać kolory linii wyznaczników badawczych programu.

Badania próbek, według przyjętego przez użytkownika algorytmu, mogą być realizowane dla każdej z nich oddzielnie lub przemienne. Naniesione na próbkę odcinki pomiarowe bądź siatka w każdym momencie badania mogą być usunięte lub zamienione na inne, również badana próbka może być wymieniona na inną. Istnieje możliwość kontynuowania badania nowej próbki z próbką wcześniejszej analizowaną. Program umożliwia zapisywanie wyników w postaci liczbowej oraz

graficznej i ich bezpośrednio wstawianie do tekstu sprawozdania lub zapisania w oddzielnym pliku.

Ryc. 4. Przykład graficznej i liczbowej prezentacji wyników analizy długości linii i kątów (kolorem czerwonym zaznaczono elementy zgodne, gdzie różnice między próbkami A i B nie przekraczają 15%, a kolorem zielonym zaznaczono elementy niezgodne, gdzie różnice między próbkami wynoszą: $A \text{ i } B \geq 15\%$)

KINEGRAF to program do weryfikacji konstrukcyjno-kinetycznych cech pisma. Umożliwia ocenę zgodności próbek pisma na podstawie wielkości współczynnika podobieństwa kinetyczno-geometrycznego (WPKG). W metodzie WPKG przyjęto, że linia graficzna pisma ręcznego składa się z elementów prostych i łukowych. W procesie pisania wyróżniono 10 kierunków kreślenia (w tym 8 prostych i 2 łukowe), którym w oparciu o stwierdzoną empiryczną częstotliwość ich występowania nadano wartości liczbowe od 0,1 do 1,0 (im mniejsza wartość liczbowa, tym częstsze występowanie danego kierunku kreślenia).

Ryc. 5. Schemat kierunków kreślenia linii graficznej i ich umowne wartości liczbowe w programie KINEGRAF (źródło: KINEGRAF – przewodnik po programie)⁴⁶

⁴⁶ Kinegraf. Praca naukowa finansowana przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego ze środków na naukę w latach 2009–2011 jako projekt rozwojowy – przewodnik po programie, autorzy: A. Łuszczuk, K. Łuszczuk (wersja elektroniczna).

W porównywanych próbkach wyznacza się elementy proste i łukowe i zależnie od ich długości oraz kierunku kreślenia program określa liczbę elementów wspólnych (New), tj. takich, których wartości punktowe „za kierunek” są zgodne, a wartości punktowe „za długość” nie różnią się od siebie o więcej niż przyjęte wartości progowe określone w procentach (od 5 do 20%), oraz liczbę wszystkich elementów poddanych badaniu (Nwe). Wskaźnik podobieństwa kinetyczno-geometrycznego to iloraz tych wartości wyrażony procentowo:

$$WPKG = 100 \times \text{New}/\text{Nwe} [\%]$$

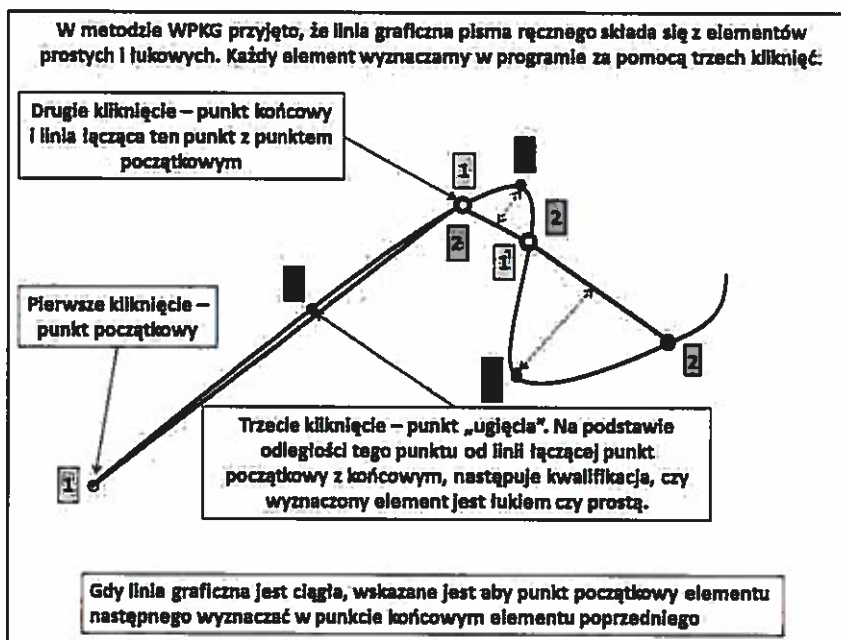
Poza wskaźnikiem podobieństwa kinetyczno-geometrycznego program wylicza także współczynniki identyfikacyjne próbek (Wi) i krytyczne współczynniki identyfikacyjne (Wikr). Są one wyliczane według następujących wzorów (dla próbki A i B):

$$WiA = \text{NweA}/(11-La) \text{ – dla próbki A}$$

$$WiB = \text{NweB}/(11-Lb) \text{ – dla próbki B}$$

$$\text{WikrA} = \text{NweA}/(11-Lkr) \text{ – dla próbki A}$$

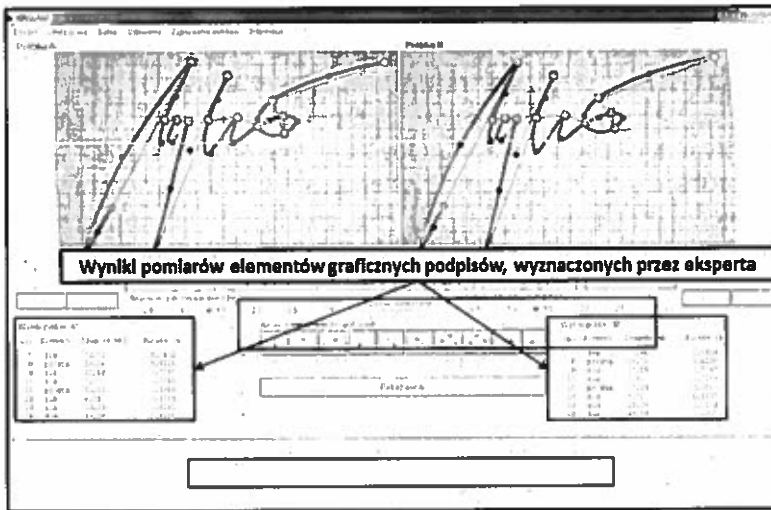
$$\text{WikrB} = \text{NweB}/(11-Lkr) \text{ – dla próbki B}^{47}$$

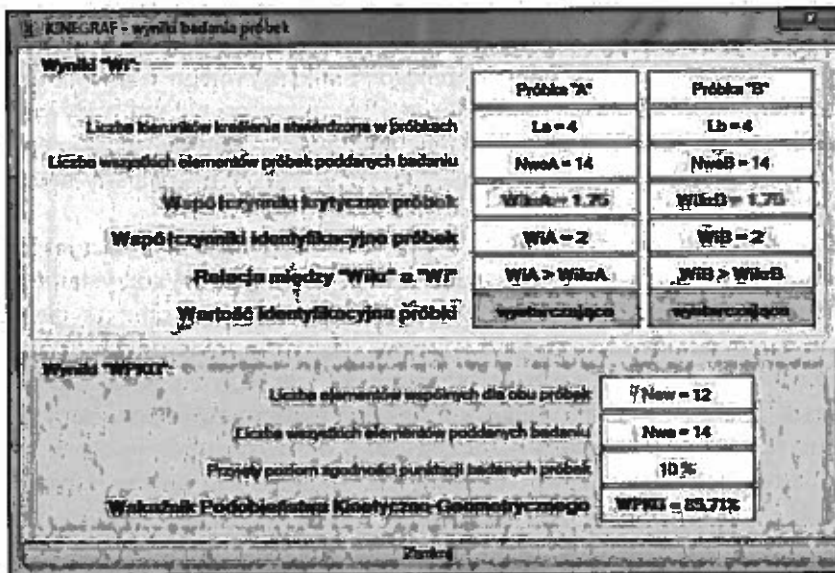
Ryc. 6. Sposób wyznaczania parametrów kinetyczno-geometrycznych w programie KINEGRAF (źródło: KINEGRAF – przewodnik po programie)⁴⁸

⁴⁷ La i Lb oznacza liczbę kierunków kreślenia w próbkach A i B (mniejsza lub równa 10), a Lkr liczbę krytyczną ustaloną na podstawie badań empirycznych jako 3. Aby próbka miała wystarczającą wartość identyfikacyjną, powinna zawierać liczbę kierunków kreślenia (La lub Lb) \geq Lkr.

⁴⁸ Kinegraf..., op. cit.

Ryc. 7. Interfejs programu KINEGRAF – po wykonaniu analizy próbek (źródło: KINEGRAF – przewodnik po programie)⁴⁹

Ryc. 8. Zapis wyników analizy kinetyczno-geometrycznej w programie KINEGRAF (źródło: KINEGRAF – przewodnik po programie)⁵⁰

SKANGRAF to program do wizualizacji motorycznych cech pisma. Algorytm programu oparty został na tezie, że występujące w piśmie ręcznym zjawisko

⁴⁹ Tamże.

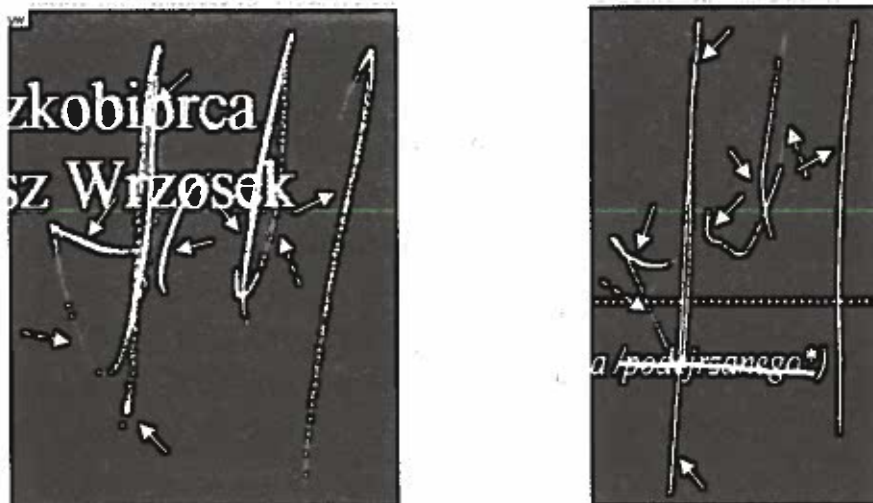
⁵⁰ Tamże.

„cieniowania” jest wynikiem zmieniającej się w trakcie kreślenia siły nacisku narzędzia pisarskiego na podłoże, powodującej w miejscach mocniej kreślonych pełniejsze nasycenie linii pisma środkiem kryjącym, a przy lżejszych – słabsze.

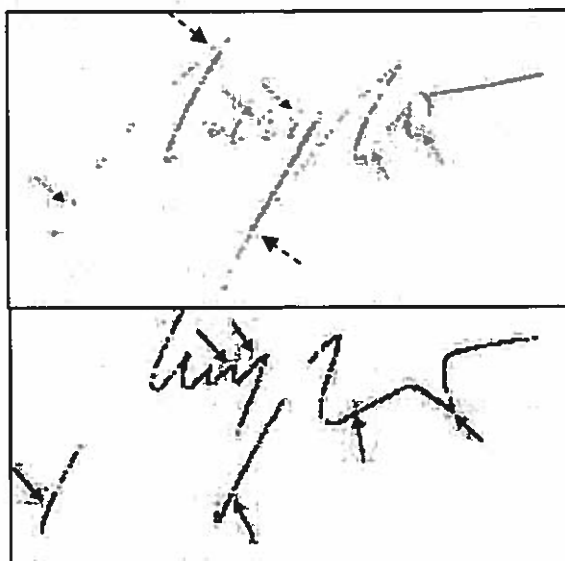
Zadaniem programu jest odnalezienie (na podstawie składowych RGB) miejsc najciemniejszego i najjaśniejszego odcienia koloru środka kryjącego, którym tekst próbki został nakreślony. Następuje to w wyniku barwometrycznej analizy cyfrowego, binarnego zapisu obrazu próbki (w tym linii pisma), przedstawianej jako zbiór elementarnych „punktów” (pikseli), tworzących obraz rastrowy, czyli tzw. mapę bitową (zwaną potocznie „bitmapą”). Różnica wartości RGB w tych miejscach stanowi rozpiętość (przedział) odcieni koloru środka kryjącego występującego w próbce⁵¹. Następnie przedział ten jest dzielony na pewną liczbę fragmentów (użytkownik ma do wyboru liczbę od 2 do 40 lub może przyjąć domyślną liczbę 20). Fragmenty te, poczynając od najjaśniejszego, są poddawane transformacjom w kolejnych powtórzeniach (iteracjach). W miarę zwiększania liczby iteracji stopniowo jaśniejsze fragmenty próbek „zanikają” (ściślej – są pokrywane wybranym przez użytkownika kolorem – domyślnie białym), a pozostają te ciemniejsze, będące wizualizacją rozkładu środka kryjącego w linii pisma – czyli systemu jego cieniowania. Działanie programu polega więc na wyeksponowaniu w trakcie komputerowej analizy barwometrycznej (transformacji próbek) miejsc najciemniejszych. Zestawienie porównawcze próbek grafizmu dowodowego i wzorcowego, poddanych procesowi sukcesywnego usuwania fragmentów linii najmniej zabarwionych (kolor środka piszącego nie ma wpływu na proces analizy), umożliwia ocenę poziomu zgodności rozmieszczenia cieniowania linii pisma, będącego efektem zmieniającej się w trakcie pisania siły nacisku ręki prowadzącej narzędzie pisarskie.

Zastosowanie metod komputerowych w badaniach identyfikacyjnych pisma poszerza możliwości badawcze eksperta pisma, umożliwia wykorzystanie nowych parametrów grafometrycznych w ekspertyzie pismoznawczej oraz użycie parametrów już znanych, lecz ze względów praktycznych niestosowanych lub stosowanych incydentalnie. Przyczynia się również do lepszego i pełniejszego odbioru ekspertyzy pismoznawczej w sądach. Programy komputerowe stwarzają przesłanki do obiektywizacji wyników i standaryzacji ekspertyz wykonywanych w różnych laboratoriach i przez różnych biegłych. Usprawniają proces badawczy i są niewątpliwie przydatne w pracy ekspertów pisma ręcznego i dokumentów. Nie można jednak zapominać, że są to wyłącznie nowe narzędzia w pracy eksperta, które w żadnym przypadku nie mogą go zastąpić. Twórcy programów podkreślają, że zawsze ostateczna interpretacja wyników oraz wybór odpowiedniej techniki badawczej, a w konsekwencji prawidłowość opiniowania, będzie zależała od wiedzy,

⁵¹ Kolor każdego piksela w bitmapie określany jest za pomocą trzech podstawowych barw składowych (tzw. metoda addytywna): czerwonej (R – red), zielonej (G – green), niebieskiej (B – blue). Według tej metody każdy piksel jest oznaczany P (R, G, B), gdzie wartości R, G, B oznaczają stopień nasycenia barw składowych, który zawiera się w przedziale od 0 (brak danej składowej) do 255 (maksimum nasycenia).

Ryc. 9. Wizualizacja zbieżności cieniowania linii graficznej w zestawianych podpisach wykonana w obrazie negatywowym przy użyciu programu komputerowego SKANGRAF; miejsca jaśniejsze odpowiadają zwiększonemu naciskowi narzędzia piszącego na podłoże; strzałkami ciągłymi zaznaczono miejsca zwiększonego nacisku środka piszącego na podłoże, a przerywanymi miejsca zmniejszonego nacisku

Ryc. 10. Rozbieżność cieniowania linii graficznej zwizualizowana w programie SKANGRAF jako cecha wykorzystana do oceny autentyczności podpisu (na górze podpis podrobiony, na dole podpis autentyczny)

konsekwencji prawidłowość opiniowania, będzie zależała od wiedzy, doświadczenia i kwalifikacji biegłego, a użycie tych programów przez osobę o nieodpowiednich kompetencjach może przynieść skutki odwrotne do zamierzonych. Ekspertyza pisma jest bowiem jednym z trudniejszych obszarów identyfikacji kryminalistycznej i nadal stwarza wiele problemów badawczych.

3. Badania kolejności zapisów na dokumentach

Określenie kolejności naniesienia zapisów na podłoże dokumentu jest jednym z trudniejszych problemów w kryminalistycznej ekspertyzie pismoznawczej. Ustalenia dotyczące chronologii zapisów mają podstawowe znaczenie w sprawach, w których istnieje podejrzenie fałszerstwa dokumentu przez dopisanie. Są to szczególnie trudne zagadnienia śledcze pod względem dowodowym, zwłaszcza w przypadku dokumentów podpisanych *in blanco*. Z reguły też dotyczą one fałszerstw dokumentów stwierdzających istnienie fikcyjnych stanów faktycznych o wielkiej, niejednokrotnie wielomilionowej wartości (weksle, zobowiązania, pokwitowania, testamenty itp.), a zatem takich przestępstw, których ładunek szkodliwości społecznej czynów jest szczególnie wysoki. Fałszerstwa tego rodzaju polegają na dopisaniu i uzupełnieniu treści gotowego dokumentu, antydatowaniu itp., a także na sporządzeniu nowego dokumentu z wykorzystaniem dokumentu podpisanego *in blanco* lub też wykorzystaniu do tego celu fragmentu innego dokumentu z podpisem jego wystawcy. Problem badawczy, który należy w takich przypadkach rozstrzygnąć, określany jest w literaturze i praktyce sądowej jako oznaczanie „względного wieku” dokumentu⁵².

Przedmiotem badań są wtedy następujące kwestie:

- kolejność krzyżujących się zapisów,
- kolejność zapisów nienałożonych na siebie (niekrzyżujących się).

Tematyka ta stała się przedmiotem drugiego projektu rozwojowego zrealizowanego wspólnie przez Uniwersytet Warszawski i Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne⁵³. W ramach tego przedsięwzięcia naukowego przeprowadzono

⁵² B. Hołyst, *Kryminalistyka*, wyd. XII, Lexis Nexis, Warszawa 2010, s. 773; M. Owoc, *Thermic transformations of writing materials*, „Problems of Forensic Sciences” 2003, vol. LIII, s. 51.

⁵³ Realizację projektu rozwojowego pod nazwą *Opracowanie metodyki oraz zbudowanie stanowiska do badań chronologii zapisów wykonanych różnymi technikami i środkami kryjącymi na podłożu papierowym* rozpoczęto w sierpniu 2010 r. Było to kolejne wspólne przedsięwzięcie naukowo-badawcze Uniwersytetu Warszawskiego i Centrum Badawczo-Szkoleniowego Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego wykonane na podstawie umowy konsorcjum z dnia 10 grudnia 2010 r. Prace projektowe zakończono w sierpniu 2012 r. W skład zespołu naukowo-wykonawczego, kierowanego przez prof. dr. hab. Tadeusza Tomaszewskiego, wchodził: prof. dr. hab. Ewa Gruza (UW), dr Mieczysław Goc (PTK), inż. Marek Miron (PTK), mgr Kacper Grodecki (UW) oraz mgr Maciej Broniarz (UW). W badaniach uczestniczyli także eksperci Centralnego Laboratorium Kryminali-

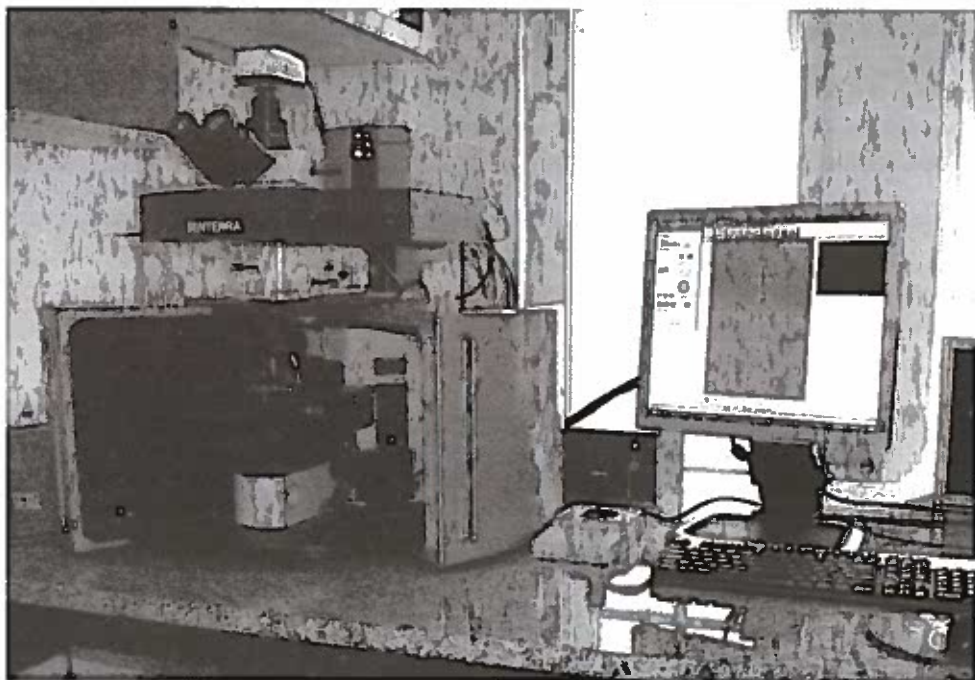
badania, które umożliwiły zweryfikowanie dotychczas stosowanych i opracowanie nowych metod bardziej precyzyjnych wskazań kolejności zapisów na dokumentach przy zastosowaniu udoskonalonej mikroskopii optycznej wykorzystującej oprogramowanie do obserwacji obiektów w technice 3D oraz przy zastosowaniu spektroskopii ramanowskiej.

Spektroskop Ramana (ryc. 11) ma szerokie zastosowanie w fizyce i chemii do identyfikacji substancji chemicznych, a także pomiarów ich właściwości fizycznych. Jest to metoda nieniszcząca i dzięki temu może być wykorzystana z powodzeniem w badaniach materiałów dowodowych w kryminalistyce. Może też być bardzo przydatną techniką do weryfikacji wyników badań kolejności naniesienia środków kryjących na podłoże dokumentu, wykonanych innymi metodami. Porównanie wykresu widm z miejsca krzyżowania się linii pisma z wykresami widm dla środków kryjących współtworzących badane zapisy umożliwia formułowanie wniosków dotyczących kolejności ich naniesienia⁵⁴ (ryc. 12, 13). Technika ta jest również przydatna do badania kolejności zapisów niekrzyżujących się. Wówczas analizuje się widma z wydruku, drobin tonera i linii zapisu ręcznego lub naniesionego inną techniką. W zależności od konfiguracji widm synchronicznych ocenia się chronologię naniesienia poszczególnych środków kryjących na podłoże dokumentu. Wyniki badań wskazują na dużą przydatność tej techniki pomiarowej w określaniu chronologii nakładania warstw, jednak liczba nieprawidłowo zidentyfikowanych próbek lub niepewnych wyników jest dość spora. Każde to podchodzić ostrożnie do techniki ramanowskiej jako samostojącej metody rozstrzygającej o kolejności nakładania warstw⁵⁵. W zdecydowanej większości przypadków nie udaje się ustalić kolejności zapisu na bazie jednego lub kilku widm. Konieczne jest wykonywanie map ramanowskich. Odbywa się to poprzez ustalenie miejsca pomiaru, zaznaczenie badanego obszaru oraz wykonanie 80–90 pomiarów w równych odstępach. W tej metodzie kluczową rolę odgrywa właściwy wybór miejsca do pomiaru – musi być ono odpowiednio duże oraz musi być tam wyraźny ślad badanych środków kryjących. W przypadkach niepewnych należy wykonać kilka map.

stycznego, którzy m.in. przygotowali część testów kontrolnych, oraz Biura Badań Kryminalistycznych ABW (mgr inż. Urszula Konarowska) – na podstawie zgody szefa ABW włączyło się ono do części eksperymentalnej projektu, obejmującej wykorzystanie mikroskopii konfokalnej do oceny zmian w strukturze linii pisma po poddaniu jej oddziaływaniu termicznemu po przejściu przez laserowe urządzenie drukujące.

⁵⁴ E. Fabiańska, M. Kunicki, *Spektroskopia Ramana jako nowa technika określania sekwencji kreślenia krzyżujących się linii graficznych*, „Z Zagadnień Nauk Sądowych” 2006, nr 67, s. 252; T. Widła, B. Zawisza, *Badania krzyżujących się linii z użyciem spektroskopii Ramana (studium przypadku)*, w: H. Kołecki (red.), *Technicznokryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych. Materiały 6. Konferencji, Poznań 26–27 września 2007 r.*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2009, s. 133–135.

⁵⁵ Tamże, s. 133.

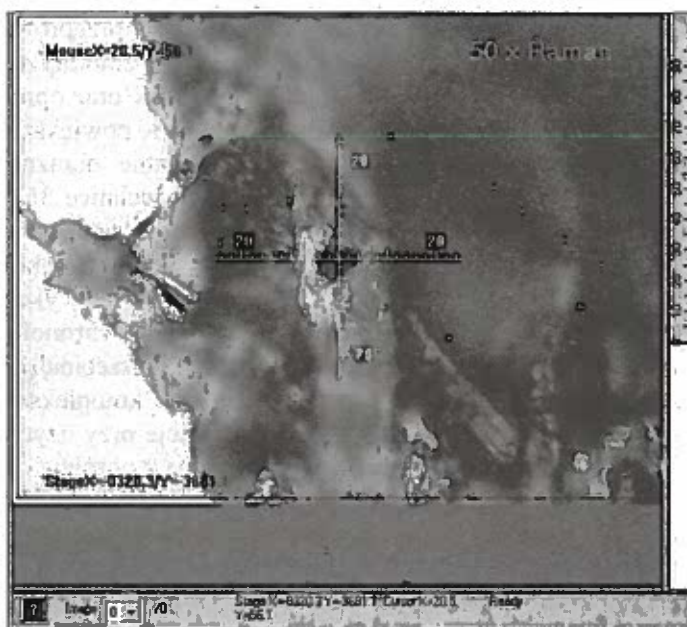

Ryc. 11. Spektrometr ramanowski w pracowni badań dokumentów Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego wykorzystywany do badań krzyżujących i niekrzyżujących się linii pisma

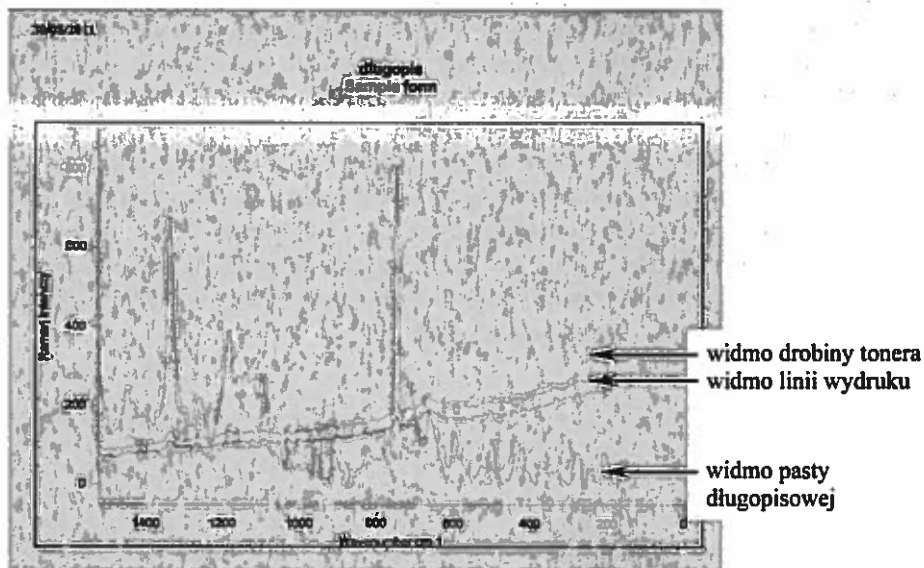
Przy analizie map ramanowskich są widma, dla których widać sygnał od jednego środka, drugiego oraz widma mieszane. Ustalenie chronologii zapisu odbywa się poprzez ocenę liczby widm odpowiadających danemu środkowi kryjącemu. Jeśli dominacja widm jednego ze środków wynosi 5:1 i więcej, wówczas nie ma wątpliwości, jaki środek kryjący jest na wierzchu, czyli ma charakter wtórny. Kiedy wynik zbliża się do 50:50, należy znaleźć inne miejsce pomiarowe, które bardziej wyraźnie wskaże, co znajduje się na górze. Naturalnie należy liczyć się z tym, że każdy z badanych środków kryjących zostawia więcej lub mniej śladów na próbce, ale przy mapach z reguły ten czynnik nie gra aż tak dużej roli jak w pojedynczych pomiarach⁵⁶. Niewątpliwą zaletą spektroskopii ramanowskiej jest brak konieczności specjalnego przygotowania próbek oraz możliwość dokonania analizy widm pobranych bezpośrednio z dokumentu w sposób niepowodujący jakichkolwiek zmian na jego powierzchni. Jako metoda o dużej sile dyskrymina-

⁵⁶ *Sprawozdanie z badań skrzyżowanych linii spektroskopią ramanowską, załącznik do raportu końcowego z realizacji projektu OR 00001911 pt. Opracowanie metodyki oraz zbudowanie stanowiska do badań chronologii zapisów wykonanych różnymi technikami i środkami kryjącymi na podłożu papierowym, s. 6–7 (niepublikowane), autor: K. Grodecki.*

cji może ona stanowić ważne uzupełnienie zaawansowanych metod optycznych w badaniach dokumentów.

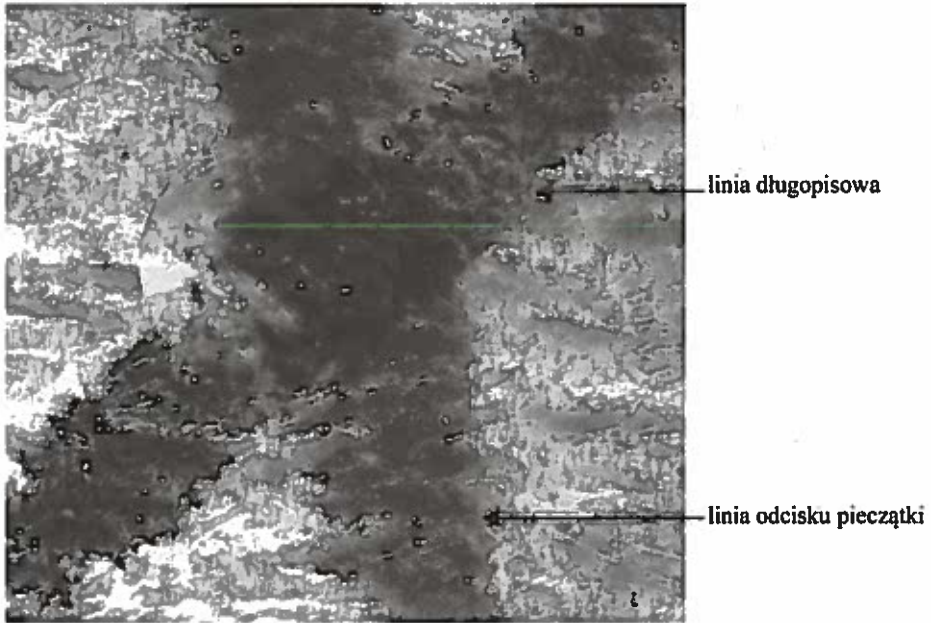
Ryc. 12. Obraz mikroskopowy drobiny tonera na linii pisma uwidoczniony przy użyciu spektrometru ramanowskiego Senterra firmy Bruker

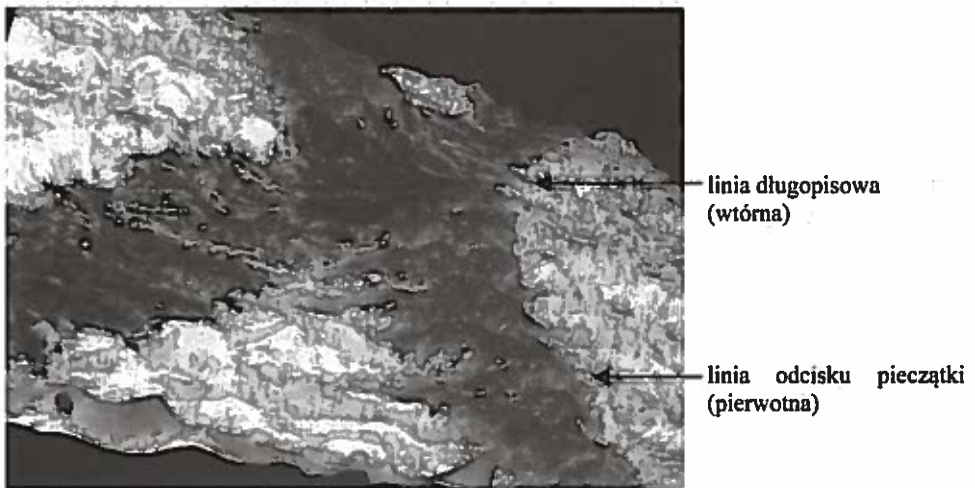
Ryc. 13. Widma ramanowskie tonera i pasty długopisowej

W ocenie chronologii nanoszenia zapisów na podłoże dokumentu dobre rezultaty daje technika 3D. Metoda ta wymaga zastosowania mikroskopu badawczego wysokiej klasy oraz specjalistycznego oprogramowania komputerowego. W ramach wspomnianego projektu rozwojowego badania przeprowadzono przy użyciu mikroskopu Nikon Eclipse 80i, wyposażonego w zmotoryzowany napęd osi Z, kamerę cyfrową, oświetlacz SCHOTT KL 1500 LCD oraz oprogramowanie Nikon NIS Elements AR/EDF. Umożliwia on uzyskiwanie powiększeń do 1000×, zautomatyzowane, sekwencyjne (warstwowe) skanowanie obrazu o wysokiej rozdzielczości i głębi obrazu oraz jego wizualizację w technice 3D. System ten ułatwia określenie kolejności nakładających się na siebie zapisów wykonanych różnymi środkami kryjącymi i technikami (rękopisy, wydruki, odbitki pieczętek itp. – ryc. 14, 15). W wyniku licznych eksperymentów i prac wykazano, że mikroskopia optyczna jest przydatnym narzędziem do badania chronologii nakładania warstw kryjących (zarówno w przypadku zapisów przecinających się, jak i nieprzecinających się). W wyniku przeprowadzonych kompleksowych badań ustalono, że w przypadku odcisków pieczętek obserwacje przy użyciu mikroskopu stereoskopowego oraz mikroskopu badawczego wraz z obróbką obrazu w systemie 3D dały 20% jednoznacznych ustaleń, dla wydruku z drukarek zaś uzyskano 40% jednoznacznych ustaleń. W przypadku środków piszących stosowanych w piśmie ręcznym należy stwierdzić, iż obserwacje przy użyciu mikroskopu stereoskopowego oraz mikroskopu badawczego wraz z obróbką obrazu w systemie 3D dały 78% jednoznacznych ustaleń. Lepsze rezultaty otrzymano w przypadku, gdy chronologię zapisu ustalano w oparciu o drobiny tonera – wykorzystując mikroskop stereoskopowy oraz mikroskop badawczy wraz z obróbką obrazu w systemie 3D, uzyskano 80% jednoznacznych ustaleń. Gdy zaś chronologię zapisu ustalano w oparciu o drobiny tonera z wykorzystaniem metody niszczącej w postaci foliowania, prowadząc obserwacje przy użyciu mikroskopu stereoskopowego oraz mikroskopu badawczego wraz z obróbką obrazu w systemie 3D, otrzymano 82% jednoznacznych ustaleń. Średni wynik jednoznacznych, prawidłowych wskazań kolejności zapisów występujących na badanych próbkach, na podstawie zastosowania jedynie metod optycznych wraz z wykorzystaniem programów umożliwiających obróbkę obrazu w 3D, wyniósł ok. 70%. Wszystkie rodzaje badań wykonano dla próbek przygotowanych na podłożu papierowym – papierze białym 80 g/m² oraz papierze białym kredowym 120 g/m². Różna gramatura papieru nie miała wpływu na wyniki badań⁵⁷.

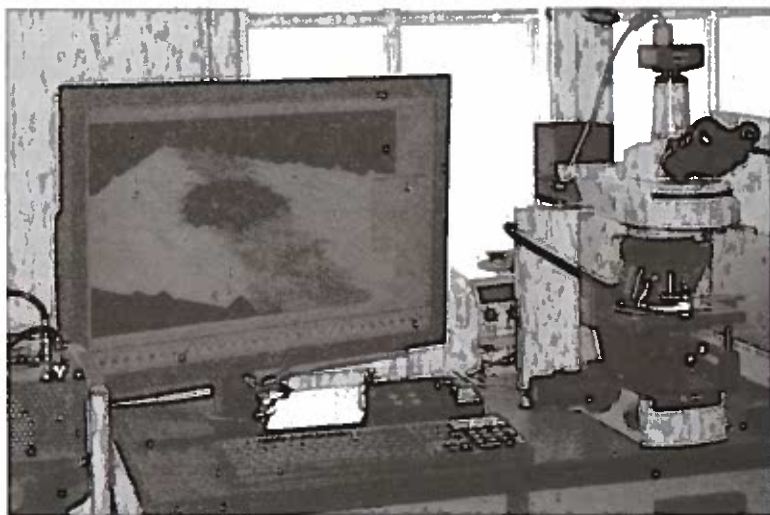
⁵⁷ *Badania chronologii krzyżujących i niekrzyżujących się zapisów ręcznych, pieczętek i wydruku przy wykorzystaniu mikroskopu stereoskopowego Zeiss oraz mikroskopu 3D model ECLIPSE 80i, załącznik do raportu końcowego z realizacji projektu OR 00001911, op. cit., s. 46 (niepublikowane), autor: M. Miron.*

Ryc. 14. Mikroskopowy obraz krzyżujących się linii odcisku pieczętki metalowej oraz linii długopisowej

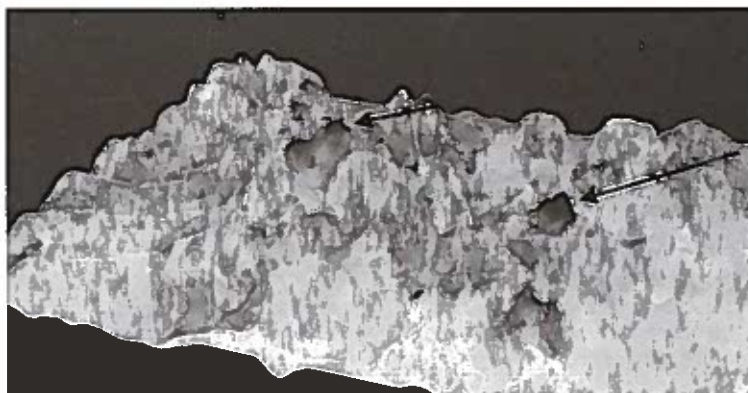

Ryc. 15. Ten sam obraz krzyżujących się linii odcisku pieczętki metalowej (pierwotna) oraz linii długopisowej (wtórna) zwizualizowany w technice 3D

Ryc. 16. Stanowisko badawcze w pracowni badań dokumentów Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego umożliwiające obserwację obiektów w technice 3D

Dzięki uzyskaniu odpowiednio dużych powiększeń o wyrazistych i jasnych obrazach technika ta może mieć zastosowanie do ustalenia kolejności złożenia podpisu (zapisu) względem wydruku laserowego lub kserograficznego także wówczas, gdy zapis ten nie przecina się z fragmentami wydrukowanego tekstu, natomiast w obrębie linii pisma występują drobiny tonera (ryc. 17). Ocena ich kształtu, barwy, połysku, umiejscowienia i innych cech strukturalnych, po wystandardyzowaniu cech charakterystycznych na podstawie próbek doświadczalnych, okazuje się w połączeniu z innymi metodami pomocna w podjęciu decyzji rozstrzygających o kolejności krzyżowania się fragmentów linii graficznej z mikrodrobinami tonera.

Ryc. 17. Mikroskopowy obraz linii pisma nakreślonej atramentem (pierwotny) oraz drobin tonera (wtórne) zwizualizowany w technice 3D

Inną techniką przydatną do badań zapisów niekrzyżujących się, w postaci nadruków utrwalonych termicznie (drukarki laserowe, kserokopiarki) oraz zapisów wykonanych odręcznie, a w niektórych przypadkach także technikami nieręko-piśmiennymi, jest mikroskopowa analiza struktury linii pisma, w tym z wykorzystaniem mikroskopii konfokalnej. Dokumenty wytworzone w ten sposób są poddane obróbce termicznej i dociskania w procesie wtapiania tonera w papier. Wysoka temperatura powoduje zmiany właściwości fizycznych środka kryjącego naniesionego odręcznie, a wysoki nacisk może zaburzyć przebieg linii pisma bądź zniekształcić relief. Poza tym w trakcie wydruku drukarka na powierzchni papieru pozostawia dodatkowe ślady w postaci drobin tonera. Metoda ta umożliwia także ustalenie, czy jakiś fragment tekstu został dodrukowany⁵⁸.

Przeprowadzone testy doświadczalne, których celem było sprawdzenie, czy na podstawie oględzin mikroskopowych niekrzyżujących się podpisów wykonanych *in blanco* z dopisaną treścią wydrukowaną na drukarce laserowej istnieje możliwość ustalenia kolejności naniesienia ich na podłoże, wykazały istotne różnice w strukturze linii zapisów, które przeszły przez drukarkę laserową, i tych, które nie zostały poddane oddziaływaniu mechaniczno-termicznemu w procesie przejścia przez drukarkę laserową. Stwierdzono następujące różnice:

- mniejsze nasycenie koloru po przejściu przez drukarkę w przypadku zapisów długopisowych oraz wykonanych piórem wiecznym,
- rozmycie/rozmazanie środka kryjącego widoczne również poza linią pisma,
- rozłożenie środka kryjącego wzdłuż włókien papieru, a nie wzdłuż kierunku kreślenia,
- nieregularną linię brzegową pisma,
- zmienną kolorystykę linii pisma,
- obecność nadtopionych powierzchni – „spieków”,
- ślady pasty długopisowej znajdujące się poza linią pisma, niewynikające z naturalnego nanoszenia środka kryjącego,
- brak wyraźnych „białych linii”,
- obecność drobin tonera na powierzchni pasty długopisowej⁵⁹.

⁵⁸ Wcześniej w BBK ABW, wykorzystując mikroskop model ECLIPSE 80i z przystawką konfokalną, wykonywano badania mające na celu ustalenie faktu dodruku dodatkowej treści do już istniejącego tekstu przy użyciu urządzeń drukujących z funkcją termicznego utrwalania tonera. Por. S. Szczepańczyk, U. Konarowska, *Zastosowanie mikroskopii optycznej do weryfikacji dokumentów przerobionych za pomocą drukarki laserowej*, „Problemy Kryminalistyki” 2012, nr 276, s. 65 i n.

⁵⁹ *Badania chronologii wykonania nie krzyżujących się zapisów ręcznych oraz wydruku sporządzonego na drukarce laserowej przy wykorzystaniu mikroskopu 3D model ECLIPSE 80i z przystawką konfokalną*, załącznik do raportu końcowego z realizacji projektu OR 00001911, op. cit., s. 64 i n. (niepublikowany), autor: U. Konarowska.

Ryc. 18. Zapis wykonany długopisem, który przeszedł przez drukarkę laserową (widoczne spieki) – powiększenie 200× (źródło: raport końcowy z realizacji projektu OR 00001911)⁶⁰

Uzyskane wyniki badań i eksperymentów wykonanych w ramach realizacji projektu pozwalają na wdrożenie do praktyki kryminalistycznej nowych, znacznie skuteczniejszych niż do tej pory metod badania kolejności zapisów występujących na dokumentach. Szczególnie cennym efektem tych badań jest opracowanie metody sekwencjonowania czasowego zapisów niekrzyżujących się ze sobą. Wiarygodność tego rodzaju badań kryminalistycznych uzależniona jest w znacznym stopniu od możliwości weryfikacji uzyskiwanych wyników różnymi technikami analitycznymi, przy czym wartość diagnostyczna uzyskanych wyników jest tym większa, im bardziej dyskryminacyjne są zastosowane techniki. Bardzo istotne jest również, aby stosowane do weryfikacji wyników techniki analityczne różniły się od techniki podstawowej zasadą działania, np. techniki optyczne były weryfikowane przez techniki oparte na badaniach spektroskopowych.

⁶⁰ Tamże, s. 27.

Słowa kluczowe:

ekspertyza dokumentów, metoda graficzno-porównawcza, grafometria komputerowa, grafotyp, raygraf, kinegraf, scangraf, spektroskopia Ramana, technika 3D.

Streszczenie:

Artykuł daje przegląd możliwości współczesnej kryminalistyki w zakresie narzędzi, które mają zastosowanie w badaniach pismoznawczych. Zaprezentowano w nim specjalistyczne programy komputerowe wykorzystywane w ekspertyzie pismoznawczej oraz techniki badań chronologii zapisów, zarówno w przypadku krzyżujących się linii jak i zapisów niezachodzących na siebie. Wnioski oparto na wynikach badań wykonanych w ramach projektów rozwojowych, w których uczestniczył jeden z autorów publikacji.

Summary:

The paper provides an overview of the potential of contemporary forensic examination as regards the tools applicable in handwriting analysis. Specialist computer programmes have been presented which are used in handwriting casework as well as the methods for examination of sequence of entries in case of crossing and non-crossing lines. The conclusions have been based on the results of examination performed by one of the Author of the paper within the framework of development projects.

O NIEKTÓRYCH ZAGADNIENIACH ZWIĄZANYCH Z ODPOWIEDZIALNOŚCIĄ PODMIOTU ZBIOROWEGO ZA PRZESTĘPSTWO FINANSOWANIA TERRORYZMU

1. Wprowadzenie

W 2009 r. dokonano kolejnej zmiany ustawy z dnia 28 października 2002 r. *o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary* (u.o.p.z.)¹ dotyczyła ona między innymi rozszerzenia odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za udział osoby fizycznej określonej w art. 3 ustawy, w procedurze finansowania terroryzmu (art. 16 ust. 12)². Jak wskazano w uzasadnieniu do projektu przedmiotowej nowelizacji, zaproponowane rozwiązanie nastąpiło w celu prawidłowej realizacji zalecenia zawartego w art. 39 ust. 4 dyrektywy 2005/60/WE. Takie rozwiązanie pozostawało także zgodne z zaleceniami Komitetu „Moneyval” Rady Europy oraz z art. 5 ust. 1 *Międzynarodowej Konwencji o Zwalczeniu Finansowania Terroryzmu* przyjętej przez Zgromadzenie Ogólne ONZ w dniu 9 grudnia 1999 r., Zgodnie z przepisami Konwencji, Państwa-strony miały podjąć wszelkie niezbędne działania przewidziane prawem wewnętrznym tak, aby umożliwić pociągnięcie do odpowiedzialności osoby prawnej zlokalizowanej na jego terytorium lub utworzonej na podstawie jego prawa, jeżeli osoba odpowiedzialna za zarządzanie lub sprawowanie kontroli nad tą osobą prawną działając w tym charakterze popełnia przestępstwo finansowania terroryzmu³.

Tym samym w polskim systemie prawa będziemy mogli wyróżnić następujące prawne rodzaje odpowiedzialności za udział w finansowaniu terroryzmu, czy

¹ Zmiany wprowadzono ustawą o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw, DzU Nr 166, poz. 1317.

² Rozumianego jako czyn określony w art. 165a kk.

³ Uzasadnienie do rządowego projektu zmiany ustawy o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw (druk nr 1660 Sejmu VI kadencji).

też nierespektowania obowiązków związanych z przeciwdziałaniem finansowaniu terroryzmu: na podstawie art. 165a kk. – odpowiedzialność karna, na podstawie art. 25, 26, 37 i 37a ustawy z dnia 16 listopada 2000 r. *o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu*⁴ – także odpowiedzialność karna, z art. 34a, 34b, 34c – te same ustawy – odpowiedzialność administracyjna oraz odpowiedzialność z art. 16 u.o.p.z. Należy zauważyć, że w doktrynie nie ma zgodności co do charakteru odpowiedzialności podmiotów zbiorowych. Mówi się o odpowiedzialności karno-administracyjnej, quasi-karnej, czy też nowej szczególnej odpowiedzialności karnej. Jednocześnie w piśmiennictwie podkreśla się, że sam charakter podmiotu podlegającego odpowiedzialności na podstawie u.o.p.z. nie wyklucza jej karnoprawnego charakteru⁵.

Omawiana zmiana miała na celu nie tylko dostosowanie prawa krajowego do międzynarodowych rozwiązań porządkujących systemowe rozwiązania w obszarze przeciwdziałania finansowaniu terroryzmu, ale również wprowadzenie rozwiązań faktycznie uniemożliwiających wykorzystywanie podmiotów zbiorowych do procedury finansowania działalności terrorystycznej. W znacznie zróżnicowanych mechanizmach finansowania terroryzmu, oprócz tych, które wiążą się z wykorzystywaniem różnego rodzaju fikcyjnych, czy braku rejestrowanych i formalno-prawnie działających podmiotów (np. w ramach systemu *havalas*) sprawcy wykorzystują także różnego rodzaju podmioty finansowe, gospodarcze, działające w obszarze szeroko rozumianego formalnego obrotu ekonomiczno – towarowego. Dlatego też, celem przeciwdziałania tego rodzaju procederom niezbędnym było zapewnienie rozwiązań prawnych uniemożliwiających wykorzystywanie firm do działalności finansującej terroryzm. W tym drugim obszarze możemy wyróżnić następujące metody finansowania terroryzmu stosowane przez sprawców:

- tworzenie nowych podmiotów gospodarczych oraz organizacji pozarządowych (fundacji, stowarzyszeń),
- przejmowanie (kontrolowanie) istniejących podmiotów gospodarczych oraz organizacji pozarządowych,

W ramach tych metod wyróżnimy taktykę sprawców polegającą na: posługiwaniu się rachunkami bankowymi takich osób prawnych do gromadzenia, czy przemieszczania funduszy pod pozorem (lub obok) normalnej działalności gospodarczej czy charytatywnej, finansowanie terrorystów, zamachów i organizacji

⁴ Określana w dalszej części opracowania skrótem: „ustawa o przeciwdziałaniu”.

⁵ Zob. M. Czyżak, *Karnoadministracyjne, karnoskarbowe i quasi-karne formy odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2004, nr 1, s. 38; H. Skwarczyński, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Palestra” 2004, nr 1–2, s. 84–86; M. Malezina, A. Sakowicz, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za przestępstwa korupcyjne (aspekty materialnoprawne)*, w: *Białostockie Studia Prawnicze*, red. E.W. Pływaczewski, Temida 2, Białystok 2009, z. 6, s. 30; Wyrok TK z dnia 3 listopada 2004 r., sygn. akt K 18/03.

terrorystycznych z zysków przedsiębiorstw oraz sprzeniewieźanie funduszy od darczyńców.⁶

Odnosząc zaprezentowane metody do możliwości wykorzystania podmiotu zbiorowego w procederze finansowania terroryzmu należałoby zwrócić uwagę na dwie kwestie. Pierwsza to wykorzystanie podmiotu zbiorowego na etapie pozyskiwania środków. Druga to wykorzystanie podmiotu zbiorowego na etapie przekazania (oferowania) środków celem ich wykorzystania w sfinansowaniu przestępstwa o charakterze terrorystycznym. W każdym z przedstawionych przypadków finansowania terroryzmu, w ramach zastosowanego mechanizmu, występuje możliwość (a czasami jest to niezbędne) wykorzystania – podmiotu zbiorowego. Zgodnie z art. 2 u.o.p.z. podmiotem zbiorowym - jest osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków. Podmiotem zbiorowym w rozumieniu ustawy jest również spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub związki takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji oraz przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna⁷. Tym samym sprawca finansowania terroryzmu, działając w zamiarze sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym, będzie korzystał z możliwości dokonania tego proceduru poprzez wykorzystanie rejestrowanych sformalizowanych podmiotów zbiorowych, nie zaś wykorzystując mechanizmy realizowania tego zamiaru z pominięciem drogi formalnego powołania podmiotu (np. w ramach systemu *havala*⁸ nie wymagającego do osiągnięcia celu atrybutów posiadanych przez formalno - prawnie utworzony podmiot). Należy zauważyć, że istotną kwestią są również takie konkretne przejawy czynów karalnych podmiotów zbiorowych, które pozwalają na dostateczne odróżnienie ich od czynów osób fizycznych⁹. Jednocześnie zgodnie z normatywną koncepcją osób prawnych nie będzie można uznać za podmiot zbiorowy, podmiotu uczestni-

⁶ Zob. podobnie: W. Filipkowski, prezentacja *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za finansowanie terroryzmu*, w: Konferencja Naukowa Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie i Centrum Badań nad Terroryzmem Collegium Civitas „Współczesne zagrożenia terroryzmu oraz metody walki z nimi”, Szczytno, 2–3 kwietnia 2007 r. W tym ostatnim przypadku należałoby raczej mówić o kierowaniu środków fundacyjnych na inne cele (wsparcie terroryzmu) niż określone w statucie fundacji.

⁷ Zob. O. Antoniuk-Drożdż, *Zakres podmiotowy ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, „Prokuratura i Prawo” 2007, nr 2, s. 111 i n.

⁸ Przy czym należałoby rozstrzygnąć, czy system *havala* oparty jest na działaniu „przedsiębiorstwa”, czy też osoby fizycznej. W tym drugim rozumieniu podmiotu uczestniczącego w finansowaniu terroryzmu należałoby całkowicie pominąć możliwość porównania odpowiedzialności takiej osoby fizycznej w odniesieniu do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego.

⁹ Zob. D. Habrat, *Materialnoprawne aspekty odpowiedzialności podmiotów zbiorowych w polskim prawie karnym*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2008, s.77.

czącego w systemie alternatywnej bankowości, jeżeli przepisy prawne wyraźnie nie przyznały mu takiej osobowości. Inną kwestią jest więc budowanie alternatywnej bankowości w oparciu o podmioty nie posiadające jakiegokolwiek osobowości prawnej (również na podstawie przepisów szczególnych) oraz nie spełniające kryterium określonego w art. 2 u.o.p.z.¹⁰ Mimo odmiennego definiowania pojęcie podmiotu zbiorowego pokrywa się ono częściowo z określeniem instytucji obowiązanej w rozumieniu ustawy o przeciwdziałaniu.¹¹ W tym też zakresie wobec tego rodzaju podmiotów mogą być stosowane działania penalizujące zachowanie z jednej strony w zakresie - zaangażowania w mechanizm finansowania terroryzmu - obejmujące odpowiedzialność podmiotów zbiorowych z u.o.p.z, z drugiej w związku z nierealizowaniem obowiązków np. wobec jednostki informacji finansowej, o prawem wskazanych transakcjach mogących mieć związek z finansowaniem terroryzmu, na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu. Jednocześnie każdy podmiot zbiorowy może być potencjalnie uznany za „inicjatora” transakcji realizowanej w oparciu o świadczone usługi instytucji obowiązanej, która wiąże się z podejrzeniem o udział w działalności związanej z finansowaniem terroryzmu, w szczególności, gdy taki podmiot będzie typowany w wyniku analizy opartej o ryzyko. Wykazanie tego rodzaju aktywności będzie możliwym w oparciu o śledzenie transakcji związanych z pozostawianiem tego podmiotu w formalno –prawno – finansowym obrocie, którego analizowanie zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu należy do instytucji obowiązanej oraz jednostki informacji finansowej (uznanie podmiotu zbiorowego za klienta instytucji obowiązanej), jak i badaniem zachowania samej instytucji obowiązanej będącej zarazem podmiotem zbiorowym.

Dość istotna kwestia w zakresie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za udział w finansowaniu terroryzmu wiąże się z ustaleniem zakresu pojęciowego – zagranicznej jednostki organizacyjnej, w szczególności w kontekście międzynarodowego charakteru tego przestępstwa. Jak zauważa J. Potulski i J. Warylewski u.o.p.z. nie odwołuje się w kwestii sprecyzowania tego pojęcia ani do prawa państwa siedziby, ani też prawa miejsca rejestracji takiej jednostki.¹² Niemniej należałoby przez to prawdopodobnie rozumieć przedstawicielstwa firm zagranicznych działających zgodnie z obowiązującymi przepisami na terenie kraju. Kwestia ta związana jest głównie ze stosowaniem szczególnych środków ograniczających, zakazu współpracy w ramach bankowości korespondencyjnej oraz firm (ich oddziałów) pochodzących z państw równoważnych zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu, a pozostających na tzw. listach sankcyjnych.

¹⁰ Np. klient instytucji obowiązanej – osoba fizyczna, niereprezentująca podmiotu zbiorowego.

¹¹ Nie dotyczy to np. wspólnot mieszkaniowych, jednostki samorządu terytorialnego czy spółki cywilnej.

¹² J. Potulski, J. Warylewski, *Komentarz. Ustawa o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych*, Dom Wydawniczy ABC, Warszawa 2004, s. 31.

2. Uwagi do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za finansowanie terroryzmu

Aby wszcząć postępowanie wobec podmiotu zbiorowego zaangażowanego w finansowanie terroryzmu, konieczne jest łączne stwierdzenie następujących okoliczności:

- 1) popełnienia przestępstwa z art. 165a kk¹³,
- 2) wykazanie korzyści (majątkowej lub niemajątkowej), jaką z przestępstwa odniósł podmiot zbiorowy (albo możliwość jej uzyskania),
- 3) wydanie sądowego orzeczenia karnego,
- 4) wykazanie winy podmiotu zbiorowego.

Pierwszą z okoliczności należałoby odnieść do specyficznego związku (założności) jaki powinien nastąpić pomiędzy podmiotem zbiorowym a osobą fizyczną określoną w art. 3 u.o.p.z., której będzie można przypisać wykorzystanie podmiotu w celu popełnienia przestępstwa finansowania terroryzmu. Od 2009 r. w polskim obrocie prawnym funkcjonuje wyodrębnione przestępstwo finansowania terroryzmu określone w art. 165a kk¹⁴. W zakresie tego przepisu, normę sankcjonowaną narusza osoba fizyczna określona w art. 3 u.o.p.z.. Tym samym przesłanki odpowiedzialności podmiotu zbiorowego nie odpowiadają przesłankom odpowiedzialności określonym w prawie karnym.¹⁵ Odpowiedzialność w tym przypadku za czyn z art. 165a kk. jest indywidualną odpowiedzialnością osoby fizycznej a nie prawnej. Tak więc odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za uwikłanie się przez osobę fizyczną określoną art. 3 u.o.p.z. w mechanizm finansowania terroryzmu jest odpowiedzialnością wtórną wobec odpowiedzialności z Kodeksu karnego.¹⁶ Odpowiedzialność ta nastąpi dopiero wtedy, gdy zachowanie określonej osoby fizycznej wypełni znamiona odpowiedzialności przestępstwa finansowania terroryzmu. Należy natomiast zastanowić się, jak określić odpowiedzialność podmiotu zbiorowego w przypadku, gdy mimo przekazania środków nie doszło do zamachu terrorystycznego. Należy zauważyć, że cel realizowany w ramach art. 165a kk. nie musi być zgodny (tożsamy) z celem określonym

¹³ Podmiot zbiorowy będzie odpowiadał także za udział osoby fizycznej w zakładaniu grupy lub związku terrorystycznego i kierowaniu nimi, a także za udział w takiej grupie lub związku, które będą miały na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym (art. 258 § 2 i 4 kk). Będzie to miało istotne znaczenie, gdy zakładający lub uczestnik takiej grupy będzie jednocześnie osobą określoną w art. 3 u.o.p.z.

¹⁴ Polega ono na „gromadzeniu, przekazywaniu lub oferowaniu środków płatniczych, instrumentów finansowych, papierów wartościowych, wartości dewizowych, praw majątkowych lub innego mienia ruchomego lub nieruchomości w celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym”.

¹⁵ M. Filar, Z. Kwaśniewski, D. Kala, *Komentarz do ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa, Toruń 2006, s. 41.

¹⁶ Zob. A. Zachuta, *Specyfika odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Prokuratura i Prawo” 2003, nr 11, s. 147 i n.

w art. 115 par. 20 kk. (przestępstwa o charakterze terrorystycznym) Oznacza to, że cel sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym będzie zrealizowany niezależnie od tego, czy organizacja terrorystyczna (inny podmiot) zrealizuje cel przestępstwa o charakterze terrorystycznym (tj. dokonana zamachu terrorystycznego). Nie pozostanie to w sprzeczności z możliwością przedstawienia zarzutów z art. 165a kk. nawet gdy środki nie spełniły swojej roli w mniemaniu sprawcy tego czynu. Zresztą ta odpowiedzialność indywidualna za czyn z art. 165a kk. pozostaje niezależna do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Mimo różnego rodzaju głosów wskazujących na potrzebę, czy możliwość uznania odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za odpowiedzialność karną, wydaje się, że w przypadku przestępczości terrorystycznej i udziału w niej podmiotów zbiorowych należałoby przyjąć raczej inny rodzaj odpowiedzialności dla takiego podmiotu¹⁷. Wymaga to jednak szerszej dyskusji i uwzględnienia chociażby takich działań jak wykorzystania instrumentów wymierzonych w środki posiadane w ramach uczestnictwa podmiotów zbiorowych w procedurze finansowania terroryzmu. Dotyczy to zastosowania instrumentów w postaci: blokady rachunku, wstrzymania transakcji, czy przede wszystkim zamrożenia środków, możliwych do zrealizowania zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu Tym samym proponowany zakres i rodzaj odpowiedzialności powinien być spójny wobec dotychczas obowiązujących instrumentów przeciwdziałania (karnych i administracyjnych) oraz uwzględniać całościowo zastosowanie kar, wtedy gdy sprawca chciałby wykorzystać, podmiot zbiorowy, w jakikolwiek ustawowo wskazany sposób do finansowania działalności terrorystycznej. Dlatego też odpowiedzialność ta mogłaby być odpowiedzialnością „uzupełniającą” do określonej w Kodeksie karnym, wskazaną w odrębnym akcie prawnym jakim jest u.o.p.z. Jednocześnie należy wskazać, że w celu określenia odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, sprawcą czynu z art. 165a kk. może być nie każdy, lecz osoba fizyczna określona w art. 3 u.o.p.z. Tym samym zawężony pozostaje krąg sprawców, potraktowany dość szeroko w przypadku samoistnego przestępstwa finansowania terroryzmu, gdyby nie dotyczył on wykorzystania podmiotu zbiorowego do tego procederu.

Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności za czyn zabroniony, którym jest zachowanie osoby fizycznej:

- 1) działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku,
- 2) dopuszczonej do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę, o której mowa w pkt 1,

¹⁷ Szerzej M. Pniewska, *Problematyka prawnego charakteru odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary w prawie polskim*, „Studia Iuridica Toruniensia” 2010, t. VI, s. 200–201.

- 3) działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą osoby, o której mowa w pkt 1
- 4) będącej przedsiębiorcą, który bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego
- jeżeli zachowanie to przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową.

Ponadto podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności gdy fakt popełnienia czynu zabronionego, wymienionego w art. 165a kk., przez osobę (a więc człowieka, nie firmę), o której mowa w art. 3, został potwierdzony prawomocnym wyrokiem skazującym tę osobę, wyrokiem warunkowo umarzającym wobec niej postępowanie karne albo postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe, orzeczeniem o udzielenie tej osobie zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności albo orzeczeniem sądu o umorzeniu przeciwko niej postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy.

Przestępstwo z art. 165a kk. wymaga zamiaru bezpośredniego o charakterze kierunkowym (*dolus directus coloratus*). Ustanowienie karalności na przedpolu czynu zabronionego (przestępstwa terrorystycznego) uzasadnia rozmiar zagrożenia o charakterze powszechnym, związanym z przestępczością terrorystyczną, w tym angażowanie nie tylko osób fizycznych ale wykorzystywanie podmiotów zbiorowych. W praktyce takie działanie w wyniku, którego może nastąpić odpowiedzialność podmiotu zbiorowego będzie realizowana w oparciu o uzyskane uprawnienia, pełnomocnictwa mające umocowanie prawne (np. pracownik podmiotu upoważniony do realizowania określonych czynności), także wynikające ze statusu sprawcy w podmiocie zbiorowym (np. bycia organem w spółce). Takie zachowanie, będzie działaniem w imieniu tego podmiotu. Innym rodzajem zachowania, jakim może posłużyć się sprawca będzie działanie w interesie, z czym należałoby łączyć „korzyść” (przysporzenie) na rzecz podmiotu zbiorowego. Będą to różnego rodzaju pełnomocnictwa do założenia konta, dysponowania środkami na koncie podmiotu (firmy), decydowanie o skierowaniu środków do określonego adresata itp. Wydaje się, że uprawniający do określonego działania, będzie mógł zachować się niezgodnie z prawem zarówno, gdy będzie inspirował (upoważniał) osoby do dokonania czynu zabronionego (formalizował i pozostawiał ślady przestępstwa). Jednakże do popełnienia przestępstwa z art. 165a kk będzie mogło dojść także w wyniku braku nadzoru, czy wyboru osoby, której działanie będzie polegało na przekroczeniu posiadanych uprawnień (czy niedopełnieniu obowiązków)¹⁸.

Wybranie danego podmiotu zbiorowego dla dokonania przestępstwa finansowania terroryzmu związane będzie powodowane możliwością wykorzystania jego zdolności (potencjału, charakteru działalności itp.) do zrealizowania sprawczego tego przestępstwa. Czyli wykreowania się takiego zespołu osób fizycznych

¹⁸ Ze względu na charakter przestępstwa finansowania terroryzmu odpowiedzialność osoby określonej w art. 3 pkt 1 lub 3a ustawy o przeciwdziałaniu będzie polegała także na zaniechaniu.

(lub działania indywidualnego) funkcjonujących w ramach podmiotu zbiorowego, które inspirowane, czy też ze swojej inicjatywy staną się sprawcami przestępstwa finansowania terroryzmu (kryterium personalne), mają świadomość jego popełnienia (kryterium mentalne) oraz posiadają określone atuty i organizację doprowadzając do jego popełnienia (kryterium zdolności organizacyjnej). Ponadto dochodzi kwestia związana z możliwościami zrealizowania przez podmiot zbiorowy czynności sprawczej przestępstwa z art. 165a kk. (kryterium sprawcze) Z pewnością np. nie każdy podmiot zbiorowy będzie mógł stosować obrót – instrumentami finansowymi¹⁹, czy nieruchomościami, o którym mowa w art. 165a kk., stąd dobór takiego podmiotu będzie powodowany także przyjętą taktyką działań przestępczych. Wyjaśnienia wymaga także sprawa, na jakim etapie możliwym jest wykorzystanie podmiotu zbiorowego w procedurze finansowania terroryzmu. Jako czynność sprawczą ustawodawca w art. 165a kk. wymienia się: gromadzenie, oferowanie i przekazywanie. Tak więc wykorzystanie podmiotu może być realizowane na następujących poziomach:

- wstępnym, gromadzenia środków, zarówno w wyniku własnej inicjatywnej działalności, jak i w wyniku zasilenia środkami podmiotu zbiorowego z zewnątrz;
- wykorzystania podmiotu zbiorowego w celu przekazania, czy zaoferowania środków już zgromadzonych w wyniku własnych działań osoby określonej w art. 3 u.o.p.z. na rzecz zewnętrznego odbiorcy;
- wykorzystanie podmiotu zbiorowego do pośredniczenia, na rzecz innej osoby (prawnej/fizycznej) w zakresie przekazania, czy zaoferowania środków zgromadzonych poza podmiotem zbiorowym na rzecz sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. W tym przypadku także gromadzącym będzie podmiot zewnętrzny²⁰.

W każdym z przedstawionych przypadków, aktywnym musi pozostawać osoba określona w art. 3 u.o.p.z. Należy zauważyć, że własna czy też „usługodawcza” działalność podmiotu zbiorowego będzie mogła dotyczyć zarówno środków uzyskanych w sposób legalny (np. z działalności gospodarczej), jak i pozyskanych w wyniku przestępstwa (np. dokonania oszustwa podatkowego). W tym drugim przypadku możliwym jest zarówno uczestnictwo podmiotu zbiorowego w mechanizmie finansowania terroryzmu (gdy środki zostają przeznaczone na cel dokonania przestępstwa o charakterze terrorystycznym), jak i w mechanizmie przestępstwa prania pieniędzy definiowanego w art. 299 kk. (gdy podmiot zbiorowy będzie jedynie pośrednikiem w zakamuflowaniu źródła sprawczego, czy personalnego środków w ostecznosci przeznaczonych na sfinansowanie

¹⁹ Wydaje się, że w takim zakresie będzie zachodziła potrzeba odwołania się do ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. o obrocie instrumentami finansowymi (DzU z 2005 r., Nr 183, poz. 1538 z późn. zm.).

²⁰ Tu także należy mieć także na uwadze zachowanie osoby będącej przedsiębiorcą, który bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego (art. 3 ust. 3a u.o.p.z.).

przestępstwa terrorystycznego). Osobą fizyczną działającą w ramach podmiotu zbiorowego będzie mógł być: mocodawca inspirujący ideologicznie działalność terrorystyczną, zwolennik działań terrorystycznych spoza organizacji, jak i jej członek bezpośrednio zaangażowany w pozyskiwanie finansów, ale także osoby trzecie jedynie wspierające finansowo działalność terrorystyczną. Tym samym gdy podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności także, gdy osoba fizyczna wskazana w art. 3 u.o.p.z. popełniła przestępstwo z art. 299 kk. (prania pieniędzy) sytuacja pozostaje o tyle istotna, że szereg zachowań występujących w zakresie procederu finansowania terroryzmu, nosi także symptomy prania pieniędzy. Przyjęte rozwiązanie pozwala na wykazanie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego niezależnie od tego czy dokonywany czyn zabroniony przez osobę fizyczną nosi znamiona prania pieniędzy, czy finansowania terroryzmu. Bardziej uogólniając można zauważyć, że w związku z tym, iż odpowiedzialności podmiotu zbiorowego wiąże się z zakresem przestępstw wyszczególnionych w art. 16 u.o.p.z., popełnionych przez osobę fizyczną określoną w art. 3 u.o.p.z., tym samym nie będzie to dotyczyło tych rodzajów przestępstw, które wiążą się z innymi rodzajami nieprawidłowości nie ujętymi w tym katalogu. Dotyczy to między innymi przestępstwa niedopełnienia obowiązku, czy działania w imieniu instytucji obowiązanej, jakie zostały określone w art. 35²¹ i 36²² ustawy o *przeciwdziałaniu*. Tym samym odpowiedzialność podmiotu zbiorowego będzie możliwa na poziomie przestępstwa pierwotnego stanowiącego źródło kryminalne wsparcia działalności terrorystycznej (przy spełnieniu wymogu pozostawania w katalogu ustalonym w art. 16 u.o.p.z.) ale także na poziomie „kryminalnego zarządzania” tymi środkami noszącymi znamiona przestępstwa prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu. Ponadto nie można wykluczyć odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za finansowanie terroryzmu, gdy osoba fizyczna określona w art. 3 u.o.p.z. nie dopełnia obowiązku określonego w art. 35 ustawy o *przeciwdziałaniu*, co jest wynikiem

²¹ Odpowiedzialności karnej podlega ten, kto, działając w imieniu lub interesie instytucji obowiązanej, wbrew przepisom ustawy, nie dopełnia obowiązku: 1) rejestracji transakcji, przekazania Generalnemu Inspektorowi dokumentów dotyczących tej transakcji lub przechowywania przez wymagany okres rejestru tych transakcji lub dokumentów dotyczących tej transakcji, 2) zachowania środków bezpieczeństwa finansowego, zgodnie z procedurą, lub przechowywania informacji uzyskanych w związku ze stosowaniem środków bezpieczeństwa finansowego, 3) zawiadomienia Generalnego Inspektora o transakcji, obowiązku wstrzymania transakcji lub blokady rachunku, 5) wprowadzenia wewnętrznej procedury, 6) wyznaczenia osoby odpowiedzialnej za przeciwdziałanie. Karze podlega również ten, kto wbrew przepisom ustawy ujawnia osobom nieuprawnionym, posiadaczom rachunku lub osobom, których transakcja dotyczy, informacje zgromadzone zgodnie z upoważnieniem ustawy lub wykorzystuje te informacje w inny sposób niezgodny z przepisami ustawy.

²² Odpowiedzialności karnej podlega ten, kto, działając w imieniu lub interesie instytucji obowiązanej, wbrew przepisom ustawy: 1) odmawia przekazania Generalnemu Inspektorowi informacji lub dokumentów, 2) przekazuje Generalnemu Inspektorowi nieprawdziwe lub zataja prawdziwe dane dotyczące transakcji, rachunków lub osób.

jej zaangażowania bądź też niewłaściwego nadzorowania osoby fizycznej realizującej proceder wsparcia finansowego działalności terrorystycznej realizowanego poprzez podmiot zbiorowy będący instytucją obowiązaną.

Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie: 1) co najmniej braku należytej staranności w wyborze osoby fizycznej, o której mowa w art. 3 pkt 2 lub 3, lub co najmniej braku należytego nadzoru nad tą osobą – ze strony organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego; 2) organizacji działalności podmiotu zbiorowego, która nie zapewniała uniknięcia popełnienia czynu zabronionego przez osobę, o której mowa w art. 3 pkt 1 lub 3a, podczas gdy mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Organ, czy przedstawiciel podmiotu zbiorowego powinien zbudować takie wewnętrzne mechanizmy przeciwdziałania aby unieemożliwić w gronie uczestników podmiotu zbiorowego funkcjonowanie osoby fizycznej wykorzystującej podmiot zbiorowy do prowadzenia nielegalnej działalności. W tym celu musi dołożyć należytej staranności w wyborze lub zachowanie należytego nadzoru, tak aby zidentyfikować i wyeliminować taką działalność. W przedstawionej sytuacji, ważnym będzie w szczególności taka, gdy podmiot zbiorowy pozostaje w swoim statusie jednocześnie instytucją obowiązaną. Taką sytuację można przewidywać, ponieważ instytucje obowiązane, ze względu na swoje atuty kompetencyjne, pozostają atrakcyjne dla sprawców finansowania działalności terrorystycznej, którzy mogą w związku z tym wchodzić z przedstawicielami tych instytucji w przestępne relacje. Ponadto do dołożenia należytej staranności w wyborze pozostaje ważnym, że względu na potrzebę zapewnienia bezpieczeństwa finansowego i prestiżu podmiotu zbiorowego jako instytucji obowiązanej²³. Jednocześnie takie zachowanie może spowodować utratę zaufania do takiego podmiotu co może przełożyć się również na stratę materialną, w postaci utraty zysku finansowego. Dlatego też w takim przypadku decydent, w podmiocie zbiorowym, powinien wprowadzić szczególne środki nadzorcze zarówno przy przyjmowaniu osoby fizycznej (np. rekomendacje innych osób, podmiotów, doświadczenie zawodowe) do pracy w takim podmiocie zbiorowym, jak i w trakcie czasokresu zatrudnienia co związane jest z jej wytypowaniem do wykonania określonego zadania (rozmowy kwalifikacyjne, okresowa ocena pracy).²⁴

²³ O. Górniok wskazuje, że taka regulacja stanowi nawiązanie do koncepcji K. Tiedemanna tzw. winy organizacyjnej jako podstawy zarzutu stawianego podmiotowi zbiorowemu, którego osobowe organy nie wypełniły obowiązku zabezpieczenia przed popełnianiem czynów karalnych przy wykonywaniu jego działalności, zob.: K. Tiedemann, *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität*, Rowohlt Taschenbuch Verlag, Hamburg 1976, cyt. za: M. Pniewska, op. cit., s. 184. Należy mieć na uwadze między innymi ścisłe przestrzeganie regulaminów, w tym przepisów wydanych w ramach programów: „Poznaj swojego klienta”.

²⁴ Niektóre podmioty prywatne stosują kontrolę korespondencji służbowej, życia osobistego czy przepływów środków finansowych pracowników. Takie działanie nie może być

W szczególności możliwym jest opracowanie wewnętrznych procedur bezpieczeństwa i stworzenie mechanizmów egzekwowania ich wykorzystywania w ramach podmiotu zbiorowego²⁵. Odpowiedzialność będzie występowała również wtedy, gdy do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie organizacji działalności podmiotu zbiorowego, w ramach której nie zapewniono uniknięcia popełnienia czynu zabronionego przez osobę fizyczną działającą w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku. Również dotyczy to przypadku gdy dana osoba będącą przedsiębiorcą, bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego, podczas gdy mogło je zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Do odpowiedzialności tej może dojść w wyniku zawinionego braku działań organizatorskich gdy organy podmiotu nie zakładają, że podmiot będzie wykorzystywany do finansowania terroryzmu, jak i w przypadku gdy organy podmiotu poprzez zawinienie doprowadzając do nierealizowania działań organizatorskich, które niekoniecznie musiałyby być wprowadzone jako niesprzyjające, postępują w zapewnieniu świadomego wykorzystania podmiotu zbiorowego do procedury finansowania terroryzmu. W takim przypadku, przy wykorzystaniu podmiotu zbiorowego mieszczącym się w zakresie finansowania terroryzmu, może dojść także do całkowitego instrumentalnego jego – podmiotu zbiorowego – potraktowania (np. dla pozyskiwania, gromadzenia oferowania i przekazywania środków na działalność terrorystyczną). Przy czym, jak to wspomniano na początku artykułu, niezależnie od odpowiedzialności samego podmiotu, każda osoba fizyczna określona w art. 3 u.o.p.z. będzie indywidualnie odpowiadała zawinieniem za udział w popełnieniu przestępstwa z art. 165a kk. (także wówczas, gdy na potrzeby organizowania gromadzenia środków w oparciu o podmiot zbiorowy zawiązano grupę przestępczą w rozumieniu art. 258 kk.). W sytuacji zawiązania grupy przestępczej może nie dojść do wykreowania „reguł”, których naruszenie będzie polegało na ustaleniu winy w nadzorze ani w wyborze, czy organizacji. Ten rodzaj „naruszenia” będzie zastąpiony nieformalnymi regułami funkcjonującymi w ramach grupy zorganizowanej, działającej organizacyjnie jako podmiot zbiorowy. Mechanizmy organizacyjne w ramach podmiotu zbiorowego będą ewentualnie służyły do zachowania relacji z innymi podmiotami (zewnętrznymi) uczestniczącymi w obrocie finansowo – gospodarczym, a w rzeczywistości będą dążyły do kamuflowania celu jego wykorzystania do działań przestępnych lub też niezgodnego z prawem pozyskania środków na działalność terrorystyczną. Przy-

jednak przedmiotem dyskryminacji, np. nieprzyjęcia do pracy osoby fizycznej pochodzącej z kraju podwyższonego ryzyka terrorystycznego.

²⁵ Zgodnie z art. 10a ustawy o przeciwdziałaniu „instytucje obowiązane wprowadzają w formie pisemnej wewnętrzną procedurę w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu”.

pisanie winy indywidualnej będzie zależne nie tylko od zachowania w ramach podmiotu zbiorowego ale także roli jaką taka osoba odgrywa w posłużeniu się podmiotem zbiorowym do popełnienia przestępstwa z art. 165a kk. Osoba aktywna przestępczo, realizuje swój zamiar poprzez pozostawianie dopuszczonym do działania w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, a także przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków. W pierwszym przypadku będzie to działanie polegające na sprzeniewierzeniu się zaufaniu ale głównie na niezgodnym z prawem wykorzystaniu posiadanych upoważnień, pełnomocnictw, zakresu zadań na stanowisku itp. do uczestniczenia w finansowaniu terroryzmu (będzie to dotyczyło tak osób posiadających określony status w związku z zajmowaną pozycją w podmiocie, jaki i upoważnionych indywidualnie przez władze takiego podmiotu). W drugim, na przekroczeniu uprawnienia do podejmowania decyzji, przyjmowania środków, posłużenia się logo firmy, zadysponowania środkami itp. Ponadto niedopełnienie nałożonych na osobę fizyczną obowiązków może się wiązać z niedopilnowaniem procedur, niesprawdzeniem przelewów, kontrahentów, złożonych ofert współpracy, podmiotów współdziałających w ramach stosunków finansowo – gospodarczych. Wtórny, wobec takiego zawinienia (podstawowego) będzie odpowiedzialność podmiotu zbiorowego, w związku z tym, że nie zachowano właściwego wyboru, czy nadzoru aby do tych działań nie doszło. Również wtedy, gdy organizacja samego podmiotu nie uniemożliwiła uniknięcia popełnienia przestępstwa z art. 165a kk. podczas gdy mogło to zapewnić zachowanie należytej staranności, wymaganej w danych okolicznościach, przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego. Status osoby fizycznej zgodnie z art. 3 u.o.p.z. , której można przypisać czyn zabroniony jako działającej w imieniu lub interesie podmiotu zbiorowego można będzie przykładowo zaliczyć: członka zarządu spółki lub prokurent (lub inna osoba uprawniona do reprezentowania podmiotu zbiorowego), dyrektora główny księgowy, kierownika wewnętrznej komórki organizacyjnej (lub inna osoba uprawniona do podejmowania decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej w podmiocie zbiorowym), osobę przekraczającą swoje uprawnienia w zakresie reprezentacji podmiotu zbiorowego, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej (np. pracownik przekraczający granice udzielonego mu pełnomocnictwa lub zakresu zadań), bądź też osobę działającą w interesie podmiotu zbiorowego za zgodą lub wiedzą osoby uprawnionej do jego reprezentowania (np. osoby, którym powierzono wykonywanie usług i prowadzenie dokumentacji księgowo-podatkowej, w tym biuro rachunkowe itp.)²⁶.

Kolejnym niezbędnym obwarowaniem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest wykazanie, że przestępstwo zostało popełnione w interesie lub dla korzyści osoby prawnej. Przedmiotem sporu pozostaje to, czy korzyść taką doznaną lub zamierzoną przez fizycznego sprawcę należy oceniać obiektywnie ze względu na rzeczywisty interes osoby prawnej, czy też pierwszeństwo przy dokonywaniu

²⁶ K. Jokieli, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych*, http://www.eporady24.pl/odpowiedzialnosc_podmiotow_zbiorowych,artykuly,6,63,287.html.

tej oceny należy przyznać intencji, motywowi działania fizycznego sprawcy przestępstwa²⁷. Wydaje się, że w przypadku wykorzystania podmiotu zbiorowego przez sprawcę osobę fizyczną a jednocześnie sprawcę przestępstwa karnego z art. 165a kk. będzie on instrumentalnie (przedmiotowo) wykorzystywał ten podmiot a jego osobista pozycja w ramach tego podmiotu będzie mu jedynie pomocną do zrealizowania celu tj. zgromadzenia, przekazania i zaferowania środków na działalność terrorystyczną. W takim przypadku priorytetowym byłoby przyznanie intencji motywowi działania fizycznego sprawcy przestępstwa²⁸. Rzeczywisty interes osoby prawnej w przypadku przestępstwa z art. 165a kk. raczej będzie niewielki, bardziej realnym będzie w przypadku niezgodnego z intencją osoby fizycznej wykorzystania podmiotu zbiorowego, zastosowanie podobnej taktyki wobec innego podmiotu zbiorowego. W takim przypadku wykorzystanie podmiotu zbiorowego w procederze finansowania terroryzmu, będzie o tyle praktycznie możliwym, jeżeli spełniać będzie on swoją organizacyjną rolę sprawczą w procederze finansowania terroryzmu. Również wtedy, gdy podmiot ten będzie pozostawał anonimowym wobec organów ścigania (np. gdy nie będzie zastosowana, czy też przewidywana do zastosowania wobec niego administracyjna procedura zamrożenie środków finansowych).

Jednocześnie należałoby rozważyć kwestię, jak interpretować zachowanie przynoszące korzyść podmiotu zbiorowego w kontekście finansowania działalności terrorystycznej. Korzyść ta ma być uzyskana w rzeczywistości przez podmiot zbiorowy²⁹ może być ona określona dwojako:

a) korzyści uzyskana w wyniku udziału przedstawiciela podmiotu zbiorowego w popełnieniu przestępstwa finansowania terroryzmu – jako korzyść majątkowa. Z takim stanem rzeczy będziemy mieli do czynienia, gdy przedstawiciel podmiotu zbiorowego podejmuje działania pomnażające środki, z których część przekazuje na rzecz sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym, a część na rzecz zwiększenia korzyści podmiotu zbiorowego. Działanie takie wydaje się być zarówno pojedynczym zdarzeniem, ale i wydłużonym w czasie szeregiem wielu działań, służącym do stałego generowania środków na rzecz finansowania terroryzmu. W takim przypadku możemy mieć do czynienia niejako z podwójnym zachowaniem w ramach podmiotu zbiorowego tj. z rzeczywistym prowadzeniem działalności zgodnej z prawem (np. prowadzenia własnej działal-

²⁷ O. Górniok, *Ochrona interesów finansowych Wspólnot Europejskich. Komentarz*, w: E. Zielińska (red.), *Prawo Wspólnot Europejskich a prawo polskie. Dokumenty karne*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2000, s. 271.

²⁸ Działanie osoby fizycznej z art. 3 u.o.p.z jedynie z pobudek ideologicznych (pozafinansowych), chęci pośredniego pojedynczego otrzymania korzyści w zamian za realizowanie procederu finansowania terroryzmu, czy też zachowania polegającego na stałym dochodzie w czasie w zamian za zapewnienie obsługi finansowej środków przeznaczonych dla organizacji przestępczej w ramach sieci, w której uczestniczy także podmiot zbiorowy.

²⁹ Tym samym nie będzie to korzyść indywidualna osoby fizycznej działającej w imieniu podmiotu zbiorowego.

ności gospodarczej, czy też pośredniczenia w działalności innych podmiotów) ale także z przestępnym postępowaniem tzn. gdy podmiot zbiorowy staje się narzędziem do popełnienia innego niż określone w art. 165a kk. przestępstwa (np. podatkowego, prania pieniędzy). Powstaje także pytanie, czy każda korzyść podmiotu zbiorowego będzie tą, jaką należałoby brać pod uwagę w przypadku udziału osoby fizycznej w finansowaniu terroryzmu. Po pierwsze należałoby rozgraniczyć korzyść podmiotu zbiorowego, od „korzyści” dla podmiotu organizującego przestępstwo o charakterze terrorystycznym. Pierwsza z nich może być korzyścią majątkową, jak i niemajątkową. Wydaje się, że w związku z przedmiotem przestępstwa z art. 165a kk. środki płatnicze, instrumenty finansowe, papiery wartościowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe lub inne mienie ruchome lub nieruchomości – korzyścią (przysporzeniem) dla podmiotu organizującego przestępstwo o charakterze terrorystycznym będzie głównie korzyścią majątkową. Wynikałoby to z potrzeby posłużenia się tymi przedmiotami przestępstwa w celu uzyskania (i wydatkowania) środków na realizację działań związanych z przygotowaniem przestępstwa o charakterze terrorystycznym, ale także szerzej do funkcjonowania organizacyjnego samych terrorystycznych struktur przestępczych (ale także indywidualnego przygotowania zamachu). Przy czym ich zaoferowanie, czy przekazanie niekoniecznie wymagać będzie ich uprzedniego zgromadzenia. Tą czynność może także dokonać zewnętrzny wobec podmiotu zbiorowego, mocodawca przygotowujący finansowo atak terrorystyczny a podmiot zbiorowy będzie jedynie pośrednikiem w ich fizycznym przekazaniu. Możliwe jest także przekazanie jedynie praw do dysponowania danym przedmiotem przestępstwa np. nieruchomością. W konsekwencji taki przedmiot przestępstwa może być wykorzystany jako miejsce ukrycia się terrorystów, przygotowania ładunków wybuchowych, omówienia taktyki zamachu. Ale także w dalszej kolejności jej sprzedaży i wykorzystania środków do kolejnego zamachu, czy wykorzystania w zakresie organizatorskiej działalności samej organizacji (przetrwania w czasie w celu ukrycia się, prowadzenia szkoleń itp.).

b) korzyści uzyskana w wyniku udziału przedstawiciela podmiotu zbiorowego w popełnieniu przestępstwa finansowania terroryzmu – jako korzyść niemajątkowa. Za korzyść niemajątkową można uznać taką korzyść, która obejmuje np. pewną poprawę pozycji czy renomy na rynku wobec konkurencji, co nie zawsze jest czy może być łatwo przeliczalne na pieniądze³⁰. Wydaje się, że przedstawione rozwiązanie wprowadzone zostało przez ustawodawcę z myślą penalizacji zachowań odnośnie podmiotów zbiorowych, działających jako organizacje *non – profit*. W przypadku zaangażowania instytucji *non – profit* w mechanizm finansowania terroryzmu raczej cel podstawowy działania jest odmienny od uzyskania przez taką organizację korzyści niematerialnej. Należy jednak przewidywać, że wzrost zaufania do podmiotu zbiorowego zwiększy jego zyski, które w ostateczności spowodują zwiększenie zasilenia finansowego (materialnego) dla organizatorów zamachów terrorystycznych. Wydaje się, że korzyść niematerialna podmiotu

³⁰ M. Podstawka (red.), *Finanse*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2010.

zbiorowego, którego wskazane ustawowo osoby popełniają przestępstwo z art. 165a kk. , będzie korzyścią bezpośrednią – niematerialnie, ale pośrednią materialną dla samego podmiotu, jak i przygotowujących przestępstwo o charakterze terrorystycznym. Jak zauważa D. Habrat większość typowanych korzyści niematerialnych, w konsekwencji zamierzają w kierunku materialnego przysporzenia³¹.

Mając na uwadze odpowiedzialność podmiotu zbiorowego można zauważyć, że w takim przypadku, musi wystąpić pewna zależność pomiędzy podmiotem zbiorowym i osobą fizyczną w wyniku, której podmiot ten uzyska korzyść w wyniku przestępczej aktywności osoby fizycznej, w związku z realizowaniem działań w zakresie gromadzenia, przenoszenia, czy oferowania środków w celu sfinansowania działalności terrorystycznej (np. podmiot zbiorowy skorzysta z odsetek od kapitału gromadzonego na jego koncie, z którego środki – kapitał - wypłacono przez przedstawiciela podmiotu pośrednio członkowi organizacji terrorystycznej, z zamiarem sfinansowania zamachu). Ponadto należy zauważyć, że korzyść ma stanowić przysporzenie dla podmiotu zbiorowego, nie zaś dla sprawcy przestępstwa z art. 165a kk. Tym samym, gdy nie wystąpi korzyść dla podmiotu zbiorowego (choćby niematerialna) poprzez działanie osoby fizycznej finansującej terrorizm, nie zostanie spełniona jedna z przesłanek odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Należy zauważyć, że czasami aktywność osoby fizycznej może doprowadzić do straty dla podmiotu zbiorowego, np. gdy osoba fizyczna dokonuje kradzieży środków, rzeczy należących do podmiotu zbiorowego na rzecz sfinansowania nimi przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Ponadto działania sprawcy przestępstwa z art. 165a kk. nie polegają na pomnażaniu środków dla siebie a na rzecz innego podmiotu, tym samym niekoniecznie sprawca będzie miał na uwadze zwiększenie tym działaniem korzyści podmiotu zbiorowego, gdy korzyść ta nie będzie służyła w ostateczności celowi podstawowemu, tj. sfinansowaniu przestępstwa o charakterze terrorystycznym (w rzeczywistości „korzyść” ma się koncertować na „podmiocie” zewnętrznym wobec podmiotu zbiorowego, nawet gdy „podmiot” ten jest jedynie hybrydą wytworzoną przez świadomość organizatorów zamachów terrorystycznych). Oczywiście nie można wykluczyć sytuacji „zarobienia” na aktywnym wspieraniu finansowym działalności terrorystycznej przez podmiot zbiorowy. W rzeczywistości można mówić o korzyści uzyskanej przez podmiot zbiorowy przy okazji udziału w procedurze finansowania terroryzmu osób z nim związanych określonych w art. 3 u.o.p.z. Należy pamiętać, że w omawianym przypadku może następować działanie sprawcy z pobudek ideologicznych nie zaś osiągnięcia zysku, jak w przypadku przestępstwa gospodarczego, czy niektórych przestępstw kryminalnych³². Ponadto będzie się przede wszystkim liczyć to, że środki poprzez podmiot zbiorowy trafią do odbiorcy w celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym, nie

³¹ D. Habrat, op. cit., s. 89.

³² Takie zachowanie charakteryzuje zorganizowane grupy (związki) przestępcze o charakterze kryminalnym (nieideologicznym).

zaś to, czy podmiot pośredniczący w przekazaniu, czy oferowaniu otrzyma z tego pośrednictwa korzyść materialną, czy choćby niematerialną. Wydaje się, że rolę podmiotu zbiorowego nie można rozpatrywać wyłącznie w kategorii wygenerowania zysku finansowego. Za zysk można uwzględnić prowizję za dokonanie pośrednictwa w wypłacie środków na rzecz odbiorcy organizującego przestępstwo terrorystyczne ale nie np. wykorzystanie indywidualne (prywatne) dywidendy, nagrody przez pracownika podmiotu zbiorowego określonego w art. 3 u.o.p.z. oddającego te środki organizacji terrorystycznej. W takim przypadku będzie to indywidualne działanie osoby fizycznej, sprawcy przestępstwa z art. 165a kk., jednakże nie w ramach podmiotu zbiorowego.

Istotą przestępstwa finansowania terroryzmu jest skuteczne dokonanie zgromadzenia przez sprawcę środków i skuteczne jego przekazanie na rzecz sprawcy (pośrednika) przestępstwa o charakterze terrorystycznym nie zaś wynagradzanie, przysparzanie korzyści w realizacji tego celu. Dlatego też tak często wykorzystywany jest alternatywny obieg środków w postaci np. systemu *havala*, który wyeliminowuje „pośrednie straty” oraz nie pozostawia śladów transakcyjnych przepływu środków na rzecz finansowania terroryzmu. Dodatkowo należy zauważyć, że możliwym jest to, iż sprawca przestępstwa o charakterze terrorystycznym będzie także podejmował czynności w ramach realizowania procedury prania pieniędzy. Tym samym należałoby raczej mieć na uwadze „stratę” niż „korzyść” w wyniku realizacji procedury prania pieniędzy dla zakamufłowania, tak źródła w postaci przestępstwa pierwotnego, jak i odbiorcy docelowego tych środków. W takiej sytuacji podmiot zbiorowy będzie raczej wykorzystywany ze względu na swoje możliwości techniczne pośredniczenia w przekazywaniu środków oraz możliwości pozyskiwania ich z zewnątrz na rzecz finansowania terroryzmu i w ogóle w zakresie pozyskiwania (gromadzenia) środków. Ważnym będzie jednak takie pokierowanie podmiotem zbiorowym, który więcej niż w zakładanym pozytywnym wyniku przestępnego działania, pozwoli na gromadzenie, dodatkowych (nawet nieprzewidywanych w wielkości) środków z przeznaczeniem ich na działalność terrorystyczną. Trudno jednak ocenić korzyść majątkową w kategorii zysku i zmniejszenia pasywów, w przypadku, gdy środki uzyskane przez niezgodne z prawem działanie, nie mają być dalej wykorzystane w celu realizowania się w obrocie finansowo – gospodarczym podmiotu zbiorowego, w myśl reguł rynkowych. Niekoniecznie także należałoby dopatrywać się korzyści w przypadku pośredniczenia podmiotu zbiorowego w oferowaniu, czy przekazywaniu środków w celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Podobnie odnośnie gromadzenia środków, w tym przypadku nie stanowią one zysku podmiotu zbiorowego, ale środki zgromadzone w celu „pozazyskowego” ich wykorzystania. Niejednokrotnie „korzyścią” w takim działaniu będzie uzyskanie zamierzonego efektu w wyniku dokonanego zamachu terrorystycznego. Udział w przestępstwie finansowania terroryzmu nie jest związany z korzyścią majątkową a celem sfinansowania dokonania innego przestępstwa, także nie realizowanego z chęci zysku

finansowego³³. W takim stanie rzeczy trudnym będzie do udowodnienia, że zachowanie osób określonych w art. 3 u.o.p.z. przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową.

Zastosowanie określenia „mogło” przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść pozwala na stwierdzenie, że dla zaistnienia czynu nie zawsze niezbędnym jest wykazanie zaistnienia korzyści. Konsekwencją takiego stwierdzenia jest również to, że w szczególnie uzasadnionych wypadkach, gdy czyn zabroniony stanowiący podstawę odpowiedzialności podmiotu zbiorowego nie przyniósł temu podmiotowi korzyści, sąd może odstąpić od orzeczenia kary pieniężnej, pq-przestając na orzeczeniu przepadku, zakazu lub podania wyroku do publicznej wiadomości (z określonymi w ustawie wyjątkami).

Kolejnym warunkiem odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za przestępstwo finansowania terroryzmu jest potwierdzone prawomocnym orzeczeniem sądowym zachowanie osoby fizycznej, popełnienie przez tę osobę czynu zabronionego. Należy zauważyć, że nie każde orzeczenie sądu powoduje odpowiedzialność podmiotu zbiorowego, ale tylko takie, które zostało wymienione w art. 4 u.o.p.z. Podmiot zbiorowy podlegać będzie odpowiedzialności, jeżeli fakt popełnienia czynu zabronionego, przez taką osobę fizyczną: został potwierdzony prawomocnym wyrokiem skazującym tę osobę, wyrokiem warunkowo umarzającym wobec niej postępowanie karne albo postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe, orzeczeniem o udzielenie tej osobie zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności albo orzeczeniem sądu o umorzeniu przeciwko niej postępowania z powodu okoliczności wyłączającej ukaranie sprawcy. Tym samym w grę może wchodzić, wyrok skazujący, kolejno - wyrok udzielający zezwolenia na dobrowolne poddanie się odpowiedzialności za przestępstwo skarbowe, wyrok warunkowo umarzający postępowanie oraz wyrok lub postanowienie umarzające postępowanie z powodu okoliczności wyłączających ściganie sprawcy. Spośród wymienionych orzeczeń wątpliwości nie powinno budzić orzeczenie wyroku skazującego. Dodać tylko należy, że niezależnie od swej nazwy („zwykły” wyrok skazujący, wyrok wydany w trybie dobrowolnego poddania się karze w wyniku ugody oskarżonego z prokuratorem lub urzędem, wyrok nakazowy czy wyrok zaoczny), zawsze będziemy mieć do czynienia z wyrokiem skazującym. Odpowiedzialność firmy (podmiotu zbiorowego) wchodzić będzie w rachubę

³³ Należy dodać, że prawo karne interesują jedynie korzyści majątkowe uzyskiwane bezprawnie, w wyniku popełnienia czynu zabronionego. Nie stanowi więc korzyści majątkowej w rozumieniu kk przysporzenie majątkowe oparte na podstawie prawnej (np. świadczenie z tytułu wykonywanej pracy, zwrot należnego długu itp.). Por. uchwałę SN Izby Karnej z 30 I 1980 r., VII KZP 41/78, OSNKW 1989, nr 3, poz. 24, w: A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2007, wyd. IV. Stan prawny: 2007.03.15.

również wtedy, gdy sprawca nie zostanie ukarany, a „jedynie” skazany³⁴. Kwestią jaką należałoby poruszyć w związku z odpowiedzialnością podmiotów zbiorowych za udział przedstawicieli w finansowaniu terroryzmu to ta, że sam proceder finansowania terroryzmu może przybierać różne postaci. Wymienia się następująco: pozyskiwanie środków z działalności przestępczej, gdy źródłem środków są środki pozyskiwane w drodze pozakryminalnej oraz pochodzące od podmiotów państwowych³⁵. W rzeczywistości charakter źródła tych środków pozostaje wtórny wobec samego zachowania polegającego na ich zgromadzeniu, dalszym oferowaniu, czy przekazaniu w celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Jednakże co w sytuacji gdy środki te zostały uzyskane w wyniku przestępstwa kryminalnego bez udowodnienia ich przeznaczenia na sfinansowanie przestępstwa o charakterze kryminalnym. Wydaje się, że w takim przypadku wystarczającym będzie uzyskanie wyroku skazującego prawomocnego w zakresie sprawstwa jednego z przestępstw wskazanych w art. 16 u.o.p.z., które stanowiło w dalszym etapie źródło uzyskania środków z myślą ich wykorzystania do przygotowania zamachu. Oczywiście pod uwagę będą brane jedynie te z wymienionych przestępstw, które realnie pozwalają na pozyskanie środków finansowych oraz mieszczące się w katalogu art. 16 u.o.p.z. Ważniejsza kwestią pozostaje ujęcie odpowiedzialności podmiotów zbiorowych wobec legalnych sposobów pozyskiwania środków finansowych, które następnie wykorzystywane są na działalność terrorystyczną (np. w wyniku zbiórek pieniędzy przy meczetach, wpłatach na konto w Internecie itp.). W takim przypadku środki te nie stanowią przedmiotu przestępstwa z art. 165a kk., dopóki dopóty nie będą gromadzone i przekazywane oraz zaferowane w celu sfinansowania działalności terrorystycznej (świadomościowa zmiana celu przeznaczenia). Proces taki może trwać w czasie i być związany z przekonaniem osób określonych w art. 3 u.o.p.z. o potrzebie zmiany (np. niezgodnie ze statutem i celem działania podmiotu zbiorowego) kierunku przekazania środków, czy też przestępnemu wpłynięciu (także przez wymuszenie, zastraszenie) na takie osoby co do zmiany przeznaczenia legalnie zgromadzonych środków w wyniku działań osoby fizycznej w ramach podmiotu zbiorowego. W takim przypadku będzie rozpatrywana odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za udział w przestępstwie finansowania terroryzmu.

Ostatnią przesłanką odpowiedzialności jest spełnienie przynajmniej jednego z wymogów formalnych określonych w art. 5 u.o.p.z.. Zgodnie z przedmiotowym przepisem, podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności, jeżeli do popełnienia czynu zabronionego doszło w następstwie co najmniej braku należytej staranności w wyborze, nadzorze, czy też organizacji w ramach podmiotu zbiorowego. Mamy

³⁴ Zob. uwagi G. Łabuda, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych (firmy) za przestępstwa skarbowe*, <http://www.znanyprawnik.pl/Publikacja,11,odpowiedzialnosc-podmiotow-zbiorowych>.

³⁵ Zob. M. Kędziński, *Źródła finansowania zorganizowanych struktur przestępczych i organizacji terrorystycznych oraz prawne sposoby przeciwdziałania temu zjawisku – cz. 1*, „Przegląd Policyjny” 2006, nr 1 (81), Rok XVI, s. 174–175.

więc tu do czynienia z charakterem winy w wyborze (*culpa in eligendo*) oraz winy w nadzorze (*culpa in custodiendo*). W przypadku odpowiedzialności w braku nadzoru i kontroli pozostaje odpowiedzialność za taki zły (niewłaściwy) dobór, że umożliwia on popełnienia przestępstwa przez osobę podległą³⁶. Tu też należałoby określić podstawy formalne, w oparciu o które będzie można następnie dokonywać oceny czy wystąpiła sytuacja winy osoby określonych w art. 3 u.o.p.z. W szczególności dotyczy to opracowania, wprowadzenia i przestrzegania określonych procedur w ramach podmiotu zbiorowego³⁷. Ustanowienie osób odpowiedzialnych za ich przestrzeganie, koordynację i nadzór. W grę będzie mogło wchodzić także niewykonanie zadań narzuconych procedurami przez centralnie uplasowane podmioty wobec podmiotów wykonawczych, które to procedury miały uchronić podmiot zbiorowy od wykorzystania go w procederze finansowania terroryzmu. Pewne elementy ocenne w zakresie określania podejrzeń udziału podmiotów – klientów instytucji obowiązanych w procederze finansowania terroryzmu umieszczone zostały w ustawie o przeciwdziałaniu (art. 10a) Występują tu cztery kategorie: ekonomiczne, geograficzne, przedmiotowe i behawioralne (elementy analizy opartej o ryzyko). Wydaje się, że tego rodzaju wyznaczniki ocenne, nie byłyby pomocnym przy zastosowaniu ich do procedur doboru osobowego pracowników podmiotów zbiorowych takich, jakie stosuje się w przypadku np. typowania podmiotów chcących wykorzystać instytucje obowiązane do finansowania terroryzmu, ponieważ one odnoszą się do transakcji w obrocie finansowo – gospodarczym, nie zaś do wewnątrzorganizacyjnego doboru personalnego pracowników firmy. Ponadto należy być także ostrożnym co do stosowania kryteriów o charakterze religijnym, kraju pochodzenia itp. jako przesłanek negatywnych, tak aby nie narazić się na wprowadzaniu procederu o charakterze ksenofobicznym naruszających prawa człowieka. Należałoby więc poszukiwać innych rozwiązań związanych raczej z wewnętrznymi regulacjami regulaminowymi w podmiotach zbiorowych.

Odnosząc uwagi do winy w nadzorze, ważnym będzie ustalenie, czy dana osoba zobowiązana była do nadzoru, co w konsekwencji będzie się wiązało z wykazaniem braku należytej staranności po stronie podmiotu nadzorującego oraz wykazania istnienia związku przyczynowego pomiędzy brakiem nadzoru

³⁶ Możliwym do zastosowania kryterium doboru osoby, na której będzie ciążył także obowiązek właściwego nadzoru, jest nie tylko standardowe uzyskanie pozytywnej informacji z Krajowego Rejestru Karnego, ale także skorzystanie z kryterium określonego w art. 10a ustawy o przeciwdziałaniu, stosowanego w ramach wewnętrznych procedur w zakresie finansowania terroryzmu. Oczywiście jest, że kryteria te powinny zostać zmodyfikowane, ponieważ nie odnoszą się do „transakcji klienta”, ale do pracownika podmiotu zbiorowego. Niemniej ocena powinna być na tyle ostrożna, aby nie stanowiła ona weryfikacji opartej na uprzedzeniu religijnym, dotyczącym miejsca zamieszkania czy światopoglądu.

³⁷ Przy czym na procedury te należy spojrzeć znacznie szerzej niż na wewnętrzne procedury bezpieczeństwa wynikające z ustawy o przeciwdziałaniu (np. art. 9e, 10a).

z zachowaniem się nadzorowanego³⁸. Wydaje się, że odnosząc nadzór do niebezpieczeństwa wykorzystania podmiotu zbiorowego do finansowania terroryzmu, nadzór ten głównie będzie dotyczył środków finansowych jakie może uzyskać podmiot zbiorowy i jakie może on przekazać poza ten podmiot. Czyli będzie on związany z nadzorowanie tej części podmiotu zbiorowego, która jest będzie odpowiedzialna za finanse (komórka finansowa, czy księgowy). W przypadku określonym w art. 5 pkt 1 u.o.p.z. będą dominowały zachowania polegające na wykorzystaniu podmiotu zbiorowego do celu finansowania terroryzmu przez osoby szczebla wykonawczego przy zaniedbaniu nadzoru i wyboru ze strony kierownictwa podmiotu (organu lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego). Tym samym kierownictwo nie godzi się na takie zachowanie, jednakże w wyniku winy w wyborze, czy też w nadzorze doprowadza do jego zaistnienia. Natomiast w przypadku pkt 2 art. 5 u.o.p.z. przeważały będą zachowania mające na celu wykorzystanie podmiotu zbiorowego do celu finansowania terroryzmu, przede wszystkim gdy szczebel organów (kierowniczy) lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego nie zachował staranności przy realizacji działań organizatorskich podmiotu zbiorowego (zaniedbał lub chciał zaniedbać swoje obowiązki w tym zakresie, czym godził się na możliwość wykorzystania podmiotu zbiorowego w procederze finansowania terroryzmu). W tym przypadku szczebel organizatorski sam ma świadomość udziału podmiotu zbiorowego w mechanizmie finansowania terroryzmu mogąc realizować także działanie polegające na odpowiednim doborze personalnym osób fizycznych szczebla wykonawczego wspomagającego to negatywne działanie. Przy czym organy nie tyle nie zapewniają uniknięcia popełnienia czynu zabronionego, co nie mają wiedzy w związku z nieodpowiednim nadzorem i doborem, że osoby szczebla wykonawczego uczestniczą w przestępnym procederze.

W celu zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania, jeszcze przed jego wszczęciem, można wystąpić do właściwego sądu o wydanie postanowienia o zabezpieczeniu na mieniu podmiotu zbiorowego na poczet grożącej mu kary pieniężnej lub przepadku³⁹. Należy zauważyć, że zastosowanie tej instytucji nie będzie stanowiło o potrzebie prawidłowego zabezpieczenia przebiegu poszczególnych etapów samego postępowania, ale zapewnienie pomyślności ostatniego jego ogniwa w postaci nie tylko orzeczenia ale przede wszystkim skutecznego wymierzenia kary majątkowej⁴⁰. Uczestnictwo poszczególnych podmiotów w procederze finansowania terroryzmu wiąże się z zastosowaniem określonych „kar” finansowych, poprzedzonych możliwością zastosowania zabezpieczenia majątkowego. Istotą stosowania poszczególnych rozwiązań jest nie tylko zabezpieczenie wykonania kary wobec podmiotu zbiorowego aktywnego w mechani-

³⁸ D. Habrat, op. cit., s. 98.

³⁹ Zabezpieczenie majątkowe jest środkiem przymusu, który ma zapewnić możliwość wykonania ewentualnego orzeczenia kary pieniężnej lub przepadku.

⁴⁰ A. Antoniak, *Zabezpieczenie na mieniu podmiotu zbiorowego*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10, s. 149.

zmie finansowania ale także, odnośnie środków uczestniczących w obrocie zmieniającym do sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym, jest niedopuszczenie ich do przestępnego wykorzystania w ramach przygotowania do przestępstwa terrorystycznego. Ponadto ważnym jest niedopuszczenie do uzyskania przez grupę terrorystyczną środków wykorzystywanych na zaspokojenie celów organizacyjnych a więc nie bezpośrednio związanych z zamachem (np. środki przeznaczone na założenie grupy terrorystycznej przez osobę określoną w art. 258 § 4. kk.). W tym przypadku jednak odpowiedzialność podmiotu zbiorowego za udział osoby fizycznej w finansowaniu terroryzmu nie wystąpi ponieważ nie zaistnieje przesłanka popełnienia przestępstwa z art. 165a kk. Stąd też potrzeba przygotowania przez ustawodawcę takich rozwiązań, które w sposób skuteczny zapobiegą niezgodnemu z prawem celowi ich wykorzystania. Należy zauważyć, że wiodącym rozwiązaniem prawnym jest przede wszystkim ustawa o *przeciwdziałaniu*, która wprowadziła określone administracyjne rozwiązania wymierzone wobec środków, które miałyby (lub są) wykorzystane w finansowaniu terroryzmu. Szczególnym, ustanowionym rodzajem instrumentu jest zamrożenie środków, ponadto stosować można takie rozwiązania jak: wstrzymanie transakcji oraz blokadę rachunku. Tego rodzaju instrumenty mogą być zastosowane zarówno w stosunku do środków będących we władaniu podmiotów fizycznych, jak i prawnych. Ważnym elementem odpowiedzialności za uczestnictwo w procederze finansowania terroryzmu jest finansowe ukaranie za ten udział. Zastosowanie ich w wyniku realizacji ustawy o *przeciwdziałaniu*, odnosi się bezpośrednio do samych środków⁴¹.

U.o.p.z. pozwala na finansowe ukaranie także podmiotu zbiorowego, którego osoba określona w art. 3 tej ustawy zaangażowała się w proceder finansowania terroryzmu. W tym przypadku kara ta nie dotyczy środków przeznaczonych na sfinansowanie działalności terrorystycznej ale może być dolegliwa finansowo dla samego podmiotu zbiorowego. Ważnym elementem jest określenie podmiotu, który mógłby wystąpić z wnioskiem o dokonanie zabezpieczenia na mieniu podmiotu zbiorowego. Ustawa nie wskazuje wprost, kto jest uprawniony do złożenia wniosku o zabezpieczenie na mieniu podmiotu zbiorowego grożącej mu kary pieniężnej lub przepadku. Właściwym wydaje się przyjęcie, że krąg podmiotów uprawnionych do złożenia przedmiotowego wniosku będą stanowić osoby, które upoważnione są do złożenia wniosku o wszczęcie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego. Zatem będą nimi: prokurator⁴², pokrzywdzony oraz w sprawach, w których podstawą odpowiedzialności podmiotu zbiorowego jest czyn zabroniony przez ustawę jako czyn nieuczciwej konkuren-

⁴¹ Pozostały zakres odpowiedzialności wynika z kk (art. 165a) oraz u.o.p.z. (art. 16).

⁴² Postępowanie wszczyna się na wniosek prokuratora lub pokrzywdzonego (art. 27 ust. 1 ustawy o odpowiedzialności), przy czym art. 32 ustawy wskazuje na pierwszeństwo prokuratorskiego wniosku o wszczęcie postępowania w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego, pokrzywdzonemu natomiast daje się wówczas prawo do udziału w postępowaniu obok prokuratora.

cji, uprawnienie to przysługuje Prezesowi Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów.⁴³ W omawianych okolicznościach, ostatni ze wskazanych podmiotów nie będzie raczej brany pod uwagę. Szczególnie istotna pozostaje tu rola prokuratora, który występuje również w przypadku zastosowania quasi – zabezpieczenia (zamrożenie środków) zgodnie z ustawą o przeciwdziałaniu.

Instytucja obowiązana – która otrzymała dyspozycję lub zlecenie przeprowadzenia transakcji, mająca przeprowadzić transakcję lub posiadająca informacje o zamiarze przeprowadzenia transakcji, co do której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że może ona mieć związek z popełnieniem przestępstwa, o którym mowa w art. 165a kk., ma obowiązek niezwłocznie zawiadomić o tym na piśmie Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (GIIF), przekazując jej jednocześnie wszystkie posiadane dane. Równocześnie Generalny Inspektor zawiadamia właściwego prokuratora o podejrzeniu popełnienia przestępstwa i przekazuje mu informacje oraz dokumenty dotyczące wstrzymywanej transakcji. W przypadku otrzymania od Generalnego Inspektora zawiadomienia, prokurator może, postanowieniem wstrzymać transakcję na czas oznaczony, nie dłuższy jednak niż 3 miesiące od otrzymania tego zawiadomienia. Wstrzymanie transakcji lub blokada rachunku upada, jeżeli przed upływem 3 miesięcy od otrzymania zawiadomienia, nie zostanie wydane postanowienie (przez prokuratora) o zabezpieczeniu majątkowym. Tak więc w zależności od posiadanej wiedzy prokurator będzie mógł podjąć decyzję o zabezpieczeniu mienia na środkach transakcyjnych albo dodatkowo także na mieniu podmiotu zbiorowego. Prokurator powinien posiadać nie tylko ogląd sytuacji co do tego, czy dana transakcja związana jest z finansowaniem terroryzmu ale także, czy jest ona dokonywana przez osobę wskazaną w art. 3 u.o.p.z. (w tym drugim przypadku niezbędnym będzie ustalenie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego za czyn z art. 165a kk.). Podwójny wymiar tego działania powinien odnosić się do skonkretyzowanych środków będących w obrocie przestępnym oraz do podmiotu zbiorowego, który do takiego działania został wykorzystany przez osoby wymienione w art. 3 u.o.p.z.

Wydaje się, iż fakt, że ustawodawca dopuścił możliwość składania wniosku o zabezpieczenie na mieniu podmiotu zbiorowego przed formalnym wszczęciem samego postępowania (oceniane jako swego rodzaju niedopatrzanie, trudno bowiem odpowiedzieć na pytanie, na podstawie jakich przepisów należy orzekać w przedmiocie wniosku o zabezpieczenie na mieniu, gdy był on złożony przed wnioskiem o wszczęcie samego postępowania w przedmiocie odpowiedzialności podmiotu zbiorowego⁴⁴), stać się może znacząco pomocnym w wykonywaniu czynności zabezpieczających przez prokuratora. Daje to prokuratorowi możliwość nie tylko na niedopuszczenie do dokonania transakcji w oparciu o środki, które podejrzewa się, że posłużą do sfinansowania przestępstwa o charakterze terrory-

⁴³ R.A. Stefański, *Wszczęcie postępowania o pociągnięcie do odpowiedzialności podmiotu zbiorowego*, „Apelacja Gdańska” 2003, nr 3, s. 130 i n.; zob. też B. Namysłowska-Gabrysiak, *Komentarz...*, s. 291, w: A. Antoniak, op. cit., s. 149.

⁴⁴ Zob. A. Antoniak, op. cit., s. 151.

styczny. Ale także na podjęcie działań zabezpieczających na mieniu w celu finansowego ukarania podmiotu zbiorowego, w oparciu, o który osoby wymienione w art. 3 u.o.p.z. taką transakcję przygotowały i podejmują się zlecenia realizacji. Zasadniczym powodem takiego postępowania ze strony prokuratora będzie uzyskanie przekonania, że spełni się zasadnicza przesłanka złożenia wniosku o zabezpieczenie, którą będzie przekonanie o realnej możliwości orzeczenia wobec podmiotu zbiorowego kary pieniężnej lub przepadku mienia, a także fakt, iż podmiot zbiorowy prowadzi lub jest wysoce prawdopodobne, że zamierza prowadzić działania ukierunkowane na uszczuplenie majątku, co w konsekwencji może doprowadzić do uniemożliwienia skutecznego wykonania ewentualnie orzeczonych kar o charakterze majątkowym⁴⁵. A. Antoniak⁴⁶ wskazuje także na problem związany z brakiem określenia przez ustawodawcę terminu, w którym zabezpieczenie upada w razie nie złożenia wniosku o wszczęcie postępowania, może rodzić wiele problemów w praktyce. Można zauważyć, że jednocześnie prokurator został zobowiązany, do wydania postanowienia zabezpieczającego, terminem ustalonym w ustawie o przeciwdziałaniu (termin nie dłuższy jednak niż 3 miesiące od otrzymania tego zawiadomienia przez GIIF). Wydanie postanowienia wiąże się ze zgromadzeniem materiału dowodowego świadczącego, że niniejsze środki były przedmiotem przestępstwa z art. 165a kk. Wydaje się, że jeżeli prokurator nie znajdzie uzasadnienia do wydania postanowienia o zabezpieczeniu w przypadku zastosowania wstrzymania transakcji, czy blokady rachunku w przeciągu 3 miesięcy, że jest to także termin graniczny do zastosowania przez prokuratora zabezpieczenia z u.o.p.z. Oczywiście nie jest on związany takim terminem, jednakże odmienne zachowanie byłoby możliwym o tyle, gdy prokurator uzyskałby nowe nie znane mu w przeciągu 3 miesięcy informacje pozwalające na spełnienie przesłanek do złożenia wniosku o zabezpieczenie z u.o.p.z. Wydaje się, że z punktu widzenia uniemożliwienia dotarcia środków do wykonawców zamachu terrorystycznego, do zabezpieczenia powinno dojść we wskazanym 3 miesięcznym terminie od poinformowania prokuratora. Inaczej, z chwilą upadku zabezpieczenia środki te będą mogły być wykorzystane na sfinansowanie przestępstwa o charakterze terrorystycznym przez klienta instytucji obowiązanej. Mimo pewnej odmienności obydwu zabezpieczeń, podmiot zbiorowy uczestniczący w finansowaniu terroryzmu z pewnością nie pozostanie bierny i podejmie działania zmierzające do wyprowadzenia poza firmę, pozostałych środków (innych niż ustalone w wyniku analizy transakcji) w związku z zagrożeniem związanym z wydaniem postanowienia o zabezpieczeniu na mieniu podmiotu zbiorowego zgodnie z art. 26 u.o.p.z.

W procedurze „zabezpieczającej” uczestniczy ponadto jeszcze jeden podmiot w postaci instytucji obowiązanej. Sytuacja taka ma miejsce w przypadku zasto-

⁴⁵ Tamże, s. 151.

⁴⁶ Tamże, s. 153.

sowania zamrożenia środków⁴⁷. W tym zakresie termin realizacji związany jest z wydaniem określonych przepisów UE, czy prawa krajowego. Ich wykonanie powinno być przeprowadzone przez instytucję obowiązana bezzwłocznie. Działanie takie będzie dotyczyło podmiotu zbiorowego, którego zachowanie już uprzednio zostało określone jako powiązane z finansowaniem terroryzmu wobec czego należy zastosować dla takiego podmiotu szczególne środki zabezpieczające.

Wobec podmiotu zbiorowego orzeka się obligatoryjnie lub fakultatywnie określone w ustawie (art. 8 i 9 u.o.p.z.) rodzaje kar. Obligatoryjnie orzeka się, jako karę, przepadek:

a) przedmiotów pochodzących z czynu zabronionego;

Przy czym należałoby odnieść się do sprawy, co rozumie się pod pojęciem czynu zabronionego. Zgodnie z treścią art. 21 u.o.p.z. wydaje się zrozumiałym, że są to przestępstwa określone w art. 16 tej ustawy. Co w przypadku, gdy gromadzenie środków na sfinansowanie terroryzmu odbywa się poprzez dokonywanie innych przestępstw (np. podrabiania środków płatniczych art. 310 kk.). W tym przypadku mogą wystąpić dwie sytuacje: pierwsza związana z tym, że zarówno czyn z art. 165a kk jak i przestępstwo (pierwotne) dokonane w ramach gromadzenia środków zawiera się w katalogu art. 16 u.o.p.z. W drugiej gdy przestępstwo stanowiące źródło środków nie jest objęte katalogiem określonym w art. 16 u.o.p.z.⁴⁸ Wydaje się, że jedynie w pierwszym przypadku będzie można orzec karę wobec podmiotu zbiorowego w całości obejmując tak czyn finansowania, jak i dokonania przestępstwa źródłowego dla środków finansowych. W drugim przypadku karę z u.o.p.z. będzie można zastosować tylko w odniesieniu do udziału podmiotu zbiorowego w procederze finansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Przy zachowaniu niniejszej oceny, w przypadku udziału osoby wskazanej w art. 3 u.o.p.z. przy byciu uczestnikiem procederu finansowania terroryzmu, przepadek wskazanych przedmiotów będzie możliwy przede wszystkim wtedy, gdy przedmioty:

1) pochodzą chociażby pośrednio z czynu zabronionego, wydaje się, że może to dotyczyć zarówno przedmiotów gromadzonych, przekazywanych, czy ofero-

⁴⁷ Zgodnie z art. 20d ust 1. ustawy o przeciwdziałaniu instytucja obowiązana dokonuje zamrożenia wartości majątkowych, z zachowaniem należytej staranności, z wyłączeniem rzeczy ruchomych i nieruchomości, na podstawie: 1) prawa Unii Europejskiej wprowadzającego szczególne środki ograniczające przeciwko niektórym osobom, grupom lub podmiotom oraz 2) przepisów wydanych na podstawie rozporządzenia wydawanego przez ministra właściwego do spraw instytucji finansowych w porozumieniu z ministrem właściwym do spraw zagranicznych. Przez zamrożenie rozumie się: zapobieganie przenoszeniu, zmianie, wykorzystaniu wartości majątkowych lub przeprowadzaniu transakcji w jakikolwiek sposób, który może spowodować zmianę ich wielkości, wartości, miejsca, własności, posiadania, charakteru, przeznaczenia lub jakąkolwiek inną zmianę, która może umożliwić korzystanie z wartości majątkowych.

⁴⁸ W omawianym przypadku będą to raczej przestępstwa gospodarcze, wymierzone przeciwko obrotowi gospodarczemu, niż przestępstwa o charakterze kryminalnym. Wynika to przede wszystkim z samej definicji pojęcia podmiotu zbiorowego.

wanych przez sprawcę przestępstwa z art. 165a kk. (pochodzące bezpośrednio z przestępstwa⁴⁹), służących do dokonania tych czynności sprawczych ale także przedmiotów gromadzonych w wyniku dokonywania innych przestępstw z czynu zabronionego określonego w art. 16 u.o.p.z. jeżeli były one przestępstwem źródłowym do uzyskania przedmiotu przestępstwa finansowania terroryzmu (zysk przestępczy zgromadzony w celu dokonania przestępstwa terrorystycznego). Ale będą to także własne przedmioty (nabyte w drodze prawnej, legalnie), które osoba określona w art. 3 u.o.p.z. przekazuje, czy też oferuje z zamiarem realizacji celu - sfinansowania zamachu terrorystycznego.

2) służyły do popełnienia czynu zabronionego, w tym przypadku będą to przedmioty pozwalające na zgromadzenie, zaoferowanie i przekazanie na potrzeby sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym (np. pojazd służący do przewiezienia wartości dewizowych dla odbiorcy środków, urządzenia elektroniczne (komputer) służące do przeprowadzania transakcji podejrzanych);

3) były przeznaczone do popełnienia czynu zabronionego, dotyczy to będzie przedmiotów, jakie miałyby być zaoferowane czy też przekazane na rzecz sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Należy mieć jednak na uwadze to, że jeszcze przed ich zaoferowaniem, czy przekazaniem ale w fazie gromadzenia stanowią one przedmiot przestępstwa z art. 165a kk. gdy mają w tym stanie posłużyć do celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Tym samym należałoby wykazać, że osoba wskazana w art. 3 u.o.p.z. także je gromadziła na cel określony w art. 165a kk. ale z jakichkolwiek przyczyn nie zdążyła ich przekazać, czy zaoferować w celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym.

b) korzyści majątkowej pochodzącej chociażby pośrednio z czynu zabronionego;

Taki przypadek będzie możliwym wtedy, gdy podmiot zbiorowy uzyskał korzyść majątkową w wyniku udziału osoby określonej w art. 3 u.o.p.z. w procedurze finansowania terroryzmu. Jeżeli natomiast taka korzyść podlegałaby zwrotowi innemu uprawnionemu podmiotowi przypadku nie można byłoby orzec. Przypadek raczej hipotetyczny w zakresie omawianej odpowiedzialności podmiotu zbiorowego.

c) równowartości przedmiotów lub korzyści majątkowej pochodzących chociażby pośrednio z czynu zabronionego⁵⁰.

⁴⁹ W przypadku art. 165a kk należałoby tu raczej mówić o przedmiotach uznanych za przedmioty czynności wykonawczej czynu zabronionego niż pochodzące z popełnionego przestępstwa. Pośredniość może być tu rozumiana jako przedmioty (np. środki płatnicze) nabyte w zamian za pochodzące bezpośrednio z przestępstwa, np. gdy gromadzone środki na cel terrorystyczny będą pochodziły z przeprowadzonych wcześniej nielegalnych transakcji narkotykowych, oszustw finansowych itp.

⁵⁰ Przypadku nie orzeka się, jeżeli równowartość podlega zwrotowi innemu uprawnionemu podmiotowi (art. 8 ust. 2). Z pewnością chodzi tu o przypadek, gdy nie można przedmiotu lub korzyści majątkowej wyodrębnić z majątku sprawcy. Zob. D. Habrat, op. cit.,

Fakultatywnie można orzec karę:

- a) zakazu promocji lub reklamy prowadzonej działalności, wytwarzanych lub sprzedawanych wyrobów, świadczonych usług lub udzielanych świadczeń;
- b) zakazu korzystania z dotacji, subwencji lub innych form wsparcia finansowego środkami publicznymi;
- c) zakazu dostępu do środków, o których mowa w art. 5 ust. 3 pkt 1 i 4 ustawy z dnia 27 sierpnia 2009 r. *o finansach publicznych* (Dz. U. Nr 157, poz. 1240, z późn. zm.1)) – w przypadku skazania osoby, o której mowa w art. 3, za przestępstwo, o którym mowa w art. 9 lub art. 10 ustawy z dnia 15 czerwca 2012 r. *o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej* (Dz. U. poz. 769);
- d) zakazu korzystania z pomocy organizacji międzynarodowych, których Rzeczpospolita Polska jest członkiem;
- e) zakazu ubiegania się o zamówienia publiczne;
- f) podanie wyroku do publicznej wiadomości.

Należy zauważyć, że jedną z powyższych kar może być związane także z możliwością rozpatrzenia jej zastosowania w stosunku do takiego podmiotu zbiorowego wobec, którego należałoby zastosować szczególne środki ograniczające, o których mowa w ustawie *o przeciwdziałaniu* (Rozdział 5a)⁵¹. Tym samym tematyka udziału osoby określonej w art. 3 u.o.p.z. i wykorzystania podmiotu zbiorowego w procedurze finansowania terroryzmu musiałaby być przedmiotem posiedzenia Międzyresortowego Komitetu Bezpieczeństwa Finansowego działającym przy Generalnym Inspektorze Informacji Finansowej⁵². W konsekwencji taki podmiot zbiorowy zostałby umieszczony w rozporządzeniu ministra właściwego do spraw instytucji finansowych oraz działającego z nim w porozumieniu ministra właściwego do spraw zagranicznych, w którym określa się listę osób, grup lub podmiotów, w stosunku do których dokonuje się zamrożenia środków. Wydaje się, że w takim przypadku umieszczenie podmiotu zbiorowego w rozporządzeniu należałoby traktować jako karę dodatkową dla podmiotu zbiorowego za

s. 117. W przypadku posługiwania się środkami na rzecz sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym może wystąpić sytuacja braku jasnego wyróżnienia środków (ze środków na koncie tylko część zostaje świadomie przeznaczona na cel terrorystyczny) lub też ich naznaczenia w celu sfinansowania zamachu (gdy sprawca od początku wie, że środki te będą przekazane innemu podmiotowi przygotowującemu zamach terrorystyczny).

⁵¹ Występuje tu podobieństwo celów zastosowania środków karnych poprzez potrzebę ograniczenia możliwości gospodarczych podmiotu, pozbawienie możliwości uczestnictwa w niektórych sferach życia gospodarczego, zob. D. Habrat, op. cit., s. 120.

⁵² Do zadań Komitetu należy w szczególności przedstawianie propozycji zamieszczenia albo usunięcia z listy osób, grup lub podmiotów, określonej na podstawie ust. 4, danych osób, grup lub podmiotów (art. 20d ust. 6).

wykorzystanie go do celu sfinansowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Konsekwencją takiego rozwiązania byłoby z pewnością utracenie pozycji na rynku, dostępu do środków (nawet służących dalszemu ekonomicznemu rozwojowi podmiotu), czy też nieuzyskanie pomocy organizacji międzynarodowych, nawet w przypadku nie orzeczenia tej kary, jak i podobnie znaczne obniżenie pozycji w rywalizacji z innymi podmiotami wobec ubiegania się o zamówienia publiczne. Nie wydaje się jednak, aby wskazane w u.o.p.z. kary fakultatywne mogły w każdym przypadku negatywnie wpłynąć na działania podmiotu zbiorowego. Przykładem może być organizacyjne, świadome nieuwzględnienie zachowania staranności przez organ lub przedstawiciela podmiotu zbiorowego i godzenie się, że podmiot taki będzie wykorzystywany do finansowania terroryzmu. Jego pozycja jako uczestnika obrotu finansowo – towarowego będzie jedynie fasadowa w stosunku do celu przestępczego. Liczyć się będą inne kwestie np. nieformalne polecenia dokonywania wpłat, współpraca finansowa z diasporą, przejmowanie datków na cele religijne. Dlatego tej rola tego podmiotu nie będzie uwarunkowana potrzebą zysku finansowego wynikającego z dokonywanych transakcji⁵³. Tym samym taka sytuacja nie musi doprowadzić do znacznego zubożenia firmy. Znajdowanie się na liści podmiotów wobec, których należałoby zastosować szczególne środki ograniczające, może nie być stałym. Wydaje się, że takie postępowanie nie budzi wątpliwości w przypadku gdy podmiot zbiorowy został wykorzystany przez osobę określoną w art. 3 pkt 1 i 3a u.o.p.z. odnoszący się do organizatora podmiotu. Przy czym ważnym będzie dokonanie oceny, czy taka osoba z pełną świadomością i zamiarem posłużyła się podmiotem zbiorowym w celu uczestniczenia w procederze finansowania terroryzmu. Jak natomiast odnieść się do przypadku, gdy mamy do czynienia z zachowaniem osoby określonej w art. 3 pkt 2 i 3 nad, którym nie było odpowiedniego doboru czy nadzoru. W takim przypadku umieszczenie w treści rozporządzenia odnosiło by się jedynie do tak postępujących osób fizycznych.⁵⁴ Nie wydaje się natomiast aby można było umieścić w rozporządzeniu osoby, którym wykazano jedynie winę w wyborze, czy w nadzorze, chyba, że równocześnie dokonały czynności sprawczej z art. 165a kk.

Orzekając karę pieniężną, zakazu lub podania wyroku do publicznej wiadomości, sąd uwzględni w szczególności wagę nieprawidłowości w wyborze lub nadzorze, rozmiary korzyści uzyskanej lub możliwej do uzyskania przez podmiot zbiorowy, jego sytuację majątkową, społeczne następstwa ukarania oraz wpływ ukarania na dalsze funkcjonowanie podmiotu zbiorowego. Nie można również wykluczyć tego, że dokonana nieprawidłowość będzie wynikiem świadomego postępowania, w szczególności udziału osoby określonej w art. 3 u.o.p.z. i nadzorującego (dokonującego wyboru) w grupie lub związku przestępczym (założonym

⁵³ W takiej sytuacji należałoby rozważyć zastosowanie środka karnego w postaci zakazu prowadzenia określonej działalności gospodarczej (art. 39 pkt 2 kk).

⁵⁴ Szczególne środki ograniczające mogą być zastosowane wobec: osób, grup oraz podmiotów.

w oparciu lub przy wykorzystaniu podmiotu zbiorowego) mającym na celu popełnienie przestępstwa o charakterze terrorystycznym. W takim przypadku dodatkowo kwestia wykorzystania podmiotu zbiorowego do sfinansowania działań terrorystycznych będzie rozpatrywana z punktu widzenia udziału osoby fizycznej, jako sprawcy przestępstwa z art. 258 § 2 i 4 kk. Możliwym jest to w przypadku organizowania przestępstw terrorystycznych w oparciu o strukturę sieciową, w której poszczególne elementy sieci (grupy terrorystyczne, ale i podmioty zbiorowe) nie tyle uczestniczą fizycznie w organizacji zamachu terrorystycznego, co organizują dla jego dokonania wsparcie, w tym przypadku wsparcie finansowe.

Podsumowując, można zauważyć, że mimo wielu wątpliwości związanych ze skutecznością rozwiązań prawnych odnoszących się do odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za udział w finansowaniu terroryzmu, pełną ocenę będzie można dokonać dopiero w przypadku praktycznego ich zastosowania. Niemniej zapewnienie takiego rodzaju odpowiedzialności pozostaje ważnym nie tylko z punktu widzenia wypełnienia zobowiązań międzynarodowych, ale także umożliwienia uzyskania efektu prewencyjnego i odstraszającego w odniesieniu do wykorzystywania tego rodzaju podmiotów prawa do finansowego wspierania działalności terrorystycznej.

Słowa kluczowe:

podmiot zbiorowy, odpowiedzialność, finansowanie terroryzmu, czyn zabroniony, zamiar bezpośredni, korzyść majątkowa i niemajątkowa, środki płatnicze, instrumenty finansowe, papiery wartościowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe, mienie ruchome, nieruchomości.

Streszczenie:

Artykuł przedstawia szerokie omówienie tematyki związanej z odpowiedzialnością podmiotu zbiorowego za przestępstwo finansowania terroryzmu na gruncie polskiego prawa. Autor szczegółowo opisuje rozwiązania krajowe przyjęte na potrzeby implementacji przepisów unijnych, odnosząc je m.in. wykorzystania podmiotu zbiorowego w procedurze finansowania terroryzmu. Przedstawia również analizę doktryny prawa w odniesieniu do zagadnienia odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

Summary:

The article presents a broad overview of issues related to the responsibility under Polish law of collective entities for the offense of financing terrorism.

The author describes the specific national solutions adopted for the implementation of EU rules, with reference to the use of the collective entity in the financing of terrorist activities. He also presents an analysis of the doctrine of the law in relation to the issue of liability of collective entities.

KONTROLA OPERACYJNA JAKO ELEMENT CZYNNOŚCI OPERACYJNO – ROZPOZNAWCZYCH W PROCESIE WYKRYWCZO – DOWODOWYM. UWAGI DE LEGE LATA

Początek lat 90-tych XX wieku przyniósł istotne zmiany w funkcjonowaniu państwa polskiego. Demokratyzacja życia społecznego, poszerzenie obszarów wolności, swobód obywatelskich, wprowadzenie gospodarki rynkowej, niewątpliwie korzystnie wpłynęły na rozwój naszego kraju. Jednak równocześnie pojawiło się wiele zjawisk negatywnych, do których m.in. można zaliczyć dynamiczny rozwój przestępczości, na czele z jej najgroźniejszym rodzajem – przestępczością zorganizowaną we wszelkich jej formach np. przestępczość narkotykowa, kryminalna i ekonomiczna. Zwalczanie tego typu przestępczości jest procesem złożonym i trudnym. Skuteczność działań wykrywczych zależy od bardzo wielu czynników. Tradycyjnie metody walki ze sprawcami czynów przestępnych okazały się w dużej mierze niedostosowane do obecnej rzeczywistości kryminalnej, a co za tym idzie – mało skuteczne. Zaistniała konieczność rozbudowania katalogu metod pracy operacyjnej Policji i innych służb śledczych w taki sposób, aby mogły wykraczać w sferę wolności obywatelskich określonych w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych aktach prawnych.¹

Procesowi kształtowania się służb zwalczających przestępczość (w tym przestępczość zorganizowaną) w Polsce towarzyszyły zmiany w systemie przepisów dotyczących środków prawnych, jakie są w katalogu uprawnień ustawowych wszystkich organów policyjnych i służb specjalnych. Najogólniej środki te można podzielić na oficjalne, czyli stosowane jawnie, zgodnie z przepisami kodeksu karnego, kodeksu postępowania karnego, innymi przepisami prawa polskiego i międzynarodowego, oraz operacyjne, charakteryzujące się niejawnością. Można w chwili obecnej bez obawy stwierdzić, że CBS i cała Policja oraz inne służby

¹ P. Łabuz, *Zwroty i wyrażenia slangowe w działalności przestępczej podczas stosowania kontroli operacyjnej w postaci podsłuchu sieci telekomunikacyjnych*, w: E. Gruza, T. Tomaszewski, M. Goc (red.), „Problemy Współczesnej Kryminalistyki” 2010, t. XIV, s. 229.

zwalczające przestępczość zorganizowaną dysponują jednymi z najszerszych w Europie uprawnieniami, Obejmują one – w największym skrócie:

1. Uprawnienia oficjalne:

- czynności procesowe, w tym instytucję świadka incognito;
- instytucję świadka koronnego;
- policyjne i pozapolicyjne bazy danych;
- analizę kryminalną;
- „biały wywiad”;
- międzynarodową współpracę i wymianę informacji.

2. Środki o charakterze operacyjnym:

- osobowe źródła informacji;
- kontrolę operacyjną;
- zakup kontrolowany;
- kontrolowane wręczenie i przyjęcie korzyści majątkowej;
- niejawne nadzorowane wytwarzanie, przemieszczanie, przechowywanie przedmiotów przestępstwa i obrót nimi.

System tych środków został zbudowany w ciągu ostatnich dwudziestu lat. Wielokrotnie był modyfikowany i uzupełniany na podstawie dotychczasowych doświadczeń w ich stosowaniu².

Istota kontroli operacyjnej w ramach czynności operacyjno - rozpoznawczych

Jedną z bardziej skutecznych metod służącą do pozyskiwania przez policję informacji jest kontrola operacyjna, zwana potocznie podsłuchem³. Na gruncie norm prawnych podsłuch jest określeniem zbiorczym, w ramach niego można wyodrębnić m.in. podsłuch procesowy⁴ (nazywany kontrolą i utrwalaniem rozmów)⁵ oraz podsłuch procesowy, nazywany potocznie również operacyjnym. Podsłuch pozaprocesowy to podsłuch stosowany w ramach czynności operacyjno – rozpoznawczych, przez podmioty do tego uprawnione, na podstawie ustaw szczególnych. Może on przybrać, zależnie od potrzeb, postać podsłuchu telefoniczne-

² A. Misiuk, *Centralne Biuro Śledcze. Dziesięć lat doświadczeń (2000–2010)*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2010, s. 29.

³ S. Pikulski, *Podstawowe zagadnienia taktyki kryminalistycznej*, Temida 2, Białystok 1997, s. 49

⁴ Podsłuch procesowy, inaczej kontrola i utrwalanie rozmów; regulacja zawarta w art. 237 § 1 kpk stanowi, że po wszczęciu postępowania sąd na wniosek prokuratora może zarządzić kontrolę i utrwalanie treści rozmów telefonicznych w celu wykrycia i uzyskania dowodów dla toczącego się postępowania lub zapobieżenia popełnieniu nowego przestępstwa.

⁵ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Wydawnictwo Prawnicze LexisNexis, Warszawa 2004, s. 1189.

go, telekomunikacyjnego, elektronicznego czy stosowania określonych środków technicznych⁶

Obecnie przeprowadzenie kontroli operacyjnej dopuszczają art. 19 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji⁷, art. 27 ustawy z dnia 24 maja 2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu⁸, art. 17 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym⁹, art. 9e ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej¹⁰, art. 36c ustawy z dnia 28 września o kontroli skarbowej¹¹, art. 31 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Służbie Kontrwywiadu Wojskowego oraz Służbie Wywiadu Wojskowego¹², a także art. 31 ustawy z dnia 24 sierpnia 2001 r. o Żandarmerii Wojskowej i wojskowych organach porządkowych¹³.

Uregulowana w tych przepisach kontrola prowadzona jest niejawnie i polega na kontrolowaniu treści korespondencji, kontrolowaniu zawartości przesyłek, stosowaniu środków technicznych umożliwiających uzyskiwanie w sposób niejawnie informacji i dowodów oraz ich utrwalanie, a w szczególności treści rozmów telefonicznych i innych informacji przekazywanych informacji za pomocą sieci telefonicznych. Określenie „szczegółności” oznacza, że w jej toku można uzyskiwać nie tylko informacje dotyczące treści rozmów telefonicznych (w tym przekazywanych przez sieci telefonii komórkowych), ale również informacje w postaci tekstów, SMS-ów, faksów czy obrazów telewizyjnych, a nawet przesyłane pocztą elektroniczną czy uzyskiwane z bezpośredniego podsłuchu. Kontrole operacyjną wolno prowadzić przy wykonywaniu czynności operacyjno – rozpoznawczych w zakresie nie objętym przepisami kodeksu postępowania karnego¹⁴.

Kontrola korespondencji i podsłuch telefoniczny są niejednokrotnie bardzo skutecznymi i wartościowymi sposobami pozyskiwania dowodów przestępstw.

Bardzo często kwestia stosowania kontroli operacyjnej przez uprawnione do tego służby policyjne jest mocno krytykowana, że niby wkracza daleko w sferę konstytucyjnie zagwarantowanych praw jednostki, a zwłaszcza w prawo do prywatności, prawo do swobody komunikowania się i prawo do zachowania tajemnicy korespondencji¹⁵. Prawa te chronione są tak przez Konstytucję RP¹⁶, jak i przez

⁶ G. Musialik-Dudzińska, *Podsłuch pozaprocesowy (operacyjny) na gruncie znolizowanej ustawy z 6 kwietnia 1990 r.*, „Przebieg Sądowy” 2004, nr 4, s. 49.

⁷ DzU Nr 30, poz. 179.

⁸ DzU Nr 74, poz. 766 z późn. zm.

⁹ DzU Nr 104, poz. 708 z późn. zm.

¹⁰ DzU Nr 78, poz. 462.

¹¹ Tekst jedn. DzU z 2004 r., Nr 8, poz. 65.

¹² DzU Nr 104, poz. 709.

¹³ DzU. Nr 123, poz. 1353 z późn. zm.

¹⁴ D. Drajewicz, *Zgoda następcza sądu na stosowanie kontroli operacyjnej*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 1, s. 89–90.

¹⁵ S. Pikulski, K. Szczechowicz, *Podsłuch telefoniczny w ustawie o Policji a ochrona prawa człowieka do poszanowania tajemnicy komunikowania się i życia prywatnego*, „Studia Prawnoustrojowe” 2008, nr 8, s. 29.

Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych¹⁷ oraz Konwencję o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności¹⁸.

Niewątpliwie prawo do prywatności oraz tajemnica komunikowania się należą do podstawowych praw demokratycznego państwa. Jednak z ważnych powodów, mogą one zostać ograniczone. Przepis art. 49 Konstytucji stanowi: „Zapewnia się wolność i ochronę tajemnicy komunikowania się. Ich ograniczenie może nastąpić jedynie w przypadkach określonych w ustawie i w sposób w niej określony”. Podobnie Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności wskazuje w art. 8 ust. 2, że niedopuszczalna jest ingerencja władzy publicznej w prawo do prywatności, z wyjątkiem przypadków przewidzianych przez ustawę, w szczególności z uwagi na: bezpieczeństwo publiczne, ochronę zdrowia i moralności lub ochronę praw i wolności innych osób. Zarówno Konstytucja, jak i akty międzynarodowe wyznaczają więc pewne granice, których organy państwa nie mogą przekroczyć, nawet jeśli mają na celu sprostać zadaniom, które stoją przed współczesnym państwem¹⁹.

Stosowanie metod pracy operacyjnej powinno być poprzedzone profesjonalizmem w zakresie przygotowania ich stosowania. W pracy operacyjnej nie można sobie pozwolić na działania przypadkowe, wcześniej nieprzemyślane czy godzące w sferę poszanowania praw człowieka. Wynikiem podjęcia pochopnych działań jest nieefektywny proces wykrywczy, oraz naruszenie obowiązujących przepisów prawa, co może rodzić poważne konsekwencje w zakresie odpowiedzialności policjantów (funkcjonariuszy wykonujący pracę operacyjną).

Nieodłącznym elementem odzwierciedlającym wyniki czynności operacyjno – rozpoznawczych jest uzyskana informacja. Oznacza ona wszelkie wiadomości (dane) mające znaczenie w zwalczaniu czynów karalnych oraz zapobieganiu zjawiskom patologicznym, uzyskiwane w sposób niejawnym i jawny. Są one inspiracją do podjęcia i kontynuowania czynności operacyjno – rozpoznawczych, pośrednio procesowych, w konsekwencji prowadzących do osiągnięcia zakładanych celów operacyjnych. Informacje operacyjne są wynikiem wszechstronnego stosowania metod pracy operacyjnej, składają się na przyszłe materiały operacyjne i pośrednio wykorzystywane są w procesie karnym. Stąd ważna jest ich wiarygodność jak i wiarygodność źródeł, z których są uzyskiwane²⁰.

¹⁶ Konstytucja RP z 2 kwietnia 1997 r., DzU Nr 78, poz. 483.

¹⁷ Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19 grudnia 1966 r., ratyfikowany przez Polskę 3 marca 1977 r., DzU z 1977 r., Nr 38, poz. 167.

¹⁸ Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 4 listopada 1950 r., ratyfikowana przez Polskę 7 kwietnia 1993 r., DzU z 1993 r., Nr 61, poz. 285.

¹⁹ B. Głowala, B. Grybska, *Podsluch a gwarancje praw jednostki*, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza, Koło Nauk Penalnych „Iure et Facto”, Poznań 2006, s. 115.

²⁰ J. Kudła, *Wykorzystanie wyników czynności operacyjno-rozpoznawczych określonych w art. 19, 19a, 19b ustawy o Policji w postępowaniu karnym*, w: S. Leleental, J. Kudrelek, I. Nowicka (red.), *Czynności dochodzeniowo-śledcze i działania operacyjne policji a rola*

Czynności operacyjne stanowią istotny, często zasadniczy element wykrywania przestępstw i ich zapobiegania, jak również ustalania i zatrzymywania sprawców. Są przeprowadzane permanentnie. Mogą być prowadzone zarówno równoległe do toczonych postępowań przygotowawczych, na przykład w sprawach o zabójstwo, napadów rabunkowych, uprowadzeń dla okupu itp., jak też po umorzeniu śledztw i dochodzeń z powodu niewykrycia sprawców. Nie mniej istotną rolę pełnią w przypadkach zapobiegania przestępstwom, na przykład przy udaremnieniu planowanego napadu rabunkowego. Często stanowią podstawę do wszczęcia postępowania przygotowawczego, szczególnie, gdy w wyniku ich realizacji zostanie ujawnione przestępstwo. Występuje to zwłaszcza w przypadku przestępstw narkotykowych, gospodarczych i korupcyjnych, chociaż nie tylko²¹.

Definiując prace operacyjną, warto zwrócić uwagę na warunki generalne, jakie muszą spełniać stosowane przez policję i inne służby metody, a mianowicie na wykonywanie ich zgodnie z nauką, jaka jest kryminalistyka, oraz całym systemem prawa polskiego i europejskiego.

O istocie czynności operacyjno – rozpoznawczych decyduje przede wszystkim:

- celowość ich przeprowadzenia (zastosowanie wykładni celowościowej pozwala rozróżnić poszczególne metody pracy operacyjnej, które służą uzyskaniu informacji), w tym wypadku istotny jest sposób wejścia w posiadanie określonej informacji;
- charakter wykonywanych czynności w sposób niejawny lub jawny;
- proces dokumentowania czynności (forma pracy operacyjnej);
- możliwość wykorzystania uzyskanych informacji ze stosowanych metod pracy operacyjnej w procesie karnym;
- określenie dopuszczalności ryzyka operacyjnego, wyłącznie odpowiedzialności karnej funkcjonariusza lub osoby z nim współpracującej;
- bezwzględne przestrzeganie przepisów prawa i związek czynności operacyjno – rozpoznawczych z kryminalistyką.

Wydaje się, że przedstawione stanowiska w pełni wyczerpują zakres definicji pracy operacyjnej, nawet uwzględniając podstęp, jaki Policja powinna stosować w celu osiągnięcia szlachetnych celów swej działalności. Analizując celowość wykonywania czynności operacyjno – rozpoznawczych, wydaje się, że oprócz trzech podstawowych celów pracy operacyjnej należałoby uwzględnić ich zakres przedmiotowy o ujawnienie i ustalenie składników majątkowych osób prowadzących działalność przestępczą – w szczególności w celu ich zabezpieczenia na poczet przyszłych kar oraz środków karnych i roszczeń o charakterze majątko-

sądu w postępowaniu przygotowawczym, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczyt-
no 2008, s. 246.

²¹ J. Gołębiowski, *Praca operacyjna w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, Wy-
dawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008, s. 18.

wym²². Istotne znaczenie ma także, iż zagadnienia dotyczące pracy operacyjnej w żadnym razie nie mogą i nie powinny podlegać regulacji kodeksowej.

Wbrew różnym krytycznym opinią i stanowiskom o akceptacji sądowej wszelkich działań wkraczających w sferę konstytucyjnie chronionych wolności i praw obywatelskich oraz postulatów w celu opracowania ustawy o pracy operacyjnej uważamy, że czynności operacyjne z natury rzeczy są działaniami przedprocesowymi i ten podział nadal powinien zostać zachowany i jeżeli działania operacyjne będą prowadzone w oparciu o właściwe umocowania prawne, nie będzie najmniejszych przeszkód, aby dowodowy uzyskane w tym trybie zostały zaliczone w poczet materiału dowodowego w momencie wszczęcia postępowania. Taki tryb jest zresztą stosowany obecnie²³.

Wracając do kontroli operacyjnej należy zaznaczyć, że zastosowanie tej metody pracy operacyjnej musi spełniać kilka istotnych warunków nie tylko natury formalnej, ale w szczególności prawnej. W każdej przytoczonej ustawie regulującej stosowanie kontroli operacyjnej przez organy posiadające uprawnienia do stosowania podsłuchu telefonicznego istnieje katalog przypadków (przestępstw wskazanych przykładowo w formie wyszczególnionych artykułów kodeksu karnego oraz innych aktów prawnych krajowych jak i międzynarodowych) uzasadniających zastosowanie podsłuchu. Zgodnie można stwierdzić jak określili to w swojej monografii Janusz Gołębiowski, że kontrolę operacyjną można zarządzić tylko i wyłącznie w przypadkach uzasadnionego podejrzenia wystąpienia następujących czynów określonych w paragrafach Kodeksu karnego. W przypadku przestępstw przeciwko życiu i zdrowiu, określonych w art. 148 -150 Kodeksu karnego.

W przypadku Policji, kontrolę operacyjną zarządza Sąd okręgowy, na pisemny wniosek komendanta głównego Policji, złożony po uzyskaniu pisemnej zgody Prokuratora Generalnego albo na pisemny wniosek komendanta wojewódzkiego Policji, złożony po uzyskaniu pisemnej zgody właściwego miejscowo prokuratora okręgowego. Zgodnie z obowiązującą klauzulą subsydiarności, warunkiem determinującym podjęcie tej decyzji, wydawanej w formie postanowienia, jest bezskuteczność innych środków albo zajęcie wysokiego prawdopodobieństwa, że środki te będą nieskuteczne lub nieprzydatne. Jest więc to środek ostateczny.

Odmianą tej instytucji jest kontrola operacyjna zarządzana w sytuacjach niecierpiących zwłoki. Jeżeli zachodzi niebezpieczeństwo utraty informacji lub zatarcia albo zniszczenia dowodów przestępstwa, komendant główny Policji lub komendant wojewódzki Policji może zarządzić, po uzyskaniu pisemnej zgody właściwego miejscowo prokuratora okręgowego, kontrolę operacyjną, zwracając

²² P. Łabuz, M. Michalski, *Czynności operacyjno-rozpoznawcze jako narzędzie zwalczające przestępczość w świetle projektu ustawy o czynnościach operacyjno-rozpoznawczych*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2010, nr 3, s. 4.

²³ K. Olejnik, *Problematyka dowodowa przestępstw o charakterze terrorystycznym oraz efekty czynności operacyjnych*, „Prokurator” 2006, nr 4(28), s. 13.

się jednocześnie do właściwego miejscowo sądu okręgowego z wnioskiem o wydanie postanowienia w tej sprawie. W razie nie udzielenia przez sąd zgody w terminie 5 dni od dnia zarządzenia kontroli operacyjnej, organ zarządzający wstrzymuje kontrolę operacyjną oraz dokonuje protokolarnego, komisyjnego zniszczenia materiałów zgromadzonych podczas jej stosowania. Sąd okręgowy może zezwolić, na pisemny wniosek komendanta głównego Policji lub komendanta wojewódzkiego Policji, złożony po uzyskaniu pisemnej zgody właściwego prokuratora, na odstąpienie od zniszczenia materiałów, uzyskanych w trybie niecierpiącym zwłoki, jeżeli stanowią one dowód lub wskazują na zamiar popełnienia przestępstwa, dla wykrycia którego na podstawie przepisów ustawowych może być prowadzona kontrola operacyjna lub czynności operacyjno-rozpoznawcze²⁴.

Osoby prowadzące działalność przestępczą i korzystające w komunikacji z łączności telefonicznej lub internetowej za pomocą np. komunikatora bardzo często kamuflując swoje przedsięwzięcia przestępcze używają swoistego slangu w celu zaszyfrowania (kamuflowania) przekazywanych informacji, (przykładowo sprzedaż środków odurzających lub substancji psychotropowych „.. sprzedam ci gietta zielonego za dwa zero i dwa klocki bielinki za dużą dychę”. Przytoczona rozmowa mówi o sprzedaży 1 grama marihuany za 20 złotych oraz 2 kilogramów amfetaminy za 10 tysięcy złotych²⁵. Przykładem niezbędnego środka pracy operacyjnej w zwalczaniu również bardzo groźnego zjawiska jakim jest przestępczość zorganizowana może być, że członkowie jakiegoś gangu narkotykowego zamierzają przemycić do kraju partię narkotyków. Załóżmy, że uzyskana informacja o przemytcie jest wysoce wiarygodna, niemal pewna. Określony jest termin przemytu (bardzo nieodległy od daty uzyskania informacji), ale nie jest znane miejsce jego dokonania ani środek transportu, którym zamierzają poruszać się sprawcy. Ten bliski termin i brak znajomości innych uwarunkowań determinuje sposób działania. Jest wysoce prawdopodobne, że użycie innych środków pracy operacyjnej w tak krótkim czasie może okazać się nieskuteczne lub wręcz nieprzydatne dla ujawnienia przestępstwa i ustalenia jego sprawców. W takim przypadku ustawodawca pozwala pójść „na skróty” i wdrożyć proces kontroli operacyjnej²⁶. Podśluch jest stosowany wobec rozmów konkretnej osoby, dlatego też w przypadku dysponowania przez nią kilkoma telefonami (numerami) może on być pastowany wobec jednego, kilku lub wszystkich telefonów i numerów. Oznacza to, że jest dopuszczalne kontrolowanie rozmów zarówno z aparatów prywatnych, jak i w miejscu pracy, co tym samym może dotknąć wiele zupełnie przypadkowych osób, także korzystających z podsłuchiwaných urządzeń²⁷.

²⁴ M. Chrabkowski, *Kontrola operacyjna przekazu informacji za zgodą zainteresowanego*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 7–8, s. 162–163.

²⁵ P. Łabuz, M. Michalski, op. cit., s. 6.

²⁶ J. Gołębiowski, op. cit., s. 29.

²⁷ E. Gruza, A. Rasz, *Procesowo-kryminalistyczne aspekty podsłuchu*, „Studia Iuridica” 2006, nr XLVI, s. 111.

Warto zwrócić uwagę na fakt, iż każda z form kontroli operacyjnej oparta jest na podstępie. W przypadku kontroli treści korespondencji lub zawartości przesyłek podstęp będzie polegał na wprowadzeniu ich nadawcy w błąd co do zagwarantowania ochrony tajemnicy komunikowania się przez podmiot świadczący usługi pocztowe. Podobnie jest przy podsłuchu, gdzie rozmówcy są przekonani, iż ich rozmowa nie jest przez nikogo podsłuchiwana i dlatego swobodnie przekazują sobie treści, których nie ujawniliby, gdyby wiedzieli, że ich rozmowa jest podsłuchiwana²⁸.

Z uwagi na szczególny charakter kontroli operacyjnej może być ona zarządzana wyłącznie na czas określony, nie dłuższy niż 3 miesiące. W przypadku jednak gdy nie ustały przyczyny zarządzenia tej kontroli, sąd okręgowy może wydać postanowienie o jednorazowym przedłużeniu kontroli operacyjnej na okres nie dłuższy niż kolejne 3 miesiące (art. 19 ust. 8 ustawy o Policji). Procedura uzyskania przedłużenia okresu stosowania kontroli jest analogiczna do procedury zarządzania kontrolą²⁹.

W sytuacji uzyskania dowodów pozwalających na wszczęcie postępowania karnego lub mających znaczenie dla toczącego się postępowania karnego, komendant główny Policji lub komendant wojewódzki Policji przekazuje właściwemu prokuratorowi³⁰ wszystkie materiały zgromadzone podczas stosowania kontroli operacyjnej, w razie potrzeby z wnioskiem o wszczęcie postępowania karnego³¹. Z sytuacją pozwalającą na wszczęcie postępowania karnego mamy do czynienia w przypadku istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia przestępstwa³². Przekazanie prokuratorowi zgromadzonych podczas stosowania kontroli operacyjnej materiałów nie wymaga wydania w tym względzie żadnego dodatkowego postanowienia czy też decyzji administracyjnej. Nie ma też potrzeby czynienia jakichkolwiek zabiegów zmierzających do ich przetworzenia. Ustawodawca, nadając rangę dowodu materiałom zgromadzonym w trakcie kontroli ope-

²⁸ B. Kurzępa, *Podstęp w toku czynności karnoprocesowych i operacyjnych*, Dom Organizatora, Toruń 2003

²⁹ A. Biernaczyk, *Zarys problematyki czynności operacyjnych realizowanych w trybie art. 19, 19a i 19b ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji*, w: L. Paprzycki, Z. Rau (red.), *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu: nowoczesne technologie i praca operacyjna*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 138–139.

³⁰ Przez wyrażenie: „właściwy prokurator” należy rozumieć właściwego miejscowo prokuratora okręgowego – prokurator okręgowy jest wskazany *expressis verbis* w § 5 rozporządzenia Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 18 marca 2002 r. w sprawie sposobu dokumentowania prowadzonej przez Policję kontroli operacyjnej, przechowywania i przekazywania wniosków, zarządzeń i materiałów uzyskanych podczas stosowania tej kontroli, a także przetwarzania i niszczenia tych materiałów (DzU z 2002 r., Nr 24, poz. 252); na temat właściwości miejscowej szerzej M. Chrabkowski, *Właściwość miejscowa organów prowadzących i nadzorujących postępowanie przygotowawcze*, „Przegląd Policyjny” 2004, nr 1(73)–2(74), s. 19 i n.

³¹ Art. 19 ust. 15 zd. 1 ustawy o Policji.

³² Art. 303 kpk.

racyjnej, nie nakazał przeprowadzania i dokumentowania materiału operacyjnego w sposób tożsamy z czynnościami dowodowymi, o których mowa w k.p.k. Nie wyklucza to możliwości przesłuchania w charakterze świadka osoby dokonującej rejestracji rozmów w celu ewentualnej weryfikacji tego dowodu, a nie w celu zastąpienia dowodu zdobytego operacyjnie. Straż Graniczna wprowadziła obowiązek spisania wiernej treści każdej zarejestrowanej rozmowy w formie dialogu³³. Jest to jednak wewnętrzne ustalenie tej formacji, które nie znajduje uzasadnienia w obowiązujących w tej materii przepisach prawnych i z punktu widzenia praktycznego jest z reguły zbyt duże³⁴.

Jeśli w ich wyniku dojdzie do postępowania przed sądem, to stosownie do art. 393 § 1 k.p.k. mogą one zostać odczytane na rozprawie. Ocena ich następuje zgodnie z zasadą swobodnej oceny dowodów umieszczoną w art. 7 k.p.k. W przypadku, gdy materiały zgromadzone podczas kontroli operacyjnej nie zawierają dowodów skutkujących wszczęciem postępowania, to po okresie 2 miesięcy należy dokonać ich zniszczenia. Osobie, wobec której kontrola operacyjna była stosowana, nie udostępnia się materiałów zgromadzonych podczas trwania tej kontroli i przepis ten nie narusza uprawnień z art. 321 k.p.k., normującego instytucję końcowego zaznajomienia się podejrzanego z aktami śledztwa³⁵.

Stosowanie każdego rodzaju kontroli operacyjnej niesie ze sobą określoną ilość materiałów uzyskanych w toku jej prowadzenia. Do materiałów tych można zaliczyć dokumenty w formie pisemnej, sporządzane w trakcie bieżącego śledzenia sytuacji podlegającej kontroli (odsluch, przeglądanie materiałów filmowych, relacje z przeczytanych treści, itp.) Dokumenty takie przyjmują z reguły postać: komunikatów, stenogramów.

Innym rodzajem materiałów, jakie uzyskuje się w czasie stosowania kontroli operacyjnej są treści utrwalone na elektronicznych nośnikach informacji (nagrania dźwięku, nagrania obrazu, kserokopie dokumentów itp.)³⁶.

Kontrowersje wokół kontroli operacyjnej

W obecnych czasach stosowanie kontroli operacyjnej powoli przestaje być postrzegane jako bardzo skuteczne narzędzie w walce ze światem przestępczym. Zwalczanie przestępczości jest procesem złożonym i trudnym. Skuteczność działań wykrywczych zależy od bardzo wielu czynników. Powyższa sytuacja wymaga bardzo często wkraczania w sferę wolności obywatelskich, ale tylko po to żeby można było skutecznie z poszanowaniem pełni praw określonych w Konstytucji

³³ Pismo Dyrektora Zarządu Operacyjno-Śledczego Komendy Głównej SG z 6 czerwca 2005 r., sygn. ZOS-2783/I/05/fax (niepublikowane).

³⁴ M. Chrabkowski, *Wykorzystanie materiałów kontroli operacyjnej w postępowaniu przygotowawczym*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2009, s. 128.

³⁵ E. Gruza, A. Rasz, op. cit., s. 114.

³⁶ J. Słoński, *Kontrola operacyjna*, Wydawnictwo Szkoły Policji, Piła 2008, s. 10.

Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych aktach prawnych zwalczać wszelkie przejawy przestępczości. Różne środowiska podnoszą w swoich postulatach oraz wyrażają opinie naganności, nieuzasadnionych obaw oraz bezprawności (w zakresie ochrony praw człowieka stosowania oraz wykorzystania materiałów dowodowych uzyskanych w wyniku kontroli operacyjnej). W prezentowanym artykule chcemy poruszyć kilka uwag znajdujących się w literaturze naukowej z, którymi niejednokrotnie trudno się pogodzić.

Przykładem mogą być uwagi Profesora Stanisława Pikulskiego oraz dr Krystyny Szczechowicz³⁷, którzy uważają, że uprawnione organy uprawnione do stosowania podsłuchu telefonicznego wyliczając je... mogą stosować podsłuch telefoniczny niezależnie od siebie wobec tej samej osoby, nie wiedząc nawet, że inny organ także stosuje taki środek". Zastanawiające jest skąd takie spostrzeżenie, przecież ogólnie powszechnie wiadomo jest, że wszelkiego rodzaju organy (służby policyjne, wywiadowcze itp.) ściśle ze sobą współpracują (w wymiarze krajowym jak i międzynarodowym) i koordynują przedsięwzięcia co jest logiczne w celu wspólnego bezpieczeństwa w prowadzonych czynnościach.

Na przestrzeni ostatnich lat kwestie związane z czynnościami operacyjno – rozpoznawczymi coraz częściej znajdują odbicie w orzecznictwie. Jedną z najbardziej kontrowersyjnych kwestii poruszanych w orzeczeniach Sądu Najwyższego jest wykorzystywanie owoców pracy operacyjnej jako dowodów w postępowaniu karnym³⁸.

Przy stosowaniu kontroli operacyjnej nie można wykluczyć takich sytuacji, kiedy to w toku prowadzonej kontroli operacyjnej co do określonego przestępstwa danej osoby dojdzie do ujawnienia materiałów wskazujących na popełnienie tego przestępstwa przez inną osobę lub ujawnienia innego przestępstwa popełnionego przez osobę objętą postanowieniem. Innymi słowy, zostaną zebrane materiały, które wskazują na popełnienie przestępstwa nie objętego uprzednią zgodą sądu na kontrolę, ale należącego do grupy przestępstw „katalogowych” lub materiały wskazujące na popełnienie przestępstwa „katalogowego” przez osoby, w stosunku do których postanowienie nie zostało wydane. W takich okolicznościach mogą zostać zgromadzone istotne materiały wskazujące na popełnienie poważnych przestępstw (np. zabójstwa) nieobjętych pierwotną zgodą sądu. Zauważyć należy, że Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 26 kwietnia 2007 r. (I KZP 6/07)³⁹ na gruncie przepisów ustawy o Policji opowiedział się za możliwością wykorzystania dowodów zebranych w toku kontroli operacyjnej wobec „katalogowego” przestępstwa innej osoby niż objęta postanowieniem sądu oraz wobec osoby tym postępowaniem wprawdzie objętej, ale co do innego przestępstwa „katalogowego” niż wymienione w tym postanowieniu. Podniósł Sąd Najwyższy, że skoro ustawodawca przewidział szczególną procedurę umożliwiającą uzyskanie następ-

³⁷ Zob. S. Pikulski, K. Szczechowicz, op. cit., s. 30.

³⁸ P. Pająk, *Zmiana linii orzeczniczej dotyczącej wykorzystania dowodowego materiałów operacyjnych*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2011, nr 6, s. 1.

³⁹ OSNKW 2007, nr 5, poz. 37.

czej zgody sądu, w przypadkach niecierpiących zwłoki (które wyżej wymieniono), to może ona, ta zgoda, mieć odpowiednie zastosowanie także wówczas, gdy informacje gromadzone w ramach zalegalizowanej już przez sąd kontroli operacyjnej mogą stanowić dowód popełnienia innego przestępstwa wymienionego w art. 19 ust. 1 ustawy o Policji, którego wszakże nie obejmuje pierwotna zgoda sądu. Zaznaczył także Sąd Najwyższy, że przepis art. 19 ust. 3 ustawy o Policji (umożliwiający wydanie zgody następczej) należy stosować także w przypadkach, w których uzyskane informacje dotyczą innej osoby lub podmiotu, niż ten wskazany w pierwotnym wniosku objętym zgodą sądu na przeprowadzenie kontroli operacyjnej⁴⁰.

Powyższe postanowienie SN od dnia jego wydania stało się w praktyce podstawą prawną⁴¹ działania organów Prokuratury i Sądu, gdzie w przypadkach określonych powyżej w związku z brakiem zgody następczej zgromadzone materiały dowodowe w wyniku stosowanej kontroli operacyjnej nie podlegały jakiegokolwiek ocenie, analizie lub sprawdzenia jej faktycznej wartości jako dowodu mogącego przyczynić się do wykrycia przestępstwa lub zidentyfikowania sprawców przestępstw, których nie można wykryć lub ujawnić w inny sposób. Pojawiały się opinie, że „logicznym” jest, że zastosowana kontrola operacyjna (podśluch telefoniczny) wobec osoby prowadzącej działalność przestępczą będzie miała charakter prowadzonych przez nią rozmów z innymi osobami, a nie sama ze sobą. Może jest to dość lakoniczna teza, ale na pewno nie pozbawiona sensu w zakresie uzyskanego w późniejszym etapie materiału dowodowego z zastosowanej kontroli operacyjnej.

Na końcu wspomnieć należy, iż orzeczenie powyższe jest ogólnie aprobowane przez przedstawicieli doktryny. Pojawiły się również glosy jedynie częściowo akceptujące tezy ww. postanowienia, jak też zdecydowanie krytyczne. Ten ostatni charakter ma glosa Michała G. Węglowskiego, zdaniem którego „w przypadku ujawnienia w toku kontroli operacyjnej dowodów wskazujących na popełnienie przez osobę, co do której ją zastosowano, innych przestępstw „katalogowych” niż objęte wnioskiem, lub przestępstw „katalogowych” przez inną osobę, niż objęta

⁴⁰ D. Drajewicz, *Zgoda następcza sądu na stosowanie kontroli operacyjnej*, „Prokuratura i Prawo” 2009, nr 1, s. 93.

⁴¹ Sąd Najwyższy określił jednoznacznie, że uzyskane dowody pozwalające na wszczęcie postępowania karnego lub mające znaczenie dla toczącego się postępowania karnego (art. 19 ust. 15 ustawy o Policji) to dowody tylko i wyłącznie na popełnienie przestępstw określonych w art. 19 ust. 1 tej ustawy (ściśle w związku z zakresem przedmiotowym). W sytuacji, kiedy w czasie kontroli operacyjnej zostaną zgromadzone dowody popełnienia przestępstw określonych w art. 19 ust. 1 ustawy o Policji przez osobę inną, nieobjętą postanowieniem wydanym w trybie art. 19 ust. 2 ustawy o Policji, albo zostaną popełnione przez osobę objętą tym postanowieniem, ale z kolei będą dotyczyć przestępstw innych niż wskazane w tym postanowieniu, mogą być wykorzystane w postępowaniu przed sądem (w trybie art. 393 par. 1 zd. 1 kpk), pod warunkiem że w tym zakresie zostanie wyrażona tzw. następcza zgoda sądu na przeprowadzenie kontroli operacyjnej w trybie niecierpiącym zwłoki (art. 19 ust. 3 ustawy o Policji).

wnioskiem, dopuszczalne jest pełne wykorzystanie materiałów z kontroli. Bezpodstawne jest natomiast przyjęte przez Sąd Najwyższy założenie, iż per analogiam do art. 19 ust. 3 konieczna jest tu następcza zgoda sądu”. Jak podniósł autor w/w. glosy – „wydaje się nawet, iż przekroczona została w tym wypadku granica wykładni prawa i Sąd Najwyższy niejako wszedł w rolę prawodawcy. Nadał bowiem organowi władzy publicznej, jakim jest sąd, w tym wypadku okręgowy, kompetencję, która nie jest wprost wyrażona w ustawie. Tymczasem jednolite orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego wskazuje wyraźnie, iż kompetencji organów władzy nie wolno domniemywać”. W zakresie drugiej z tez komentowanego orzeczenia Michał G. Węglowski podzielił pogląd, zaprezentowany w głosie Arkadiusza Lacha i Bartosza Sitkiewicza, częściowo aprobującej ww. orzeczenie. Autorzy tej glosy stoją na stanowisku, iż „wszelkie informacje uzyskane w toku kontroli operacyjnej, przeprowadzonej za zgodą wyrażoną przez sąd okręgowy należałoby uznać za uzyskane legalnie, podobnie jak samą kontrolę. Tym samym art. 19 ust. 17 ustawy o Policji nie może być postrzegany jako gwarancja normy art. 51 ust. 4 Konstytucji, ale jako samoistnie funkcjonująca norma ograniczająca możliwość zachowania i ewentualnego procesowego wykorzystania materiałów, nie dotyczących przestępstw z katalogu art. 19 ust. 1 cyt. ustawy [...] Należy zaproponować, aby przekazywane i wykorzystywane były bez żadnej następczej zgody sądu także te materiały z kontroli operacyjnej, które dotyczą innych osób niż wskazane w postanowieniu oraz innych czynów katalogowych. Poczynić należy jednak zastrzeżenie, że materiały te muszą być uzyskane w ramach i niejako przy okazji zarządzanej kontroli operacyjnej. W przeciwnym razie procesowe wykorzystanie takich materiałów byłoby niedopuszczalne, chyba że zaszłaby potrzeba zarządzenia kontroli w sytuacji niecierpiącej zwłoki i jej zatwierdzenia przez sąd na podstawie art. 19 ust. 3 cyt. ustawy”⁴².

Kolejnym zastanawiającą sytuacją może być możliwość dowodowego wykorzystania wyników operacyjnej kontroli i utrwalania rozmów osób korzystających z immunitetu procesowego jest przedmiotem często poruszonym w piśmiennictwie⁴³. Do takich chronionych osób należą między innymi posłowie, senatorowie, sędziowie, adwokaci czy też prokuratorzy. Przejście do rozważań nad tą kwestią wymaga oceny przez pryzmat celów kontroli operacyjnej. Celami tej metody są: zapobieżenie przestępstwom, wykrycie, ustalenie sprawców, a także uzyskanie i utrwalenie dowodów przestępstw umyślnych, ściganych z oskarżenia publicznego, enumeratywnie wymienionych w ustawie o Policji. Aby móc zrealizować te cele, Policja jest uprawniona do zapoznania się z treścią kontrolowanej i utrwalonej rozmowy telefonicznej. Jednakże wykorzystanie utrwalonych informacji jako dowodu w sprawie karnej będzie możliwe dopiero po uzyskaniu zezwolenia na ściganie osoby objętej immunitetem. Brak takiej zgody nie powinien

⁴² L. Stryjewski, *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 26 kwietnia 2007 r., sygn. I KZP 6/07*, „Prokurator” 2009, nr 3–4 (39–40), s. 125.

⁴³ B. Kurzępa, *Kontrola i utrwalanie rozmów telefonicznych według kodeksu postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1999, nr 3.

mieć wpływu na decyzję o zniszczeniu dowodu z utrwalonej rozmowy telefonicznej. Materiały te winny trafić w trybie art. 19 ust. 15 ustawy o Policji do właściwego prokuratora, który zobligowany byłby do podjęcia starań o uzyskanie zezwolenia władzy, do którego ustawa uzależnia ściganie. Nie uzyskanie takiej decyzji organu uprawnionego winno skutkować umorzeniem postępowania z uwagi na brak wymaganego zezwolenia na ściganie (art. 17 §1 1 pkt 10 k.p.k.). Materiały z kontroli operacyjnej powinny pozostać w takim przypadku w aktach umorzono postępowania przygotowawczego⁴⁴. Nie można się zgodzić w niektórych prezentowanych przez Marka Chrapkowskiego stanowiskach w jego powyższej dysertacji czego przykładem może być stosowanie kontroli operacyjnej wobec osoby mającej wspomniany immunitet procesowy (sędzia, prokurator, poseł), która współdziała z innymi członkami zorganizowanej grupy przestępczej mającej na celu popełnianie przestępstw związanych z ich pracą zawodową np. korupcyjnych. Cel instytucji kontroli operacyjnej jest na pewno w pełni osiągnięty i dowody takich przestępstw na pewno nie mogą być zniszczone lub nie wykorzystane w postępowaniu karnym bez względu na o „uzyskanie zezwolenia władzy”. Można w tej sytuacji przytoczyć naczelną normę konstytucyjną Równości wobec prawa⁴⁵.

Poruszane kwestie rozbieżności oraz ustawowych regulacji instytucji kontroli operacyjnej na pewno nie są pozbawione wad. Ocena tych przepisów (*wnioski de lege lata* i *de lege ferenda*) przez pryzmat postulatów piśmiennictwa i problemów praktyki szczególnie uwydatnia rychłą potrzebę ich nowelizacji i skłania do refleksji nad ich kształtem.

Konkluzje

Problem ustalenia zakresu stosowania czynności operacyjno – rozpoznawczych oraz możliwości wykorzystania ich wyników w procesie karnym (a przez to określenie ich funkcji) będzie zawsze budził żywe kontrowersje. Nie może być inaczej, gdy w celu skutecznego zwalczania najgroźniejszych form przestępczości państwo zmuszone jest do zastosowania takich środków, jak podsłuch, podstęp czy inne formy tajnego zdobywania informacji, które to metody licują zgodnością instytucją wymiaru sprawiedliwości. Oczywiście rozszerzanie uprawnień policji i innych służb w ich działalności operacyjnej nie może przybierać niekontrolowanych rozmiarów. Z pewnością polskie służby policyjne i służby specjalne domagać się będą dalszego zwiększania swych uprawnień (wskazują na to przykłady państw Unii Europejskiej i Stanów Zjednoczonych). Przed spełnieniem tych postulatów należałoby jednak najpierw sprawdzić, w jaki sposób i z jakim skutkiem korzystają z dotychczasowych, wcale niemałych uprawnień. Z pewnością jednak

⁴⁴ M. Chrapkowski, *Wykorzystanie materiałów kontroli operacyjnej...*, op. cit., s. 200–201.

⁴⁵ Zabrania m.in. dyskryminowania lub wprowadzania szczególnych uprawnień dla osób ze względu na płeć, urodzenie, rasę, narodowość, wykształcenie, zawód i wyznanie.

spór wokół uprawnień służb policyjnych do prowadzenia tajnej działalności, mechanizmów kontroli i wpływu wyników tej działalności na proces karny trwał będzie nadal. Trudno jest bowiem pogodzić sprzeczne cele, którymi są efektywne zwalczanie terroryzmu i przestępczości zorganizowanej (przy użyciu tajnych działań) i zapewnienie obywatelom prawa do prywatności. Opory też musi budzić stosowanie tajnych metod pracy organów państwowych w systemach demokratycznych, w których zasada jawności („przejrzystości”) w działalności publicznej jest zasadą podstawową⁴⁶.

Stosowanie podsłuchu wobec obywateli zawsze budziło i nadal budzi wiele emocji i kontrowersji. Zaprezentowane w niniejszym artykule uregulowania prawne, opinie wyrażane w doktrynie i judykaturze, skłaniają ku wioskowi, że podsłuch jest jedną z najściślej kontrolowanych przez wymiar sprawiedliwości czynności, wyczerpująco i dość precyzyjnie uregulowanych w przepisach prawnych. Co najważniejsze, podlega kontroli sądowej, a w przypadku podsłuchu operacyjnego także pośrednio kontroli parlamentarnej poprzez konieczność corocznego składania przez Prokuratora Generalnego Sejmowi i Senatowi informacji o działalności prowadzonej w ramach kontroli operacyjnej. Dlatego też budzi zdziwienie dość alarmistyczny ton publikacji prasowych o wręcz lawinowym wzroście liczby zakładanych podsłuchów i nikłej nad tym procederem kontroli (patrz W. Czuchnowski, „Podsłuchowisko Polska”, *Gazeta Wyborcza* z 17 marca 2006, s. 4). Jak się wydaje, bardziej wynika to z nieznamomości przepisów prawa, praktyki ich stosowania i potrzeb pracy wykrywczej, niż z faktycznego zagrożenia obywateli powszechnym „podsłuchowiskiem”⁴⁷.

Kontrola operacyjna lub jak potocznie określana w społeczeństwie „podsłuch” zawsze będzie rodziła liczne kontrowersje i to głównie wśród osób, które obawiają się tego tak skutecznego w walce z przestępczością narzędzia prawnego. Obawy tych osób są w pełni uzasadnione pociągnięciem ich do ewentualnej odpowiedzialności karnej za próbę lub popełnienie przestępstwa. Statystyki w zakresie „udostępnień celem wszczęcia lub wykorzystania postępowania karnego” materiałów uzyskanych w wyniku stosowania kontroli operacyjnej bardzo jednoznacznie podkreślają skuteczność tej metody prowadzonych czynności operacyjno - rozpoznawczych. Stosowanie kontroli operacyjnej często zapobiega aktom terrorystycznym, przestępstwom przeciwko życiu i zdrowiu oraz wielu innym zbrodniom i przestępstwom skutkujących ogromną szkodliwością społeczną.

Słowa kluczowe:

kontrola operacyjna, czynności operacyjno – rozpoznawcze, proces wykrywczo - dowodowy, metody pracy operacyjnej.

⁴⁶ A. Taracha, *Czynności operacyjno-rozpoznawcze: aspekty kryminalistyczne i prawno-dowodowe*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2006, s. 242–243.

⁴⁷ E. Gruza, A. Rasz, op. cit., s. 114.

Streszczenie:

Autor dokonuje szerokiego omówienia problemu ustalenia zakresu stosowania czynności operacyjno–rozpoznawczych oraz możliwości wykorzystania ich wyników w procesie karnym. W zakresie potencjalnych postulatów co do zwiększenia uprawnień służb policyjnych i specjalnych w przedmiotowym zakresie postuluje on przyjrzenie się już istniejącym możliwościom i dokonanie oceny ich bardziej efektywnego wykorzystania.

Summary:

The author discusses the problem of determining a broad scope of operational activities and the possibility of using their results in a criminal trial. With regard to potential demands for increased powers for police and special agencies, the author suggests looking at the existing options and assessing their potential for more efficient use.

Mariusz Michalski
Paweł Łabuz

HANDEL LUDŹMI W UJĘCIU KRYMINALISTYCZNYM

Wprowadzenie do zagadnienia

Handel, jako zjawisko gospodarcze jest niemal tak stare jak ludzkość. Obok tradycyjnych rynków dóbr i usług, jakie znane są w każdym społeczeństwie, istnieje także specyficzny rynek – „żywego towaru”. Używając tego określenia nie ma się na myśli zwierząt, lecz ludzi, którzy niejednokrotnie tak są traktowane przez sprawców przestępstwa. Człowiek, jako przedmiot handlu nie jest wytworem XXI wieku. Od zarania dziejów znane są różne formy tego zjawiska – od handlu niewolnikami w czasach starożytnych, aż po dzisiejsze praktyki handlu kobietami i dziećmi, czy też ludzkimi organami.

Określenie dokładnej skali tego zjawiska nie jest możliwe ze względu na dominującą tu ciemną liczbę przestępstw i znaczny odsetek spraw, które nigdy nie zostały zgłoszone organom ścigania. Warto także pamiętać, że tym procederem trudnią się najczęściej międzynarodowe grupy przestępcze, co wymaga zaangażowania władz kilku lub więcej krajów do współpracy, która – przy rzetelnej i szybkiej wymianie informacji oraz dobrej koordynacji działań – przynosi pożądane efekty.

Poważną barierę w zapobieganiu i zwalczaniu tego typu przestępstw stanowi także niedostateczna wiedza na temat metod jakie stosują sprawcy i mechanizmów, które nimi kierują. Dynamiczny charakter zjawiska oraz ciągle przemiany, którym ono podlega w znacznym stopniu utrudnia dokładne określenie ilości osób zaangażowanych w werbowanie, transport, przechowywanie lub przyjmowanie osób mających być przedmiotem handlu. Niemniej jednak nie można mówić, że zjawisko handlu ludźmi nie istnieje. Media raz po raz prezentują informacje na temat ujęcia osób zajmujących się tym procederem, czy też rozbicia grup przestępczych czerpiących korzyści z handlu ludźmi lub z pracy wykonywanej przez ofiary omawianego procederu na rzecz tych grup. Przestępstwo handlu ludźmi w dużej mierze uwarunkowane jest płcią ofiary. Generalnie rzecz ujmując w większości przypadków ofiarami są kobiety, a sprawcami mężczyźni. Pomimo, iż jest to tendencja dominująca, to praktyka pokazuje także kobiety jako osoby czynnie uczestniczące w handlu ludźmi oraz mężczyzn kierowanych do tzw. obozów pracy – wystarczy tylko wspomnieć doniesienia

z Włoch. W 2006 roku w okolicach włoskiej miejscowości Bari zlokalizowany został „obóz pracy”, w których przebywali polscy robotnicy sezonowi. Współczesny świat podlegający dynamicznym przemianom zarówno w sferze politycznej, gospodarczej i społecznej powoduje, że człowiek żyje w ciągłej niepewności. Okoliczności, które sprzyjają występowaniu, jak i nasilaniu się zjawiska handlu ludźmi, a zwłaszcza kobietami, są różnorodne i ściśle ze sobą powiązane. Jednym z najważniejszych czynników determinujących zjawisko jest bezrobocie i ubóstwo panujące w krajach pochodzenia ofiar. Chęć poprawy sytuacji ekonomicznej swojej rodziny wiąże się z potrzebą podjęcia pracy, co w przypadku braku kwalifikacji aktualnie poszukiwanych na lokalnym rynku pracy powoduje rozpoczęcie przez taką osobę poszukiwań zajęcia w lepiej rozwiniętej części kraju, lub też poza jego granicami. Osoby takie najczęściej decydują się na podjęcie zatrudnienia w charakterze kelnerek, barmanek czy też pomocy domowych – czyli w zawodach, gdzie nie ma konieczności wykazania się odpowiednimi kwalifikacjami czy perfekcyjną znajomością języka obcego. Najczęściej osoba zdobywająca prace poza granicami ojczyzny od razu trafia w szara strefę prawa i na nielegalny rynek pracy. Kobieta zatrudniona „na czarno”, boi się wszelkich kontaktów z lokalnymi władzami w obawie przed czekającymi ją konsekwencjami. Obawa tak jest tak silna, że nawet wówczas gdy padła ona ofiara handlarzy ludźmi woli pogodzić się z losem niż spróbować wyrwać się z rak przestępców¹.

Rozwiązania prawne

Do tej pory w Polsce definiowano to przestępstwo głównie w oparciu o art. 3 Protokołu² o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej. Posługiwano się także definicjami zawartymi w decyzji ramowej Rady Unii Europejskiej (2002/629/WSiSW) z dnia 19 lipca 2002r. w sprawie zwalczania handlu ludźmi oraz w Konwencji Rady Europy³ w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi. Znaczącym posunięciem krajowej legislacji było wejście w dniu 8 września 2010 r., w życie nowelizacji Kodeksu karnego⁴, która dotyczyła przestępstwa handlu ludźmi. Nowelizacja dokonała trzech zasadniczych zmian w systemie

¹ T. Barański, *Handel ludźmi*, Poznań 2009, s. 33.

² Uzupełniającego Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej przyjętego przez Zgromadzenie Ogólne Organizacji Narodów Zjednoczonych dnia 15 listopada 2000r. (DzU z 2005 r., Nr 18 poz. 160). Ratyfikacja Protokołu przez Rzeczpospolitą Polską nastąpiła w dniu 16 września 2003 r.

³ Konwencja Rady Europy w sprawie działań przeciwko handlowi ludźmi, sporządzona w Warszawie dnia 16 maja 2005 r. (DzU z dnia 9 lutego 2009 r.).

⁴ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (DzU Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

prawa karnego. Pierwszą, podstawową zmianą było wprowadzenie definicji handlu ludźmi (art. 115 § 22 kk.) i niewolnictwa (art. 115 § 23 kk.). Drugą – uchylenie art. 204 § 4 kk. Oraz art. 253 kk. penalizującego handel ludźmi i nielegalną adopcję i zastąpienie go art. 189a kk. i art. 211 kk.⁵. Ostatnią zmianą była zmiana treści art. 8 PWKK⁶.

Zgodnie z powyższym nie ulega już żadnej wątpliwości, że pod pojęciem „handel ludźmi” należy rozumieć czynności faktyczne, a nie „quasi-cywilnoprawne”, jak również to, iż do realizacji znamion przestępstwa wystarcza pojedyncze zachowanie sprawcy (jedna „transakcja”), dotyczące jednej osoby. Natomiast wprowadzenie w treści definicji wymogu działania „w celu wyzysku” oznacza wymóg zaistnienia zamiaru kierunkowego⁷.

Przestępstwo handlu ludźmi jest niezwykle złożonym i problematycznym zagadnieniem, zarówno z punktu widzenia regulacji krajowych, jak i unormowań międzynarodowych. Na gruncie międzynarodowym próby zdefiniowania i określenia metod walki ze zjawiskiem handlu ludźmi pojawiły się na początku XX wieku. Zakaz handlu kobietami i dziećmi wprowadzony został najpierw Porozumieniem międzynarodowym z 18 maja 1904r. w sprawie zwalczania handlu białymi niewolnikami, a następnie Konwencją międzynarodową z 4 maja 1910r. o zwalczaniu handlu białymi niewolnikami⁸. Obydwa te dokumenty rozumiały pojęcie handlu ludźmi w ten sam sposób. Art. 1 Konwencji z 1910 r. stanowił, iż karze winien podlegać każdy, kto „zwerbował, uprowadził, albo uwiódł nawet za jej zgodą kobietę lub dziewczynę nieletnią dla celów rozpusty”, przy czym za nieletnią uważano osobę poniżej 20. roku życia (paragraf B protokołu końcowego Konwencji). Natomiast art. 2 tejże Konwencji penalizował zwerbowanie, uprowadzenie lub uwiedzenie kobiety lub dziewczyny pełnoletniej dla celów rozpusty. Jednakże w tym przypadku wymagane było dokonanie przy pomocy oszustwa, gwałtu, groźby, nadużycia władzy lub jakiegokolwiek innego środka przymusu⁹.

Tezę tę potwierdzają liczne judykaty¹⁰ i literatura przedmiotu¹¹.

⁵ M. Pomarańska-Bielecka, M. Wiśniewski, *Handel ludźmi – nowelizacja k.k.*, „Edukacja Prawnicza” 2011, nr 1(121).

⁶ Ustawa z 6 czerwca 1997 r. – Przepisy wprowadzające kodeks karny (DzU Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), dalej jako: PWKK.

⁷ F. Radoniewicz, *Przestępstwo handlu ludźmi*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 152.

⁸ S. Urban, *Zakaz handlu ludźmi w dokumentach międzynarodowych oraz w polskim prawie karnym*, „Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury” 2012, nr 1(3), s. 56.

⁹ M.J. Sokołowska-Zalewska, *Definicja handlu ludźmi na tle prawa międzynarodowego*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 2, s. 85.

¹⁰ Zob. wyrok SN z dnia 19 kwietnia 2002 r., V KKN 353/00, „Prokuratura i Prawo” 2002, dodatek „Orzecznictwo”, nr 11, poz. 4; wyrok SN z dnia 7 czerwca 2001 r., V KKN 109/99, OSNKW 2001, nr 9–10, poz. 79; wyrok SA w Białymstoku z dnia 24 maja 2004 r., II Aka 66/04, OSAB 2004, nr 2, poz. 30; wyrok SA we Wrocławiu z dnia 21 marca 2003 r., II Aka 586/03, KZS 2003, nr 7–8, poz. 72; wyrok SA we Wrocławiu z dnia

Oczywistym jest, że zachowanie sprawcze określone terminem „handel ludźmi” może przybierać różny charakter. Orzecznictwo pod pojęciem „handlu ludźmi” rozumie nie tylko transakcje kupna-sprzedaży, czy ewentualnie także zastawu, zmiany, użyczenia lub inne transakcje cywilnoprawne, których przedmiotem jest zwabienie człowieka, ale także dostarczanie innej osoby za granicę w celu uprawiania prostytucji¹², czy też zwabianie, uprowadzanie lub dostarczanie innej osoby bez względu na cel, chyba że działanie to dotyczy handlu niewolnikami¹³, jak również zaferowanie osoby, oznaczenie oceny, przyjęcie zaliczki i stawienie się z osobą¹⁴.

Proceder handlu ludźmi

Od wejścia do Unii Europejskiej Polska stała się atrakcyjnym krajem dla handlarzy żywym towarem. Według szacunków ONZ każdego roku do naszego kraju trafia ok. 15 tysięcy takich osób. To już nie tylko obywatelki byłych republik radzieckich zmuszane do prostytucji i niewolniczej pracy, ale także kobiety z Afryki. Polska stanowi dla handlarzy żywym towarem ważne europejskie ogniwo. Polska, a zwłaszcza Polscy obywatele oferują Unijnny paszport w zamian za różnego typu korzyści nie zawsze finansowe. W zamian za małżeństwo, i automatyczną zgodę na dwuletni pobyt w Polsce, poszukują kobiet. Na polskich stronach internetowych są dziesiątki ofert tzw. „białych małżeństw”. Najbardziej poszukiwane przez Polaków są Ukrainki, Białorusinki i Wietnamki. W preferencjach stawiane są warunki opisane wprost w zamieszczanych ogłoszeniach typu: „...dziewczyna tylko do trzydziestki. Za seks zniżka – 50 procent. Nie chcesz seksu to 20 tysięcy złotych, z seksem raz w tygodniu przez 5 lat małżeństwa 10 tysięcy złotych”¹⁵.

Wielość i różnorodność przestępstw towarzyszących handlowi ludźmi nastręcza organom ścigania problemów w stadium rozpoznania rzeczywistego charakteru przestępstwa oraz właściwej jego kwalifikacji prawnej. Powoduje to zaciemnienie rzeczywistej skali zjawiska tego procederu. Niejednokrotnie postępo-

21 lutego 2003 r., II Aka 586/02, OSA 2003, nr 5, poz. 45; wyrok SA w Lublinie z dnia 29 kwietnia 2002 r., II Aka 330/02, „Prokuratura i Prawo” 2003, dodatek „Orzecznictwo”, nr 4, poz. 19; wyrok SA w Lublinie z dnia 18 grudnia 2001 r., II Aka 70/01, „Prokuratura i Prawo” 2002, dodatek „Orzecznictwo”, nr 12, poz. 30; wyrok SA w Krakowie z dnia 8 marca 2001 r., II Aka 33/01, KZS 2001, nr 5, poz. 29; wyrok SA w Krakowie z dnia 25 maja 2000 r., II Aka 71/00, KZS 2000, nr 6, poz. 14.

¹¹ A. Sakowicz, *Przestępstwo handlu ludźmi z perspektywy regulacji międzynarodowych*, „Prokuratura i Prawo” 2006, nr 3, s. 52

¹² Wyrok SN z dnia 7 czerwca 2001 r., V KKN 109/99, OSNKW 2001, nr 9–10, poz. 79.

¹³ Wyrok SN z dnia 19 kwietnia 2002 r., V KKN 353/00, LEX nr 56863.

¹⁴ Wyrok SA w Krakowie z dnia 25 maja 2000 r., II Aka 71/00, KZS 2000, nr 6, poz. 14.

¹⁵ *Polski paszport za seks* – artykuł na stronie

http://londynek.net/wiadomosci/article?jdnews_id=2146 (dostęp z dnia 31.10.2013).

wania przygotowawcze prowadzone w kierunku jednego z wymienionych czynów mają tzw. drugie dno, do którego nie dotarły organy ścigania. Nieznana jest liczba osób, które zidentyfikowane jako np. nielegalni imigranci byli jednocześnie „żywym towarem”.

Ta działalność, szczególnie odrażająca, lecz przynosząca wysokie zyski zorganizowanym grupom przestępczym, uzyskała istotny impuls do dalszego rozwoju po wejściu Polski do Unii Europejskiej, a następnie do strefy Schengen. Nasz kraj, który wcześniej był źródłem osób wykorzystywanych przez nielegalne struktury w Europie Zachodniej i Północnej, stał się obecnie przede wszystkim ośrodkiem tranzytowym i – w coraz większym stopniu – miejscem docelowym. Polskie grupy przestępcze w powiązaniu z grupami na wschodzie i zachodzie Europy zajmują się przede wszystkim organizowaniem „pośrednictwa pracy” dla osób w Polsce bezrobotnych, które są następnie wykorzystywane do nisko płatnej i uciążliwej pracy we Włoszech, Holandii, Wielkiej Brytanii, Szwecji i Norwegii. Odnotowano przypadki zmuszania siłą do wykonywania takiej pracy, a także do popełniania przestępstw – oszustw, kradzieży. Nadal też trwa proceder werbowania kobiet do pracy w seksbiznesie zarówno w sposób jawny, jak i pod pretekstem uzyskania innego zatrudnienia. W związku z wejściem Rumunii i Bułgarii do Unii Europejskiej zmianie uległy trasy tranzytu kobiet ze wschodu na zachód Europy, częściej teraz wiodące przez te kraje¹⁶.

W odniesieniu do handlu ludźmi, w Polsce funkcjonują trzy szlaki handlowe:

- **Szlak wchodniorosyjski**, gdzie mamy do czynienia ze sprzedażą kobiet z Mołdawii, Ukrainy, Estonii do krajów Europy Zachodniej w tym Polski. Dowodem tego są m. in. Kobiety pochodzenia ukraińskiego, mołdawskiego świadczące usługi w agencjach towarzyskich i salonach masażu funkcjonujących na terenie naszego kraju. Niejednokrotnie praca taka na terenie Polski jest etapem przejściowym przed przerzutem do domów publicznych funkcjonujących w krajach Europy Zachodniej.
- **Szlak bułgarski**, gdzie mamy do czynienia z handlem kobietami pochodzącymi z regionów Warny. Jest to tzw. prostytutka przydrożna rozpowszechniona głównie wzdłuż ważniejszych drogowych szlaków komunikacyjnych oraz na peryferiach aglomeracji miejskich.
- Szlak, który w małym stopniu dotyczy Polski – **szlak skandynawski**. Kobiety z tzw. krajów przybałtyckich tj. Litwy, Łotwy i Estonii są sprzedawane do Szwecji i Norwegii. Jest to bardzo drastyczna forma handlu z uwagi na fakt, iż w Szwecji prostytutka jest przestępstwem. Z tego względu kobiety są ukrywane, izolowane, zniewalane. Drugim kierunkiem sprzedaży kobiet z tych krajów są Niemcy. Przerzut następuje w okolicach Świnoujścia i Szczecina z wykorzystaniem sfałszowanych dokumentów.

¹⁶ A. Misiuk, *Centralne Biuro Śledcze. Dziesięć lat doświadczeń (2000–2010)*, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Szczytno 2010, s. 23.

Podkreślenia wymaga fakt, iż Polska znajduje się na przecięciu szlaku wschodniorosyjskiego z bułgarskim. W związku z tym należy brać pod uwagę konflikt interesów tych dwóch szlaków handlowych – czyli całych sieci organizacji przestępczych. W chwili obecnej brak jednak sygnałów o eskalacji konfliktu, co uprawdopodobnia przypuszczenie, że organizacje przestępcze działające na obu szlakach doszły do porozumienia i podzieliły rynek.

Jak wykazują najnowsze informacje, handlowi ludźmi sprzyjają coraz bardziej zaawansowane formy i metody rekrutacji kobiet. Międzynarodowe grupy przestępcze w odróżnieniu od organów ścigania dysponują nieograniczonymi środkami finansowymi. Ich działalność jest bardzo dobrze skoordynowana – wykorzystują do swoich przestępczych procedurów najnowsze zdobycze techniki. Obecnie coraz częściej odnotowuje się przypadki zaangażowania w ten przestępczy proceder obywateli polskich za granicą naszego kraju¹⁷.

W działaniu sprawców handlu ludźmi możemy wyróżnić trzy zasadnicze etapy, tj.:

- etap rekrutacji,
- etap nakłonienia („złamania”) ofiary do zamiarów sprawcy,
- etap realizacji zamiaru sprawcy.

Struktura grypy przestępczej:

- **werbownik** – ulokowany w kraju kandydatek, często prowadzący działalność – przedsiębiorstwo (turystyczne, pośrednictwo pracy, importowo – eksportowe) będące przykrywką faktycznej działalności,
- **pomocnicy** – kurierzy – przewoźnicy, osoby zajmujące się przetrzutem (nielegalnym) przez granicę, fałszerze dokumentów,
- **zleceniodawcy** – sutenerzy lub właściciele domów publicznych (agencji towarzyskich), nocnych klubów – są faktycznymi zleceniodawcami wysyłającymi „zamówienia” i finansującymi koszty wyjazdu i podróży.

Z analizowanych spraw karnych wszczętych w Polsce z art. 253 kk. wynika, że sprawcy przestępstw posługiwali się metodami przez:

- zamieszczanie ogłoszeń w prasie oraz Internecie o legalnej pracy dla kobiet w charakterze kelnerek,
- oferowanie ciekawego zatrudnienia,
- oferowanie atrakcyjnych zarobków,
- zapraszanie ofiar do Polski w charakterze legalnej pracy w klubie sportowym,
- zapraszanie ofiar do Polski w charakterze hostess,

¹⁷ Z. Ostrowski, *Doświadczenia policji małopolskiej związane z ujawnianiem i ściganiem procederu handlu ludźmi*, w: B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska (red.), *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 2008, s. 104.

- werbowanie ofiar za pomocą legalnie działających firm,
- organizowanie szkoleń,
- obiecywanie wysokich wynagrodzeń,
- dogodne warunki mieszkaniowe i opiekę rezydenta.

W przypadku handlu ludźmi (kobietami) w celu uprawiania prostytucji można wyróżnić następujące metody działania sprawców:

Metoda „na pracę” – polega na rekrutacji osób kobiet przy pomocy ogłoszeń prasowych lub osobistych kontaktów sprawców. Ofiary są wyszukiwane co do charakteru pracy (np. barmanki, kelnerki, pomocy kuchennej, hostessy, opiekunki do dzieci, striptizerki, itp.), warunków pracy, wysokości zarobków, służą temu fałszywe ogłoszenia prasowe, informacje ustne, a nawet fałszywe umowy o pracę, ofiary są również w całości lub znacznej części pozbawiane zarobków. Oferty często zawierają warunki dotyczące wieku (preferowane są kobiety młode), a nie wymagania co do wykształcenia, doświadczenia, znajomości języków obcych. W zamian oferuje się atrakcyjne warunki pracy, dobre wynagrodzenie, załatwienie wszelkich formalności, korzystne warunki finansowe na starcie (pożyczki na początek itp.).

Metoda „na miłość” – polega na wejściu przez sprawcę w emocjonalne (intymne) związki z ofiarą, sprawca stosuje techniki uwodzenia i zdobycia zaufania ofiary, w przekonaniu której staje się jej partnerem (chłopakiem), a następnie wyjeżdża z nim za granicę, gdzie ma z nim rozpocząć lub jej ułatwić nowe życie, a faktycznie cel jego działania od samego początku jest kryminalny. W metodzie tej szczególną perfidią, jest granie na uczuciach ofiary, co w znacznym stopniu po ujawnieniu faktycznego celu działania sprawcy utrudnia decyzja ofiar (chcących ratować hipotetyczny związek) o zwróceniu się o pomoc do organów ścigania, gdyż może postrzegać sprawę w kategoriach osobistych, a nie przestępstwa.

Metoda uprowadzeń – polega na stosowaniu przemocy fizycznej, pozbawieniu wolności, działaniu od początku wbrew woli ofiary. Metoda ta jest w przypadku Polski dość rzadko stosowaną metodą¹⁸.

W Polsce, od momentu wejścia do Unii Europejskiej, pojawiło się nowe zjawisko, tzw. eurosieroctwo. Dotyczy ono dzieci, których rodzice wyjechali na Zachód do pracy. W kraju dzieci zostają pod opieką krewnych czy znajomych. Coraz częściej dochodzi jednak do sytuacji, gdy dzieci zostają same i starsze muszą opiekować się młodszym rodzeństwem. Często jest ponad ich siły. Ofiary euro sieroctwa to w dużej mierze przyszłe ofiary handlu ludźmi. W Polsce nie ma danych statystycznych dotyczących nieletnich cudzoziemców pozostawionych bez opieki. Nie wypracowano też mechanizmy zbierania danych o tej grupie dzieci. Pokrzywdzone dzieci to w większości przebywające na polskim terytorium, najczęściej bez opieki rodziców lub opiekunów prawnych. Nie mają zapewnione-

¹⁸ P. Łabuz, D. Śniezek, *Handel „żywym towarem” jako działalność zorganizowanych grup przestępczych specjalizujących się w handlu ludźmi*, „Zeszyty Naukowe WSIZiA” 2010, nr 1(11), s. 60.

go stałego miejsca zamieszkania ani stałych środków utrzymania. Ich przyjazd i pobyt w Polsce jest z reguły organizowany przez osoby – które zmuszają je do żebractwa, pracy przymusowej, prostytucji, popełniania przestępstw. Środowisko handlarzy ludźmi jest bardzo hermetyczne, a dziecko samo nie jest w stanie zidentyfikować się jako ofiara. Ono nie ma świadomości, że zostały złamane jego prawa. A swoje uczucia lokuje najczęściej w sprawcy, jest z nim silnie związana emocjonalnie – zwykle jest jedyną osobą, która je nakarmi, ubierze¹⁹.

Dzieci – ofiary handlu wykorzystywane najczęściej są do :

- zmuszane do uprawiania prostytucji,
- używane do produkcji pornografii, rozpowszechnianej także w Internecie,
- zmuszane do żebractwa,
- sprzedawane w formie nielegalnej adopcji,
- wynajmowane do udziału w popełnianiu przestępstw,
- wykorzystywane w handlu organami.

Handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek rekompensatą²⁰.

Poza wymienionymi formami handlu ludźmi w Polsce istnieje także dość trudny w zdiagnozowaniu handel ludźmi z wykorzystaniem ich do żebrania. W tym zjawisku należy odróżnić zorganizowane grupy przestępcze zajmujące się werbowaniem osób, głównie matek z dziećmi oraz osób o widocznym kalectwie, a następnie rozlokowywaniem ich w dużych aglomeracjach miejskich w celu żebrania na ulicach od „kast rodzinnych” najczęściej pochodzenia romskiego, które po prostu przyjechały do Polski uzyskiwać zyski z żebrania na ulicach polskich miast. Żebraczy biznes przynosi dość duże zyski finansowe przy niskim nakładzie, gdzie osoby zwabione w swoim kraju dobrze płatną pracą za granicą są uzależnione od swoich „dobroczyńców”, którzy bezwzględnie wykorzystują ich niejednokrotnie zmuszając do wyżebrania określonej sumy pieniędzy. Wykorzystywane w tym procederze dzieci faszzerowane są lekami uspokajającymi, żeby mogły spokojnie godzinami leżeć obok matki na chodniku. Bardzo często są głodzone, bo osoba głodna jest smutniejsza, apatyczna, łatwiej wzbudza litość. Osoby takie są bite, zastraszane i często mieszkają w kilkunastoosobowych pokojach tanich noclegowni bez możliwości kontaktu z osobami z zewnątrz oraz bez dokumentów tożsamości.

¹⁹ G. Bartuszek, *Bez skrupułów*, „Magazyn Policja 997” 2009, nr 50, s. 13–14.

²⁰ Protokół fakultatywny do Konwencji o Prawach w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjęty w Nowym Jorku 25 maja 2000 r. (DzU z dnia 27 kwietnia 2007 r., Nr 76, poz. 494).

Taktyka kryminalistyczno – śledcza

Osoby, które ucierpiały wskutek handlu ludźmi, w różny sposób odnoszą się do swojej sytuacji procesowej, w której występują przeciw w charakterze ofiary. Wpływ na to mają takie czynniki, jak: warunki wychowania, miejsca zamieszkania, rodzaj temperamentu, relacje między członkami rodziny, najbliższe otoczenie, efektywność rehabilitacji, wywieranie nacisku, przez członków grup przestępczych zapewnienie bezpieczeństwa, jakość pomocy prawnej, długotrwałość śledztwa, stosunek funkcjonariuszy Policji oraz Sądu do ofiary.

Jak pokazuje praktyka śledcza oraz sądowa, ofiary z zasady dzielą się na dwie podstawowe grupy:

1. osoba poszkodowana, która nie uznaje się za ofiarę,
2. osoba poszkodowana, która nie uznaje się za ofiarę²¹.

W kontekście prawno – karnych odniesień do zwalczania i wykrywalności przestępstw handlu ludźmi bardzo ważne są prowadzone niejednokrotnie kilka miesięcy lub dłużej czynności operacyjno – rozpoznawcze dotyczące pełnego rozpoznania całokształtu grupy przestępczej zajmującej się tym procederem, ustaleniem jej struktury, roli poszczególnych osób w tym procederze (zleceniodawców, werbowników, przewoźników itp.) oraz pełnej personalizacji sprawców jak i ofiar tego przestępstwa.

Związane z procesem karnym czynności operacyjno-rozpoznawcze nie są czynnościami procesowymi, co powoduje szereg konsekwencji zarówno prawnych, jak i kryminalistycznych. Czynności te utrwalane są za pomocą dokumentacji nieprocesowej, np. notatek służbowych, których odczytanie na rozprawie napotyka szereg przeszkód formalnych wynikających z prawa dowodowego. Informacje uzyskane w trakcie czynności operacyjno-rozpoznawczych z osobowych źródeł dowodowych wymagać będą „procesowego przetworzenia” poprzez przeprowadzenie czynności przesłuchania²².

W czasie prowadzenia każdego rodzaju postępowania przygotowawczego, w celu ustalenia sprawcy i udowodnienia mu sprawstwa, czynności procesowe skupione są na znalezieniu i procesowym udokumentowaniu dowodów winy. Prowadzić postępowanie przygotowawcze w sprawie w której sprawca jest nieznan, większość czynności procesowych dokonuje się w celu znalezienia takich dowodów, które wskazywałyby sprawcę przestępstwa. Czynności prowadzone w tym kierunku są wielowątkowe. Dość często zdarza się, że podejmowane czynności w jakiejś wersji oddalają prowadzącego postępowanie od ustalenia sprawcy, myślą lub kierują go w tzw. „ślepią uliczkę”. Skutkiem tego jest wydłużenie czasu postępowania, który niejednokrotnie nie daje żadnej gwarancji na uzyskanie pozytywnego rezultatu. Bardzo skutecznym narzędziem w kwestii dowodowej ta-

²¹ A. Babiak, *Osobliwości przesłuchiwanie ofiar handlu ludźmi*, „Przegląd Policyjny” 2009, nr 3(95), s. 51.

²² A. Posytek, *Wartość dowodowa czynności operacyjno-rozpoznawczych*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 3, s. 26.

kiego postępowania karnego, którego przedmiotem może być działalność zorganizowanej grupy przestępczej zajmującej się handlem ludźmi jest świadek koronny²³ lub inne procesowo udostępnione materiały jak przykładowo kontrola operacyjna.

Konkluzja

Handel ludźmi jest nazywany współczesną formą niewolnictwa, jednak to stwierdzenie nie wyraża całej treści tego zjawiska. Handle ludźmi to także jedna z najcięższych zbrodni, w wielu krajach zagrożona najsurowszymi karami pozbawienia wolności. Penalizacja tego zachowania jest wyrazem przekonania, że czynienie z ludzi przedmiotu handlu stanowi naruszenie elementarnych zasad leżących u podstaw organizacji współczesnego świata; to także poważne naruszenie praw człowieka²⁴.

Pomimo niewątpliwych sukcesów odnoszonych przez służbę kryminalną w zwalczaniu przedmiotowego proceduru nadal istnieje wiele obszarów, które wymagają podjęcia zdecydowanych i systemowych działań. Dotyczy to głównie takich form zjawiskowych handlu ludźmi jak: praca przymusowa, zmuszanie ofiar do żebractwa, wyłudzenie udzielanych i wypłacanych Polakom, poza granicami naszego kraju, kredytów i świadczeń socjalnych, czy handel narządami ludzkimi, a także przestępstw związanych z handlem dziećmi (nielegalną adopcją). Nie należy zapominać również o tym, że przestępczości handlu ludźmi towarzyszą nieodłącznie inne rodzaje przestępczości, głównie przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności oraz przestępstwa narkotykowe²⁵.

Słowa kluczowe:

przestępstwo, handel ludźmi, „żywy towar”, zapobieganie, zwalczanie, struktura grupy przestępczej, metody działania sprawców.

Streszczenie:

Pomimo niewątpliwych sukcesów odnoszonych przez służbę kryminalną w zwalczaniu przedmiotowego proceduru nadal istnieje wiele obszarów, które wymagają podjęcia zdecydowanych i systemowych działań. Dotyczy to głównie takich form zjawiskowych handlu ludźmi jak: praca przymusowa, zmuszanie ofiar do żebractwa, wyłudzenie udzielanych i wypłacanych Polakom, poza granicami naszego kraju, kredytów i świadczeń socjalnych, czy handel narządami ludzkimi, a także przestępstw związanych z handlem dziećmi (nielegalną adopcją). Niniejszy artykuł stanowi szerokie omówienie tytułowego zagadnienia. Autorzy nie uciekają w swoich rozważaniach od tematyki społecznej towarzyszącej omawianemu zjawisku.

²³ P. Łabuz, *Przestępstwo „handlu ludźmi” w polskim procesie karnym*, „Prokurator” 2010/2011, nr 4(44)–1(45), s. 50–51.

²⁴ S. Urban, op. cit., s. 70.

²⁵ M. Romanowski, *Handel ludźmi w Polsce – rys historyczny i wyzwania stojące przed polską policją*, „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny” 2010, nr 6–7.

Summary:

Despite the undoubted successes of the service in the fight against the crime of trafficking, there are still many areas that need decisive and systemic action.

This applies mainly to the following forms of trafficking: forced labor, forced begging, Poles claiming benefit outside Poland, trade in human organs and related crimes against children (illegal adoption). This article provides a broad overview of the subject. The authors also discuss social issues connected to the discussed phenomenon.

UPRAWNIENIA KANADYJSKIEGO SĘDZIEGO POKOJU WYDAJĄCEGO NAKAZ PRZESZUKANIA

Kanadyjska Karta Praw i Wolności¹ obowiązująca od 17 kwietnia 1982 roku zawiera między innymi przepisy chroniące obywateli przed bezpodstawnym przeszukaniem lub konfiskatą. Jest to jedno z podstawowych gwarancji obywatelskich w Kanadzie. Jak stwierdzono w komentarzu do Kodeksu Karnego, celem tego przepisu jest ograniczenie uprawnienia rządu federalnego lub rządów prowincjonalnych do dokonywania przeszukań lub zatrzymań własności, przy czym artykuł ten, gwarantując szerokie i ogólne prawo do zabezpieczenia przed niezasadnym przeszukaniem lub konfiskatą mienia, idzie dalej niż zwykła ochrona własności. Jego działanie musi bowiem co najmniej uwzględniać uzasadnione oczekiwanie prywatności, jakie może mieć jednostka².

W orzeczeniu *Hunter v. Southam Inc.*³ Sąd Najwyższy Kanady stwierdził: "Można przyjąć, że przeszukanie było nieuzasadnione, jeżeli odbyło się bez nakazu przeszukania, wówczas strona szukająca uzasadnienia tej czynności musi wykazać jej zasadność".

W prawie kanadyjskim można znaleźć bardzo silnie wyrażaną ochronę prywatności i własności podmiotów prawnych, zaś Karta Praw i Wolności to niejako konstytucja kraju mająca bezpośredni wpływ i zastosowanie w toku postępowania sądowego.

Najczęściej spotykaną formą nakazu przeszukania jest decyzja wydawana na podstawie art. 487 kodeksu karnego.

Sędzia, który na podstawie zaprzysiężonego zawiadomienia zawartego w formularzu nr. 1⁴ jest przekonany, że istnieją uzasadnione podstawy, aby wierzyć, że w danym pomieszczeniu, miejscu przechowania lub innym miejscu znajduje się:

¹ *Canadian Charter of Rights and Freedoms*.

² *Martin's Annual Criminal Code*, Cartwright, Toronto 2009, s. 1748.

³ *Hunter v. Southam Inc.*, [1984] 2 S.C.R. 145, 14 C.C.C. (3d) 97, 11 D.L.R. (4th) 641.

⁴ W procedurze karnej istnieje cała gama formularzy, które są zawarte w kodeksie karnym (art. 849). Czynność prawna na podstawie kodeksu karnego, dla której jest przewidziany formularz, nie może być dokonana na podstawie innego dokumentu.

- cokolwiek związanego z popełnieniem przestępstwa określonego w kodeksie karnym lub w innej ustawie uchwalonej przez parlament, które zostało popełnione lub co do którego istnieje podejrzenie, że zostało popełnione,
- przedmiot, co do którego istnieje uzasadniona podstawa, aby wierzyć, że będzie stanowił dowód przestępstwa lub miejsca pobytu osoby podejrzanej o popełnienie przestępstwa określonego w kodeksie karnym lub w innych przepisach uchwalonych przez parlament,
- przedmiot, co do którego istnieją uzasadnione podstawy, aby wierzyć, że będzie użyty do popełnienia jakiegokolwiek przestępstwa, za które można aresztować osobę podejrzaną bez nakazu aresztowania,
- przedmioty związane z popełnieniem przestępstwa.

Może wydać nakaz upoważniający funkcjonariusza właściwego organu, który został wymieniony w nakazie, do przeprowadzenia przeszukania budynku lub innego miejsca w celu znalezienia określonych przedmiotów oraz ich zatrzymania. Funkcjonariusz taki zgodnie z art. 489.1 kodeksu karnego i z dochowaniem wymogów innych przepisów, powinien tak szybko jak jest to możliwe dostarczyć sędziemu zatrzymane przedmioty lub złożyć raport o wykonaniu nakazu przeszukania i wniosku o zatrzymanie poszukiwanych przedmiotów. Jeżeli sędzia pokoju nie jest przekonany, że zatrzymane przedmioty stanowią dowód popełnienia przestępstwa lub dowód na miejsce pobytu osoby podejrzanej, wydaje postanowienie o zwrocie zatrzymanych przedmiotów, o ile nie ma wątpliwości, kto jest uprawniony do ich posiadania. W innym przypadku sędzia pokoju wydaje postanowienie o zatrzymaniu przedmiotów uzyskanych w trybie wykonania nakazu przeszukania⁵. Postanowienie o zatrzymaniu przedmiotów wydane może być na okres do trzech miesięcy od dnia ich zatrzymania. W wypadku, gdy akt oskarżenia został wniesiony do sądu przed złożeniem raportu, postanowienie wydawane jest z mocy prawa na czas trwania postępowania. W wypadku, gdy akt oskarżenia nie zostanie wniesiony w ciągu trzech miesięcy od daty przeszukania, policja może wnieść do sędziego pokoju wniosek o przedłużenie zatrzymania przedmiotów na czas do jednego roku od dnia ich zatrzymania. Jeżeli Prokuratura nie wnieśli aktu oskarżenia w tym czasie, a chce nadal dysponować dowodami użytymi w toku przeszukania, musi wnieść wniosek o dalsze przedłużenie czasu zatrzymania przedmiotów do sądu będącego odpowiednikiem sądu okręgowego.

Interesujący jest tryb, w jakim odbywają się wszystkie opisane wyżej czynności. Tradycyjnie, policjant ubiegający się o nakaz przeszukania, stawiał się przed sędzią pokoju, na posiedzeniu niejawnym, zaprzysięgał zawiadomienie

⁵ W wypadku zatrzymania przedmiotów bez nakazu przeszukania, np. w rezultacie przeszukania osoby w związku z jej aresztowaniem, policja ma również obowiązek złożyć raport w sprawie zatrzymania przedmiotów sędziemu pokoju, który byłby właściwy miejscowo do wydania nakazu przeszukania.

(*information*)⁶, które zawierało między innymi miejsce proponowanego przeszukania i miarę możliwości nazwisko osoby podejrzanej, wykaz przedmiotów, jakie mają być zatrzymane oraz dane, które mają uzasadniać przekonanie policjanta, że takie przedmioty tam się znajdują. Wnioskodawca nie mógł wówczas dodać ustnie żadnych informacji, a sędzia pokoju opierał się przy wydawaniu swojej decyzji wyłącznie na materiale pisemnym. Wyjaśnienia, jakie mógł otrzymać ustnie od wnioskodawcy, ograniczały się do wyjaśnienia np. nazewnictwa, szczegółów ściśle technicznych lub określeń używanych w żargonie, a nie używanych w języku codziennym⁷. Od kilku lat coraz powszechniejsza staje się praktyka, że wnioskodawca dostarcza zaprzysiężone zawiadomienie o wydanie nakazu przeszukania do sekretariatu sądu i taka dokumentacja jest następnie doręczana sędziemu pokoju. Od kilku lat istnieje możliwość ubiegania się o uzyskanie nakazu przeszukania przez całą dobę, 7 dni w tygodniu poprzez tzw. Telewarrant Centre. (Centrum rozpoznania wniosków o wydanie nakazu przeszukania przez fax). Jedyną różnicę w stosunku do normalnej procedury stanowi fakt, że wnioskodawca używa faxu w celu doręczenia dokumentacji sędziemu pokoju i poprzez fax otrzymuje nakaz przeszukania lub decyzję odmowną. Aby skorzystać z pomocy Centrum wnioskodawca musi wykazać, że nie ma dostępu do lokalnego sędziego pokoju. Brak dostępu może być spowodowany faktem, że wniosek jest składany po godzinach urzędowania lokalnego sądu lub nie ma na miejscu sędziego pokoju wyznaczonego w danym dniu do rozpatrywania tego rodzaju spraw. Natomiast raport wykonania przeszukania musi być złożony we właściwym miejscowo sądzie w ciągu siedmiu dni od dokonania przeszukania.

Do czasu złożenia raportu postępowanie jest utajnione, od momentu złożenia raportu staje się jawne, co powoduje, że raport taki jako dokument ogólnie dostępny (*public record*) może być udostępniony każdej osobie, która tego zażąda. Taka procedura wywoływała wątpliwości w wypadku, kiedy w śledztwie był użyty tajny współpracownik policji lub też w nadal trwającym śledztwie używano technik śledczych, których przedwczesne ujawnienie mogłoby uniemożliwić dalsze jego prowadzenie. Dlatego do kodeksu karnego wprowadzono art. 487.3⁸, który umożliwia sędziemu pokoju wydanie postanowienia o utajnieniu postępowania o wydanie nakazu przeszukania. Sędzia pokoju, który rozpatruje wniosek o utajnienie postępowania ma obowiązek rozważyć, czy cele postępowania nie zostaną podważone w wypadku ujawnienia szczegółów śledztwa i czy potrzeba utajnienia jest w danym wypadku ważniejsza niż przejrzystość postępowania karnego.

⁶ Jest to raczej wniosek niż zawiadomienie, ale w kodeksie karnym używany jest termin zawiadomienie.

⁷ Np. określenie *eight ball*, które w pewnych kręgach może oznaczać jednostkę handlową w nielegalnym obrocie kokainą, stanowić techniczny termin na części samochodowe itp.

⁸ Wcześniej korzystano z dość nieprecyzyjnej procedury na podstawie prawa powszechnego, skodyfikowanie zaś umożliwiło ujednoczenie procedury i utajnienie postępowania w sprawie wydania nakazu przeszukania.

Przykładowa, ale nie wyczerpująca lista powodów, dla których postępowanie może być utajnione, jest zawarta w art. 487.3 (2):

- obawa ujawnienia tożsamości tajnego współpracownika policji,
- ryzyko ujawnienia tajemnicy śledztwa i,
- narażenie na niebezpieczeństwo osoby zajmującej się szczególnymi technikami pozyskiwania informacji i obawa przed uniemożliwieniem stosowania takich technik w przyszłości,
- potrzeba ochrony osób niewinnych.

Sędzia pokoju decydując się na utajnienie postępowania może wydać postanowienie w tym względzie, nakładając jednocześnie jego ograniczone stosowanie, jeżeli uzna takie ograniczenia za potrzebne. Mogą one dotyczyć m.in. czasu, na jaki dokumentacja jest utajniona, zawęzić utajnienie do fragmentu dokumentacji podlegające utajnieniu bądź też nałożyć jeszcze inne warunki.

W praktyce dokumenty dotyczące czynności przeszukania, tzn. zawiadomienie i kopię nakazu, sędzia pokoju wkłada do koperty, zakleja ją, podpisuje w miejscu zaklejenia i na wierzchu koperty dołącza postanowienie o utajnieniu, a następnie doręcza urzędnikowi odpowiedzialnemu za nadzór nad dokumentacją dotyczącą przeszukań. Jest to zresztą jedyna funkcja „biurowa”, którą sędzia musi wypełnić.

Po utajnieniu (*sealing order*) kopertę zawierającą dokumenty dotyczące przeszukania może otworzyć tylko sędzia pokoju, który postanowienie wydał lub na wniosek strony sędzia Ontaryjskiego Sądu lub sędzia Wyższego Sądu Ontario.

Oprócz ogólnego nakazu przeszukania wydawanego na podstawie art. 487 kodeksu karnego istnieje cała gama szczególnych nakazów przeszukania, które podlegają właściwości rzeczowej sędziego pokoju.

Interesujące jest uregulowanie prawne postępowania w wypadku przeszukania i zabezpieczenia dowodów z biura adwokackiego. Poświęcony temu zagadnieniu jest art. 488 kodeksu karnego. W sytuacji, gdy zabezpieczone dowody są objęte tajemnicą adwokacką⁹, osoba dokonująca zabezpieczenia ma obowiązek zapewnić tajność takich dowodów i zdeponować je w biurze szeryfa¹⁰ lub u innej osoby działającej na podstawie pisemnego upoważnienia jako osoba odpowiedzialna za takie dowody. Wówczas, w ciągu 14 dni Prokuratura, adwokat lub klient może zwrócić się do sędziego Wyższego Sądu Ontario o wydanie decyzji, czy takie dowody mogą być ujawnione. Zwraca uwagę fakt, iż ten artykuł kodeksu karnego nie ma zastosowania w sprawach o przestępstwa prowadzonych na podstawie Ustawy o Podatku Dochodowym, Ustawy o Zyskach z Działalności Przystępnej oraz Ustawy o Finansowaniu Działalności Terrorystycznej.

Innym takim szczególnym nakazem jest nakaz udostępnienia dokumentacji przechowywanej przez instytucje finansowe. Procedura ubiegania się przez organ dochodzeniowy o wydanie takiego nakazu jest właściwie identyczna w praktyce

⁹ *Solicitor-client privilege*.

¹⁰ Nie jest to szeryf w rozumieniu prawa amerykańskiego, ale raczej biuro wykonawcze orzeczeń sądu.

jak o wydanie ogólnego nakazu przeszukania. Różnica polega jednak na tym, że adresatem jest osoba fizyczna lub instytucja finansowa. Śledczy musi więc przekonać w pisemnym wniosku, że dany podmiot jest instytucją finansową w rozumieniu prawa (bank, fundusze inwestycyjne, kasy kredytowe) oraz że zachodzi uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa. Śledczy musi także przekonać sędziego pokoju, że dokumenty takie stanowią dowód popełnienia przestępstwa i są w posiadaniu danej instytucji finansowej. Sędzia pokoju wydając taki nakaz określa w nim, jakie dokumenty muszą być przedstawione i w jakim czasie¹¹.

Równie ciekawym szczególnym nakazem przeszukania jest nakaz wydawany na podstawie art. 117.04 kodeksu karnego. Umożliwia on policji dokonanie przeszukania związanego z poszukiwaniem broni palnej lub innej broni zabronionej, amunicji lub amunicji zabronionej albo substancji wybuchowych, a także ich konfiskatę, o ile policja ma uzasadnione powody, aby uważać, że dana osoba jest w posiadaniu broni palnej lub amunicji oraz że posiadanie takich przedmiotów nie jest bezpieczne dla osoby będącej przedmiotem wniosku o przeszukanie lub dla innych osób. Łatwo zauważyć, że podstawowa różnica w stosunku do innych form nakazu przeszukanie polega na tym, że nakaz dotyczący broni palnej nie odnosi się do podejrzenia popełnienia przestępstwa, a do bezpieczeństwa osób zainteresowanych lub postronnych. W związku z tym policja nie będzie w tym przypadku uzasadniała wniosku o przeszukanie tym, że przestępstwo zostało lub ma wkrótce być popełnione, a jedynie okolicznością, że dana osoba z uwagi na bezpieczeństwo nie powinna posiadać broni, zwykle palnej.

Na marginesie wspomnieć trzeba, że Kanada ma dość skomplikowane prawodawstwo regulujące posiadanie broni palnej, przy czym w odróżnieniu od Stanów Zjednoczonych Ameryki prawo do posiadania broni uważane jest za przywilej, a nie uprawnienie konstytucyjne.¹²

Policja może także dokonać przeszukania na podstawie wspomnianego artykułu bez nakazu, jeżeli przesłanki do wydania takiego nakazu istnieją, a nie jest możliwe jego uzyskanie ze względów praktycznych¹³.

Interesujące jest to, że w przypadku, gdy sędzia pokoju wydał nakaz na podstawie art. 117.04, wówczas raport o dokonaniu przeszukania musi być przedłożony sędziemu pokoju, który ten nakaz wydał. W wypadku kiedy przeszukania dokonano bez nakazu, wtedy raport musi być złożony temu sędziemu pokoju, który byłby właściwy miejscowo do wydania takiego nakazu¹⁴.

¹¹ *Production Order* umocowany w art. 487.012 i art. 487.013.

¹² Np. broń palną posiadać można jedynie w celu polowania, strzelania do celu lub w ramach kolekcji. Uzyskanie pozwolenia na posiadanie broni palnej do samoobrony praktycznie nie jest możliwe.

¹³ Art. 177.04(4) kodeksu karnego.

¹⁴ Na marginesie można także dodać, że policja ma wówczas 30 dni od przeszukania na złożenie wniosku o zadysonowanie bronią uzyskaną w trakcie przeszukania na podstawie art. 117.04. Gdy taki wniosek jest złożony, wówczas sędzia pokoju kieruje sprawę na wokandę i jest ona rozpatrywana na posiedzeniu jawnym w trybie uproszczonym. Możli-

Innego rodzaju nakazem przeszukania jest postanowienie o pobraniu próbek krwi. Taka decyzja sędziego pokoju jest o tyle istotna, że dotyczy ingerencji w najwyższą formę prywatności, jaką jest integralność ciała obywatela. W związku z tym możliwość ubiegania się o taki nakaz jest obwarowana następującymi warunkami:

- a) limit czasu jest tu ograniczony do 4 godzin od zaistnienia przestępstwa z art 253 kk (jazda w stanie nietrzeźwości spowodowanej konsumpcją alkoholu lub środków chemicznych¹⁵ lub prowadzenie pojazdu samochodowego z zawartością alkoholu we krwi przewyższającą 80 miligramów w 100 mililitrach krwi, zaś skutkiem popełnienia przestępstwa jest śmierć lub szkoda cielesna osoby);
- b) drugim warunkiem niezbędnym do ubiegania się o taki nakaz jest opinia lekarza (lub innej osoby uprawnionej do praktyki medycznej), że podejrzany(a) z powodu stanu fizycznego lub psychicznego nie jest w stanie udzielić zgody na pobranie próbki krwi, a nadto że pobranie próbek krwi nie narazi zdrowia podejrzanego(nej).

Jeżeli sędzia pokoju jest przekonany co do zasadności wniosku, może wydać nakaz, aby lekarz lub osoba uprawniona pobrała próbki krwi w ilości niezbędnej do badania krwi na zawartość alkoholu lub innych substancji chemicznych.

Ważnym ograniczeniem wykonania decyzji sędziego pokoju o pobraniu próbek jest także oddanie pod ocenę lekarza lub osoby uprawnionej, kiedy taką próbkę można pobrać. W sytuacji, gdy w ocenie lekarza lub osoby uprawnionej nie jest to wskazane, pobierający próbkę może odstąpić od wykonania nakazu.¹⁶

Jeszcze inną kategorią nakazów przeszukania lub podobnych postanowień są nakazy przeszukania wydawane na podstawie prawa o wykroczeniach. Te będą różne w zależności od prowincji, gdyż każda prowincja Kanady ma własne prawa i reguły dotyczące postępowania w sprawach o wykroczenia¹⁷.

Nakazy przeszukania tego typu mogą być bardzo zróżnicowane, gdyż obejmują one wiele stanów faktycznych, począwszy od postanowień wydanych w celu uzyskania dowodów przestępstwa, poprzez nakaz doprowadzenie dzieci, które oddaliły się od domu rodziców lub opiekunów, aż po nakaz odebrania rodzicom dziecka, które jest w niebezpieczeństwie. Ten ostatni rodzaj nakazu może dotyczyć dzieci nowonarodzonych, jeżeli zachodzą uzasadnione podstawy do

we orzeczenia to dyspozycje od konfiskaty i zniszczenia przez określenie warunków, np. sprzedaży, do nakazu zwrotu broni.

¹⁵ W kodeksie użyto słowa *drugs*, które odnosi się do substancji zarówno nielegalnych, jak i legalnych, np. przepis ten dotyczy jazdy pod wpływem środków przeciwbólowych, nawet legalnie posiadanych, jeżeli środki te powodują stan nietrzeźwości.

¹⁶ Art. 256 kodeksu karnego.

¹⁷ Technicznie są to postępowania w sprawach o przestępstwa regulowane w prawach ustanawianych przez prowincje, ale w zasadzie najbardziej zbliżonym określeniem będą tu wykroczenia.

ustalenia, że dziecko będzie w niebezpieczeństwie, gdy pozostanie pod opieką rodziców.

Ochrona prywatności obywateli jest istotną wartością chronioną konstytucyjnie. W związku z tym, jak starałem się to pokazać w tym krótkim przeglądzie, ta sfera prawa jest szczegółowo regulowana przez ustawy oraz orzecznictwo sądowe. Wszelkie decyzje w tym względzie muszą być podejmowane przez niezależnego sędziego, z reguły będzie nim właśnie sędzia pokoju. Podkreśla to w szczególności decyzja w sprawie *R.v. Foster; Ex p. Royal Canadian Branch* 177[1964]3 c.c.c. 82, 42¹⁸

Słowa kluczowe:

kanadyjski sędzia pokoju, Kanadyjska Karta Praw i Wolności, uprawnienia, nakaz przeszukania.

Streszczenie:

Autor przybliżył prawne ramy działania sędziów pokoju w Kanadzie, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia wydawanych przez nich nakazów przeszukania. Artykuł stanowi omówienie nie tylko przepisów prawa karnego obowiązujących w Kanadzie, ale również ukazuje przynależące mu instytucje na tle Kanadyjskiej Karty Praw i Wolności.

Summary:

The author describes the legal framework for justice of the peace in Canada, with particular emphasis on the issue of search warrants. The article not only discusses criminal law in force in Canada, but also demonstrates the (criminal law) institutions in the context of the Canadian Charter of Rights and Freedoms.

¹⁸ J.A. Fontana, *The Law of Search and Seizure in Canada*, third edition, Butterwoths Canada Ltd., Markham 1992.

Tomasz Sajfański

WSPARCIE OPERACYJNE EUROPOLU W ZWALCZANIU FAŁSZERSTW WALUTY EURO NA TLE ROZWIĄZAŃ ORGANIZACYJNYCH I PRAWNYCH W POLSCE

„Euro” to waluta europejska wprowadzona w miejsce walut krajowych w państwach członkowskich UE tworzących unię walutową¹. Należy wziąć pod uwagę szczególne znaczenie euro w wymiarze europejskim i światowym. Wskazana waluta stanowi jednostkę obliczeniową Europejskiego Banku Centralnego (dalej: EBC) i banków centralnych państw Eurolandu². Przedmiotowa waluta posiada najwyższą wartość gotówkową w świecie (obecnie w obiegu znajduje się ponad 750 mld euro), którą posługuje się ponad 500 mln ludzi (w tym około 320 mln. Europejczyków i około 200 mln w pozostałych państwach, które powiązały swoje waluty z euro). W Polsce na mocy § 11 *rozporządzenia Ministra Finansów z dnia 4 września 2007 roku w sprawie ogólnych zezwoleń dewizowych*³ można używać euro do rozliczeń, w których jedną stroną jest konsument lub odbiorca usług.

Globalne znaczenie waluty euro oznacza, szczególnie jej wrażliwość na fałszowanie. Omawiana waluta w sposób naturalny stanowi przedmiot działań o charakterze fałszerskim, w szczególności podejmowanych przez międzynarodowe zorganizowane grupy przestępcze działające zarówno na terytorium UE, jak i poza nim. Ryzyko fałszerstw euro jest równie wysokie w Polsce, jak i pozostałych państwach europejskich. Wzrost ilości sfalszowanych banknotów i monet euro, zagraża swobodnemu obiegowi waluty europejskiej. Należy zakładać, że w obiegu funkcjonuje znaczna liczba fałszywych euro, gdyż według danych EBC, w latach 2005-2009 wycofano z obiegu łącznie 3.231.000 fałszyfikatów bankno-

¹ Euro dzieli się na sto podjednostek noszących nazwę cent.

² Obecnie do strefy euro należy 17 państw unijnych (Austria, Belgia, Cypr, Estonia, Finlandia, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Luksemburg, Malta, Niemcy, Portugalia, Słowenia, Słowacja, Włochy). W państwach tych z dniem 1 stycznia 2002 roku lub później zastąpiono rodzime waluty monetami i banknotami euro. Ponadto euro używane jest także w państwach i terytoriach nienależących do UE (m.in.: Watykanie, Monako, San Marino, Andorze, Kosowie, Czarnogórze).

³ DzU z 2007 r., Nr 168, poz. 1178.

tów euro. Najczęściej podrabianym banknotem jest 20 euro. W Polsce najwięcej fałszowanych jest banknotów o nominałach 50, 100 i 200 euro. W art. 5 *Konwencji międzynarodowej z dnia 20 kwietnia 1929 r. o zwalczaniu fałszowania pieniędzy* (zwanej dalej Konwencją Genewską) wskazano na konieczność sankcjonowania karnego fałszerstw pieniędzy, bez rozróżniania czy są to środki płatnicze krajowe czy zagraniczne⁴.

Problematyka zapobiegania oraz zwalczania przestępczości fałszerstw waluty euro jest przedmiotem współpracy państw członkowskich UE na poziomie szefów rządów i ministerstw. Pierwsze działania zapewniające ochronę euro podejmowane były w UE już w latach dziewięćdziesiątych ubiegłego stulecia⁵. Obowiązek zapewnienia przez państwa członkowskie uczestniczące w unii walutowej zapewnienia odpowiednich sankcji za fałszowanie i podrabianie banknotów oraz monet euro zawarty został w art. 12 rozporządzenia Rady (WE) nr 974/98 z dnia 3 maja 1998 r. dotyczące wprowadzenia euro⁶. Należy odnotować również m. in.: uchwałę Parlamentu Europejskiego z dnia 17 listopada 1998 r. dotyczącą zawiadomienia Komisji z dnia 23 lipca 1998 r. skierowanego do Rady, Parlamentu Europejskiego i Europejskiego Banku Centralnego, zatytułowanego „Ochrona euro – zwalczanie fałszowania”⁷, rezolucję Europejskiego Banku Centralnego z dnia 7 lipca 1998 r. dotyczącą przyjęcia niektórych środków w celu ochrony prawnej banknotów i monet euro⁸ oraz rezolucję Rady z dnia 28 maja 1999 r. w sprawie zwiększenia ochrony poprzez wprowadzenie sankcji karnych za fałszowanie w związku z wprowadzeniem euro⁹. 29 maja 2000 r. przyjęta została decyzja ramowej 2000/383/WSiSW w sprawie zwiększenia ochrony poprzez sankcje karne i inne sankcje za fałszowanie w związku z wprowadzeniem euro¹⁰, której celem było uzupełnienie postanowień oraz ułatwienie stosowania przez państwa członkowskie Konwencji Genewskiej. W dniu 28 czerwca 2001 r. Rada wydała rozporządzenie (WE) nr 1338/2001¹¹, które zobowiązało instytucje kre-

⁴ Zestawienie Traktatów Ligi Narodów z 1931 r. Nr 2623, s. 372; DzU z 1934 r., Nr 102, poz. 919.

⁵ Np. rozporządzenie Rady (WE) nr 1103/97 z dnia 17 czerwca 1997 r. w sprawie niektórych przepisów dotyczących wprowadzenia euro (Dz. Urz. UE L 162 z 19.06.1997 r., s. 1).

⁶ Dz. Urz. UE nr L 139 z 11.5.1998, s. 139. Nowelizowane przez rozporządzenie Rady (WE) nr 2596/2000 z dnia 27 listopada 2000 r. (Dz. Urz. UE L 300 z 29.11.2000 r.), rozporządzenie Rady (WE) nr 2169/2005 z dnia 21 grudnia 2005 r. (Dz. Urz. UE L 346 z 29.12.2005 r.), rozporządzenie Rady (WE) nr 1647/2006 z dnia 7 listopada 2006 r. (Dz. Urz. UE L 309 z 9.11.2006 r.), rozporządzenie Rady (WE) nr 835/2007 z dnia 10 lipca 2007 r. (Dz. Urz. UE L 186 z 18.07.2007 r.), rozporządzenie Rady (WE) nr 836/2007 z dnia 10 lipca 2007 r. (Dz. Urz. UE L 186 z 18.7.2007 r.).

⁷ Dz. Urz. C 379 z 7.12.1998 r., s. 39.

⁸ Dz. Urz. C 11 z 15.01.1999 r., s. 13.

⁹ Dz. Urz. C 171 z 18.06.1999 r., s. 1.

¹⁰ Dz. Urz. UE nr L 140 z 14.06.2000 r.

¹¹ Dz. Urz. UE nr L 181 z 4.07.2001 r., s. 6.

dytowe i wszelkie inne przedsiębiorstwa do wycofania z obiegu wszystkich otrzymanych banknotów i monet euro, o których wiedzą lub mają wystarczające powody podejrzewać, że zostały podrobione, oraz do przekazania ich właściwym organom krajowym. W dniu 18 grudnia 2008 r. Rada UE wydała rozporządzenie (WE) nr 44/2009 zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1338/2001 ustanawiające środki niezbędne dla ochrony euro przed fałszowaniem¹². Rozporządzenie wprowadziło obowiązek sprawdzania autentyczności banknotów i monet euro przed ich ponownym wprowadzeniem do obiegu przez instytucje kredytowe, dostawców usług płatniczych i inne podmioty gospodarcze, którzy uczestniczą w obsłudze i rozprowadzaniu banknotów i monet¹³. Ponadto zezwolono na transport podrobionych banknotów i monet między właściwymi organami krajowymi, jak również instytucjami i organami Unii Europejskiej w celu udostępnienia odpowiedniej ilości podrobionych banknotów i monet na potrzeby skonfigurowania urządzeń wykorzystywanych do kontroli autentyczności¹⁴. Środki ochrony euro przed fałszowaniem ustanowione rozporządzeniami (WE) nr 1338/2001 oraz nr 44/2009 zostały rozszerzone na państwa członkowskie, które nie przyjęły EUR jako swojej jedynej waluty. W tym celu odpowiednio Rada wydała w dniu 28 czerwca 2001 r. rozporządzenie (WE) nr 1339/2001 rozszerzające działanie rozporządzenia (WE) nr 1338/2001¹⁵ oraz w dniu 18 grudnia 2008 r. rozporządzenie (WE) nr 45/2009 zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1339/2001.¹⁶

Każde państwo członkowskie UE zobowiązane jest do podejmowania niezbędnych środków w celu zapewnienia karania osób uczestniczących i podlegających do czynów ukierunkowanych na fałszowanie euro oraz usiłujących dokonania tego rodzaju czynów¹⁷. Państwo członkowskie UE zobowiązane są również do podejmowania niezbędnych środków w celu zwalczania tego rodzaju działalności przestępczej w odniesieniu do banknotów lub monet wytwarzanych lub wytworzonych z wykorzystaniem legalnych urządzeń lub materiałów, z naruszeniem praw lub warunków, zgodnie z którymi właściwe organy mogą emitować walutę, bez zgody powyższych organów.¹⁸

Z prawno-karnego punktu widzenia w UE za fałszowanie euro oraz przestępstwa związane z fałszowaniem euro uznaje się działania w odniesieniu do euro polegające na:

- jakimkolwiek oszukiwaniem wytwarzaniu lub zmianie waluty, niezależnie od zastosowanych środków;

¹² Dz. Urz. UE nr L 17 z 22.01.2009, s. 1.

¹³ Art. 1 ust. 4 rozporządzenia (WE) nr 44/2009, op. cit.

¹⁴ Art. 1 ust. 3 pkt b rozporządzenia (WE) nr 44/2009, op. cit.

¹⁵ Dz. Urz. UE nr L 181 z 4.7.2001 r., s. 1.

¹⁶ Dz. Urz. UE nr L 17 z 22.1.2009 r., s. 4.

¹⁷ Art. 3 decyzji ramowej 2000/383/WSiSW z 29 maja 2000 r. w sprawie zwiększenia ochrony poprzez sankcje karne i inne sankcje za fałszowanie w związku z wprowadzeniem euro (Dz. Urz. UE nr L 140 z 14.06.2000 r.).

¹⁸ Art. 4, tamże.

- oszukańczym wykorzystywaniu sfalszowanej waluty;
- przywozie, wywozie, transporcie, otrzymywaniu lub uzyskiwaniu sfalszowanej waluty, w celu jej wykorzystania, przy świadomości, że jest ona sfalszowana;
- oszukańczym wytwarzaniu, otrzymywaniu, uzyskiwaniu lub posiadaniu narzędzi, artykułów, programów komputerowych oraz wszelkich innych środków szczególnie dostosowanych do fałszowania lub zmiany waluty, lub hologramów lub innych składników waluty, które służą do ochrony przed fałszowaniem¹⁹.

Oprócz współpracy na poziomie szefów rządów i ministerstw państw członkowskich UE najważniejsze płaszczyzny współpracy międzyinstytucjonalnej w zakresie zwalczania fałszerstw euro to:

- współpraca między krajowymi biurami centralnymi d/w z fałszerstwami pieniędzy państw członkowskich na poziomie operacyjnym²⁰;
- współpraca między Europejskim Bankiem Centralnym, krajowymi bankami centralnymi a Europejskim Centrum Technicznym i Naukowym (ECTN)²¹;
- współpraca w ramach pomocy prawnej na platformie Europejska Jednostka Współpracy Sądowej (Eurojust)²²;

¹⁹ Art. 3, tamże.

²⁰ Art. 12 konwencji genewskiej nakłada na państwa-sygnatariuszy obowiązek wyznaczenia centralnego biura do walki z fałszerstwami pieniędzy. Główne funkcje biura centralnego obejmują centralizację na poziomie krajowym informacji o przestępczości związanej z fałszerstwami pieniędzy, koordynację działań na szczeblu krajowym oraz analizę strategiczną.

²¹ ECTN formalnie powołano jako jednostkę organizacyjną Komisji decyzją Rady 2003/861/WE z dnia 8 grudnia 2003 r. dotyczącą analizy technicznej i współpracy w odniesieniu do fałszywych monet euro (Dz. Urz. UE nr L 325 z 12.12.2003 r., s. 44) i decyzją Komisji 2005/37/WE z dnia 29 października 2004 r. ustanawiającą Europejskie Centrum Techniczne i Naukowe oraz przewidującą koordynację działań technicznych w celu ochrony euro przed fałszowaniem (Dz. Urz. UE nr L 19 z 21.01.2005 r., s. 73). ECTN zajmuje się analizowaniem i klasyfikacją każdego nowego typu podrobionej monety euro. W tym celu posiada dostęp do danych technicznych i statystycznych odnoszących się do podrobionych monet euro, przechowywanych przez EBC. ECTN przekazuje odpowiednie wyniki końcowe swoich analiz właściwym organom krajowym oraz EBC w ramach ich odpowiednich kompetencji. EBC przekazuje te wyniki Europołowi. EBC udostępnia fundusze na zakup fałszywych euro na potrzeby analiz i badań, wynagradzania informatorów, technicznego wsparcia śledztw, uruchomił ponadto specjalną linię budżetową na potrzeby zakupów kontrolowanych.

²² Zadaniem Eurojust jest koordynacja działań prokuratur krajowych państw członkowskich UE. W zależności od państwa mogą to być prokuratorzy, sędziowie śledczy lub funkcjonariusze policji. W trakcie dochodzeń w sprawie fałszowania euro i związanych z tym przestępstw istotne znaczenie mają ułatwienia współpracy oferowane przez Eurojust (m.in.: koordynacja działań pomiędzy krajowymi organami ścigania państw członkowskich, przyspieszanie wykonania wniosków o udzielenie pomocy prawnej czy ułatwianie realizacji wniosków o przekazanie lub ekstradycję).

- współpraca operacyjna w ramach Europejska Agencja Egzekwowania Prawa zwanej potocznie Europolem²³.

Europol - rola i kompetencje operacyjne

Zwalczanie fałszerstw pieniędzy i środków płatniczych zostało włączone w zakres kompetencyjny Europolu na mocy decyzji Rady z dnia 29 kwietnia 1999 r. rozszerzającej mandat Europolu²⁴. W 2001 r. państwa członkowskie UE zostały zobowiązane przez Radę UE do centralizacji informacji na poziomie krajowym przez krajowe biura centralne d/w z fałszerstwami pieniędzy, a następnie ich przekazywania do centrali Europolu za pośrednictwem krajowych jednostek Europolu²⁵.

Wzmocnienie roli Europolu w obszarze zwalczania fałszerstw pieniędzy nastąpiło z chwilą przyjęcia postanowień protokołu z dnia 27 listopada 2003 r., zmieniający konwencję w sprawie ustanowienia Europejskiego Urzędu Policji (konwencję o Europolu), sporządzonego na podstawie art. 43 ust. 1 tej konwencji²⁶. Protokół ten, potocznie zwany protokołem duńskim, określił rolę Europolu jako centralnego punktu kontaktowego UE we współpracy ze stronami trzecimi w zakresie zwalczania fałszerstw euro²⁷. Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej omawiany protokół ratyfikował dnia 27 lipca 2004 r. na podstawie ustawy z dnia 28 maja 2004 r. o ratyfikacji protokołu z dnia 27 listopada 2003 r. zmieniającego Konwencję w sprawie ustanowienia Europejskiego Urzędu Policji (Konwencji o Europolu), sporządzonego w oparciu o artykuł 43 ust. 1 tej konwencji²⁸. Wyznaczenie Europolu na centralny punkt kontaktowego UE znacząco zmodyfikowało dotychczasową rolę organizacji w zakresie zwalczania fałszerstw euro. W rezultacie Europol stał się dla państwa trzecich centralnym punktem informacji o sfalszowanych euro. Z operacyjnego punktu widzenia wdrożenie postanowień protokołu duńskiego poszerzyło zakres informacji i danych wywiadowczych dotyczących fałszerstw euro przekazywanych do Europolu. Przyjęte rozwiązania doprecyzowały rolę Europolu w tym obszarze, co było ważne również w kontekście rozszerzenia UE o nowe państwa członkowskie.

Zgodnie z decyzją Rady 2005/511/WSiSW z dnia 12 czerwca 2005 r. w sprawie ochrony euro przed fałszowaniem Europol wyznaczony został jako centralne

²³ W literaturze przedmiotu używa się również nazw: Europejskie Biuro Policji, Europejski Urząd Policji lub Biuro Policji Europejskiej.

²⁴ Dz. Urz. UE nr C 149 z 28.05.1999 r., s. 16 i sprostowanie w Dz. Urz. UE nr C 229 z 12.08.1999 r., s. 14.

²⁵ Art. 8 rozporządzenia Rady Unii Europejskiej nr 1338/2001 z dnia 28 czerwca 2001 r., op. cit.

²⁶ Dz. Urz. UE nr C 2 z 6.01.2004 r.

²⁷ Art. 1 ust. 2 pkt b protokołu duńskiego.

²⁸ Dz U 2004, Nr 158, poz. 1650.

biuro ds. zwalczania fałszowania euro (dalej: CBdsZFE)²⁹. Dzięki temu stworzono nowe warunki dla stosowania w warunkach integracji europejskiej Konwencji międzynarodowej o zwalczaniu fałszowania pieniędzy z dnia 20 kwietnia 1929 r. a ratyfikowanej przez Sejm RP w 1934 r.³⁰

Celem ustanowienia Europolu jako CBdsZFE było usprawnienie oraz zapewnienie szybkiej i skutecznej wymiany informacji w sprawach o przestępstwa między organami ścigania państw członkowskich UE oraz organami ścigania państw nie będącymi państwami członkowskimi UE, które stosują przepisy dorobku prawnego Schengen. Przyjęte rozwiązanie spowodowało wzmocnienie statusu prawnego oraz potencjału operacyjnego organizacji pełniącej do tej pory wyłącznie rolę centralnego punktu kontaktowego. Europol zyskał również podstawy prawne do wypełniania roli ogólnoeuropejskiego forum współpracy policyjnej w zakresie zwalczania fałszerstw euro.

Funkcja CBdsZFE w połączeniu z pełnieniem roli punktu kontaktowego dla państw trzecich konstytuują naczelną pozycję Europolu w zakresie koordynacji zwalczania fałszerstw euro w UE oraz identyfikacji zorganizowanych grup przestępczych zajmujących się produkcją i dystrybucją fałszywych euro. Europol realizuje zadania CBdsZFE równolegle i w ścisłej współpracy z krajowymi biurami centralnymi ds. zwalczania fałszowania pieniędzy wyznaczonymi przez państwa-strony konwencji genewskiej. Agencja w imieniu państw członkowskich UE będących jednocześnie stronami konwencji genewskiej (w tym Polski) działa jako centralne biuro ds. walki z fałszowaniem euro. Natomiast krajowe biura centralne państw członkowskich UE realizują zadania w zakresie przeciwdziałania fałszowaniu wszystkich innych walut oraz zadań biura centralnego nieprzekazanych Europolowi³¹. W przypadku, gdy Europol jest niezdolny do wykonania zadań, krajowe biura centralne państw członkowskich utrzymują swoje kompetencje. W Polsce rolę centralnego biura ds. walki z fałszowaniem euro pełni Komenda Główna Policji³².

Europol może zachęcać do koordynacji działań, jakie właściwe organy państw członkowskich podejmują w walce z fałszowaniem euro lub jakie prowadzone są w ramach wspólnych zespołów śledczych, w stosownych przypadkach w porozumieniu z podmiotami unijnymi lub organami krajów trzecich. Na wniosek państw członkowskich Europol może wspierać finansowo śledztwa lub dochodzenia w sprawie fałszowania euro³³.

Najważniejsze metody i formy działań operacyjnych Europolu w obszarze zwalczania fałszerstw euro to m. in.: wsparcie z zakresu wywiadu kryminalnego, wspomoczenie finansowe czynności operacyjnych państw członkowskich, udziela-

²⁹ Dz. Urz. UE L 185 z 16.07.2005 r., s. 35.

³⁰ DzU Nr 102 z 17 listopada 1934 r., poz. 919.

³¹ Załącznik do decyzji Rady 2005/511/WSiSW, op. cit.

³² Art. 2 ust. 3 zarządzenia nr 749 KGP z 27 maja 2010 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji (Dz. Urz. KGP nr 6 z dnia 15 czerwca 2010 r., poz. 20).

³³ Art. 5 ust. 5 decyzji Rady.

nie wsparcia eksperckiego i technicznego oraz organizowanie specjalistycznych szkoleń.

Wsparcie z zakresu wywiadu kryminalnego to gromadzenie i przetwarzanie informacji, wymiana i opracowywanie informacji i danych wywiadowczych oraz rozpracowania analityczne. Europol gromadzi wszystkie informacje o sfalszowanych euro w ścisłej współpracy z krajowymi biurami centralnymi państw członkowskich UE. System raportowania poprzez krajowe biura centralne oparty jest na zobowiązaniu państw członkowskich UE do informowania Europolu o ujawnionych przypadkach fałszerstw pieniędzy euro, dochodzeniach prowadzonych w tym zakresie oraz zatrzymaniach i aresztowaniach. W ramach omawianej współpracy istnieje także praktyka powiadamiania Europolu o wszczęciu sprawy operacyjnej dotyczącej fałszerstw euro oraz przekazywania informacji uzyskanych od państw trzecich. Informacje powinny zawierać co najmniej dane szczegółowe zaangażowanych osób, dane szczegółowe o przestępstwach, warunki w jakich odkryto popełnienie tych przestępstw, kontekst schwywania oraz powiązania z innymi sprawami³⁴. Europol dysponuje również system monitorowania fałszerstw euro (ang. *Counterfeit Monitoring System*), który umożliwia rozsyłanie informacji wczesnego ostrzegania (ang. *Early Warning Messages*) o nowych trendach fałszerstw pieniędzy oraz nowych klasach fałszywych banknotów euro. Przekazywane są one przez Europol w terminie 24 godzin do Interpolu w celu opublikowania ich na chronionej stronie internetowej organizacji. Ponadto istnieje specjalna procedura informowania Europolu przez Interpol o zabezpieczeniu fałszywych euro na terytorium państw trzecich. Państwa członkowskie są zobowiązane do przeprowadzania niezbędnych specjalistycznych analiz podejrzanych banknotów i monet w ramach prowadzonych dochodzeń w sprawie fałszowania euro i przestępstw odnoszących się do fałszowania euro, których wyniki przekazywane są do Europolu³⁵. Europol ma również prawo bezpośredniego kontaktowania się z biurami centralnymi państw trzecich. Dzięki przedstawionemu systemowi raportowania Europol centralizuje i przetwarza, wszystkie informacje, które mogą ułatwić śledzenie, zapobieganie i walkę z fałszowaniem euro. W początkowym okresie podstawowym narzędziem informatycznym wykorzystywanym do omawianych zadań był System Informacji Euro (ang. *The Euro Information System*), który integrował dane techniczne z ECB oraz informacje operacyjne pochodzące od krajowych służb policyjnych. Dane zgromadzone w tym systemie z czasem zostały zintegrowane w ramach Systemu Informacyjnego Europolu³⁶. Ponadto Europol utworzył bazę zagadnieniową CCIS (ang. *Counterfeit Currency Information System*). Równoległe do działań związanych ze zbieraniem i analizowaniem informacji, Europol przekazuje niezwłocznie do krajowych biur centralnych państw członkowskich te informacje, które mogą służyć wykryciu lub

³⁴ Art. 4 ust. 1 decyzji Rady 2001/887/WSiSW z dnia 6 grudnia 2001 r., op. cit.

³⁵ Odpowiednio: art. 2 i 3, tamże.

³⁶ Dok. SG RUE nr 8141/1/01 REV 1 EUROPOL 36, *Europol work programme 2002*, Bruksela, 11.06.2001 r., s. 8.

zapobieżeniu fałszerstw euro. W przypadku wymiany informacji o przestępczości zorganizowanej związanej z UE dotyczącej fałszerstw euro, Europol zachęca państwa członkowskie do wprowadzenia procedur wyboru kanału międzynarodowej współpracy policyjnej wskazujących Europol jako jedyny punkt kontaktowy³⁷.

Europol pełni szczególną rolę w przypadku stwierdzenia fałszerstw euro poza UE i prowadzi w imieniu UE współpracę z biurami centralnym państw trzecich. W takiej sytuacji stanowiąc punkt pierwszego kontaktu, ma obowiązek udzielenia wszechstronnego wsparcia eksperckiego oraz zapewnić koordynację ewentualnych działań podejmowanych przez służby policyjne państw członkowskich. Z wyjątkiem przypadków o znaczeniu wyłącznie lokalnym, Europol, w zakresie, w jakim uzna to za stosowne, powiadamia biura centralne państw trzecich:

- o wykryciu podrobionych lub przerobionych euro;
- o szczegółach ujawnienia wyrobu fałszywych pieniędzy z zaznaczeniem, czy możliwe było zajęcie wszystkich fałszywych pieniędzy puszczonego w obieg.

Do powiadomienia o podrobieniu lub przerobieniu dołącza się opis techniczny fałszerstw, który przekazuje wyłącznie instytucja, której banknoty sfalszowano. Należy przekazać fotografię lub, o ile to możliwe, egzemplarz sfalszowanego banknotu. W przypadkach pilnych powiadomienie oraz krótki opis sporządzony przez policję może zostać z zachowaniem dyskrecji przekazany zainteresowanym biurom centralnym niezależnie od powiadomienia i przesłania opisu technicznego, o których mowa powyżej. Ponadto Europol regularnie powiadamia biura centralne państw trzecich, przekazując wszelkie niezbędne informacje o nowych emisjach pieniędzy oraz o wycofaniu pieniędzy z obiegu. W ramach współpracy z biurami centralnym państw trzecich Europol może w zakresie, w jakim uzna to za stosowne, przekazać komplet wzorów autentycznych banknotów i monet euro.

Ważną formą działań operacyjnych Europolu rozpracowania analityczne, które wszczynane są w celu identyfikacji zorganizowanych struktur przestępczych stanowiących największe zagrożenie pod kątem fałszerstw waluty euro. W tym celu Europol gromadzi i przetwarza informacje, które mogą służyć ułatwieniu śledzenia, zapobiegania i walki z fałszowaniem euro, i przekazuje te informacje niezwłocznie do krajowych biur centralnych państw członkowskich. Przykładem może być rozpracowanie analityczne o kryptonimie SOYA, które skupia się na siatkach przestępczych, które pozyskują pośrednio lub bezpośrednio fałszywe pieniądze z wytwórni lub od dystrybutorów. W rozpracowaniu uczestniczą obok Polski m. in.: Austria, Belgia, Czechy, Niemcy, Dania, Estonia, Francja, Finlandia, Węgry, Włochy, Łotwa, Litwa, Malta, Holandia, Portugalia, Szwecja, Wielka Brytania. W ramach rozpracowania wiązane są informacje dotyczące najpoważniejszych przypadków fałszerstw pieniędzy, wytypowane na podstawie analiz Europejskiego Banku Centralnego, Wydziału Europolu do spraw Fałszerstw Pieniądzy oraz uczestniczących państw członkowskich. Europol zaleca państwom

³⁷ Załącznik do dok.: *The Strategy for Europol*, op. cit.

członkowskim korzystanie ze wsparcia w postaci projektów analitycznych we wszystkich sprawach dotyczących fałszerstw euro, które posiadają znamiona zorganizowanej działalności przestępczej³⁸.

Doktryna zwalczania fałszerstw euro przez Europol zakłada udział jego przedstawicieli w działaniach wspólnych zespołów śledczych tworzonych przez państwa członkowskie.

Na podstawie przetworzonych informacji Europol sporządza raporty sytuacyjne oraz raporty miesięczne dotyczące zjawiska fałszerstw euro. Natomiast w oparciu o dane przekazywane przez państwa członkowskie Europol opracowuje specjalny biuletyn informacyjny poświęcony fałszerstwom euro (ang. *The European Union Counterfeiting Situation Report*)³⁹. Agencja prowadzi specjalną stronę internetową poświęconą fałszerstwom euro (ang. *Euro Check Web Site – ECWS*).

Działania Europolu w ramach zwalczania fałszerstw euro zawierają również możliwość wsparcia finansowego czynności krajowych służb policyjnych. W tym celu Europejski Bank Centralny uruchomił specjalną linię budżetową na między innymi: zakup fałszywych euro, techniczne wsparcie śledztw, wynagradzanie informatorów oraz na potrzeby analiz i badań zabezpieczonych fałszywych banknotów i monet euro. Po raz pierwszy środki uzupełniające przeznaczone na zwalczanie fałszerstw pochodzące z EBC umieszczono w budżecie Europolu na rok 2005⁴⁰.

Właściwe służby policyjne państw członkowskich mogą w zakresie realizacji spraw dotyczących zwalczania procederu fałszowania waluty euro wnioskować do Europolu o wsparcie finansowe zarówno dla działań wykrywczych jak i prewencyjnych. Organy policyjne państw członkowskich mogą wnioskować o wsparcie finansowe Europolu działań wykrywczych mających na celu nawiązanie kontaktów operacyjnych, uzyskanie danych wywiadowczych czy przyspieszenie realizacji spraw. Wsparcie finansowe w zależności od charakteru działań może być udzielone przed wszczęciem dochodzenia o fałszerstwo waluty euro, w jego trakcie lub po zakończeniu. Udzielenie wsparcia przez Europol warunkowane jest dopuszczeniem tego rodzaju działań przez prawo wewnętrzne wnioskującego państwa członkowskiego⁴¹.

³⁸ Tamże.

³⁹ Dok. SG RUE nr 8141/1/01 REV 1 EUROPOL 36, *Europol work programme 2002*, Bruksela 11.06.2001, s. 8.

⁴⁰ Budżet uzupełniający na rok 2005 przeznaczony na zwalczanie fałszerstw (Dz. Urz. UE nr C 282 z 15 listopada 2005 r.).

⁴¹ T. Safjański, *Działania operacyjne Europolu ukierunkowane na zwalczanie międzynarodowej przestępczości zorganizowanej i terroryzmu – główne uwarunkowania, stan obecny i perspektywy rozwoju*, w: L. Paprzycki, Z. Rau (red.), *Praktyczne elementy zwalczania przestępczości zorganizowanej i terroryzmu: nowoczesne technologie i praca operacyjna*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2009, s. 764 i n.

W dotychczasowej praktyce państw członkowskich wyróżnić można kilka kategorii działań taktycznych uzyskujących wsparcie Europolu:

- udostępnienie oryginalnych środków finansowych potrzebnych do okazania osobom podejrzanym lub ich pośrednikom dla uwiarygodnienia w trakcie negocjacji związanych ze złożeniem propozycji nabycia fałszywych euro (ang. *flash money*)⁴²;
- kontrolowane działania realizacyjne przeprowadzane niejawnie przez przedstawicieli uprawnionych służb krajowych w celu nabycia od osób podejrzanych próbek, pewnej liczby sfalszowanych banknotów czy monet euro lub innych przedmiotów związanych z nielegalnym wytwarzaniem fałszywych euro (ang. *confidence buy*);
- środki pieniężne dla informatorów współpracujących z organami policyjnymi, w tym m. in.: gratyfikacja za przekazane informacje, zwrot poniesionych kosztów, wynagrodzenie (ang. *informant reward*)⁴³;
- doraźne wsparcie finansowe właściwych służb krajowych, które nie mają wystarczających środków na realizację danej operacji (ang. *cash allowance*)⁴⁴;
- finansowanie specjalnego wyposażenia technicznego niezbędnego do realizacji szczególnie trudnych działań wykrywczych (ang. *financing of special equipments*)⁴⁵;
- ekspertyzy kryminalistyczne mające na celu identyfikację lub lokalizację substratów oraz urządzeń użytkowanych do fałszowania euro (ang. *technical investigation*)⁴⁶.

Warunkiem udostępnienia pieniędzy (*flash money*) oraz środków dla informatorów jest udział Europolu w koordynacji przedmiotowych działań lub udzielenie konsultacji w czasie ich trwania⁴⁷.

⁴² W ramach zakupu fikcyjnego oryginalne pieniądze (*flash money*) przedkładane są jako dowód wypłacalności osobom podejrzanym o posiadanie fałszyfikatów waluty euro lub przedmiotów zabronionych związanych z produkcją fałszyfikatów. Pieniądze (*flash money*) mogą być przedłożone również osobom, które dysponują informacjami o dostępności i dostawie fałszywych euro lub pośredniczą w tym procederze.

⁴³ Środki służące do wynagrodzenia osób niebędących funkcjonariuszami organów policyjnych, które z nimi współpracują.

⁴⁴ Środki przeznaczone na pokrycie kosztów czynności operacyjnych, w tym podróży służbowych funkcjonariuszy. Mogą zostać przyznane przed działaniami lub w ich trakcie.

⁴⁵ Środki służące do pokrycia kosztów eksploatacji urządzeń technicznych, których użycie jest konieczne w trakcie działań operacyjnych (np.: lokalizatory GPS, urządzenia alarmowe czy podsłuchowe).

⁴⁶ Środki przeznaczone na pokrycie kosztów analiz technicznych i kryminalistycznych, których celem jest identyfikacja surowców i urządzeń wykorzystywanych do procederu przestępczego.

Udzielenie wsparcia finansowego Przez Europol poprzedzone jest kompleksową ewaluacją sprawy (m.in.: wymogi operacyjne, dane z rozpracowań analitycznych, wymogi formalne, ocena ryzyka, spodziewane korzyści). Decyzję podejmuje zastępca dyrektora departamentu do spraw poważnej przestępczości. Na przykład w 2006 r. Europol rozpatrzył 11 takich wniosków, wszystkie pozytywnie. Wynikiem operacji były 23 zastosowane aresztowania i rozbicie dwóch drukarni fałszywych euro. Zabezpieczono prawie 7 mln fałszywych euro, około 5 mln innych podrabianych walut. Tego rodzaju wnioski rozpatrywane są w ciągu jednego dnia łącznie z przelewem bankowym (95% wniosków rozpatrzono w ciągu jednego dnia).

W 2010 r. Europol udzielił wsparcia finansowego w 35 dochodzeniach o fałszerstwa euro prowadzonych przez państwa członkowskie. Ogółem wydatkowano z funduszu operacyjnego kwotę 157 414 euro⁴⁸. Moim zdaniem wydatkowanie tych środków należy uznać za w pełni uzasadnione. Z oficjalnych danych wynika, że w rezultacie działań wspartych w 2010 r. z funduszu operacyjnego Europolu, policje krajowe państw członkowskich zabezpieczyły fałszywe euro o wartości nominalnej ponad 6 mln oraz zatrzymały 70 osób podejrzanych⁴⁹.

Rozwiązania organizacyjne i prawne przyjęte w Polsce

Funkcjonujący w Polsce system zwalczania przestępczości dotyczącej fałszerstw pieniędzy opiera się na współpracy między Narodowym Bankiem Polskim, organami wymiaru sprawiedliwości (prokuratura i sądy) oraz służbami policyjnymi i finansowymi państwa. Podmioty te działają w oparciu o akty prawa międzynarodowego, regulacje prawa krajowego oraz przepisy wewnętrzne. Szczegółowe kwestie w zakresie wykrywania i zatrzymywania fałszywych pieniędzy regulują przepisy zarządzenia prezesa NBP z dnia 31 sierpnia 1989 r. w sprawie zatrzymywania fałszywych znaków pieniężnych⁵⁰. Przepisy karne dotyczące zwalczania fałszerstw znaków pieniężnych zostały umieszczone w ustawie kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 r. w rozdziale XXXVII pt. Przestępstwa przeciwko obrotowi pieniędzmi i papierami wartościowymi⁵¹.

Polska, zgodnie z wymogiem stawianym przed każdym państwem członkowskim UE, przyjęła określone rozwiązania organizacyjne w zakresie zwalczania przestępczości związanej z fałszerstwami pieniędzy. Kształt omawianych rozwiązań, a w szczególności pozycja krajowego biura centralnego jest zawsze

⁴⁷ T. Safjański, *Europol's contribution towards detecting criminal activities – recent development*, „Internal Security” 2010, nr 1, s. 82 i n.

⁴⁸ *General Report on Europol's activities 2010*, op. cit., s. 29.

⁴⁹ Europol review, s. 43 (<https://www.europol.europa.eu/sites/default/files/publications/europolreview-en.pdf>, dostęp 12 maja 2012 r.).

⁵⁰ M.P. 1989, Nr 32, poz. 255.

⁵¹ DzU Nr 88, poz. 553 z późn. zm.

rozwiązaniem indywidualnym. W Polsce rolę krajowego biura centralnego pełni Komenda Główna Policji. Wynika to z założenia, że wypracowanie i wdrożenie efektywnych metod zwalczania fałszerstw środków płatniczych ze szczególnym uwzględnieniem zwalczania fałszerstw euro jest jednym z ważniejszych zadań Policji. Rolą KGP jest organizowanie, koordynowanie oraz monitorowanie działań jednostek Policji w ramach systemu eliminowania fałszerstw pieniędzy, który stanowi integralną część systemu zwalczania fałszerstw euro w ramach Unii Europejskiej. W 2006 r. zgodnie z ust. 2 par. 10 zarządzenia KGP nr 2 z dnia 17 stycznia 2006 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji, zadania krajowego biura centralnego wykonywane były przez Biuro Kryminalne⁵². W tym celu w strukturze BK KGP utworzono Zespół do walki z Fałszerstwami Pieniędzy w ramach Wydziału Kryminalnego⁵³. Zadania Zespołu do walki z Fałszerstwami Pieniędzy obejmowały m. in.:

- organizowanie, koordynowanie i wspieranie realizacji zadań w zakresie rozpoznania, zapobiegania oraz zwalczania produkcji i dystrybucji fałszywych znaków pieniężnych;
- analizowanie danych dotyczących produkcji i dystrybucji fałszywych znaków pieniężnych w celu ukierunkowania działań wykrywczych;
- prowadzenie baz i zbiorów z zakresu fałszowania znaków pieniężnych;
- współdziałanie przy wykonywaniu zadań z krajowymi i międzynarodowymi instytucjami odpowiedzialnymi za zapobieganie i zwalczanie fałszowania znaków pieniężnych⁵⁴.

W wyniku zmian organizacyjnych Komendy Głównej Policji wprowadzonych na mocy Zarządzenia KGP nr 460 z dnia 24 maja 2007 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji, Biuro Kryminalne utrzymało rolę wykonawczą w zakresie zadań krajowego biura centralnego⁵⁵. Od 2008 r., na mocy par. 27 zarządzenia KGP nr 372 z dnia 14 kwietnia 2008 r. w sprawie regulaminu Komendy Głównej Policji, zadania związane z realizowaniem tej roli wykonuje Centralne Biuro Śledcze KGP⁵⁶. Wykonywanie przez Komendę Główną Policji zadań krajowego biura centralnego uregulowane jest jedynie aktami normatywnymi o charakterze wewnętrznym, mającymi zastosowanie tylko i wyłącznie w Policji. Z tego powodu należy dążyć do uzyskania formalnej podstawy wyznaczającej Komendę Główną Policji na krajowe biuro centralne do walki z fałszerstwami pieniędzy (wydaje się, że wystarczającym aktem prawnym jest uchwała Rady Ministrów).

Obecnie Zespół do walki z Fałszerstwami Pieniędzy umiejscowiony jest w Wydziale dz. Zorganizowanej Przystępczości Kryminalnej CBS KGP. Na po-

⁵² Dz. Urz. KGP 2006 r., Nr 2 poz. 8, s. 45.

⁵³ Par. 10 ust. 3 zarządzenia Komendanta Głównego Policji nr 2 z dnia 17 stycznia 2006 r., op. cit.

⁵⁴ Załącznik nr 3, tamże.

⁵⁵ Dz. Urz. KGP 2007 r., Nr 9 poz. 78, s. 427.

⁵⁶ Dz. Urz. KGP 2008 r., Nr 8, poz. 47, s. 145.

ziomie komend wojewódzkich Policji powołano koordynatorów, których zadaniem jest prowadzenie aktywnych działań z zakresu wywiadu kryminalnego ukierunkowanych na przestępczość fałszerską na terenie danego województwa. Głównym zadaniem koordynatorów wojewódzkich jest gromadzenie i przetwarzanie danych o osobach, co do których istnieje podejrzenie, że popełniają przestępstwo wprowadzenia fałszykatów euro do obiegu. Podstawowa analiza przeprowadzana jest poprzez sortowanie danych w plikach. Po stwierdzeniu „trafienia lokalnego”, koordynator kieruje informację do zainteresowanych jednostek. Następnie plik zostaje wprowadzony do Systemu Informacji Operacyjnych oraz przesłany do KGP. Informacje te są włączane do pliku zawierającego dane z całego kraju. Analiza danych na poziomie KGP pozwala na wychwycenie rekordów o osobach wprowadzających do obiegu fałszykaty z terytorium całego kraju (tzw. „trafienie krajowe”). Dane dotyczące trafień są analizowane przez Zespole do Zwalczania Fałszerstw CBS KGP, a w przypadku zidentyfikowania powiązań o charakterze międzynarodowym (tzw. „trafienie międzynarodowe”) przekazywane do Europolu w celu wykorzystania w ramach rozpracowania analitycznego SOYA. Do powyższego systemu włączane są również dane pochodzące z innych służb państwowych w zakresie informacji o przestępczości fałszerstw pieniędzy.

Z informacji Europolu wynika, że tylko Polska nie korzysta w pełnym zakresie ze wsparcia finansowego udzielanego na zapobieganie i zwalczanie fałszerstw euro. Swobodne finansowanie ze środków Europolu czynności operacyjno-rozpoznawczych w zakresie zwalczania fałszerstw waluty euro budzi zastrzeżenia w świetle art. 22 ust. 2a ustawy o Policji (Dz. U. z 2007 r. Nr 43, poz. 277 z późn. zm.). Zgodnie z dyspozycją przywołanego przepisu, koszty podejmowanych przez Policję czynności operacyjno-rozpoznawczych, w zakresie których ze względu na ochronę, o której mowa w art. 20 ust. 1-3⁵⁷, nie mogą być stosowane przepisy o finansach publicznych i rachunkowości, pokrywane są z tworzonego na ten cel funduszu operacyjnego. Powstaje zatem wątpliwość, czy możliwe jest finansowanie czynności operacyjno-rozpoznawczych (a takie działania są głównie wspierane przez Europol) z innych źródeł niż fundusz operacyjny. W obecnym stanie prawnym wydaje się, że środki zagraniczne pochodzące z Europolu nie mogą być przeznaczane na finansowanie czynności operacyjno-rozpoznawczych, które powinny być finansowane z funduszu operacyjnego tworzonego w oparciu o środki budżetowe Policji.

Jeżeli tak, to należy rozważyć, jaki kierunek zmian w przepisach przyjąć, by umożliwić korzystanie ze wsparcia finansowego Europolu w pełnym zakresie. Z jednej strony można postulować zmianę niektórych przepisów resortowych

⁵⁷ W przypadku gdy zachodzi konieczność ochrony form i metod realizowanych zadań, informacji oraz własnych obiektów i danych identyfikujących policjantów, takich, w których trakcie policjanci posługują się dokumentami uniemożliwiającymi ustalenie ich prawdziwych danych oraz środków, którymi posługują się przy realizacji tego rodzaju zadań służbowych, a także, gdy takie dokumenty są wydawane osobom udzielającym pomocy Policji.

dotyczących zasad tworzenia i gospodarowania funduszem operacyjnym w Policji. Jednakże przedmiotowa zmiana może nie być wystarczająca, gdyż omawiane przepisy zawarte są w aktach prawa wewnętrznego, mających charakter wykonawczy w stosunku do ustawy o Policji. Tym samym nie mogą zawierać norm prawnych sprzecznych z przepisami ustawowymi. Zatem właściwsza jest zmiana ustawy o Policji w celu uzupełnienia regulacji odnoszących się do źródeł finansowania jej czynności operacyjno-rozpoznawczych. Rozwiązaniem problemu byłoby zawarcie w ustawie o Policji wyraźnego wskazania, że koszty czynności operacyjno-rozpoznawczych mogą być pokrywane również ze środków pochodzących z budżetu UE lub innych źródeł zagranicznych w ramach międzynarodowej współpracy Policji. Jako zmianę towarzyszącą należy postulować nowelizację ustawy z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (Dz. U. z 2000 r. Nr 14, poz. 176), polegającą na objęciu zryczałtowanym podatkiem dochodowym także wynagrodzeń za udzielenie pomocy organom ścigania, w tym Policji, nie tylko wypłacanych z funduszu operacyjnego, lecz również w przypadku ich finansowania ze źródeł zagranicznych. Niezależnie bowiem od źródeł finansowania aktualne pozostają przesłanki stosowania przedmiotowego trybu opodatkowania, którego podstawowym celem jest zapewnienie ochrony osobowym źródłom informacji i uniemożliwienie ich identyfikacji przez niepowołane osoby.

Wobec powyższego dotychczasowe korzystanie przez polską Policję ze wsparcia finansowego Europolu w ramach działań operacyjnych ogranicza się jedynie do refinansowania zagranicznych podróży służbowych funkcjonariuszy oraz finansowania zakupów sprzętowych⁵⁸.

Zakończenie

Dla efektywnego zwalczania fałszerstw waluty euro kluczowe znaczenie ma dalsze zacieśnienie współpracy pomiędzy państwami członkowskimi oraz pomiędzy państwami członkowskimi a Europolem. Konieczne jest również wzmocnienie działań ukierunkowanych na ochronę waluty poza terytorium UE. Ważne jest doskonalenie działań operacyjnych Europolu jako Centralnego Urzędu ds. Zwalczania Fałszerstw Euro, szczególnie w kontekście perspektyw powiększenia strefy Eurolandu. W przypadku zlikwidowania nielegalnej wytwórni banknotów czy monet euro, Europol powinien być uprawniony do oceny całego zabezpieczonego materiału, co umożliwiłoby udzielenia właściwego wsparcia służbom krajowym. Ponadto dużym wzmocnieniem byłoby wprowadzenie możliwości powierzenia urzędnikowi Europolu obowiązków kierowania dochodzeniem, prowadzonym w ramach wspólnego zespołu śledczego, w związku ze zwalczaniem fał-

⁵⁸ Po raz pierwszy wsparcie finansowe w wysokości ponad 5300 euro polska Policja otrzymała w 2008 r. (około 4300 euro zostało przeznaczone na sfinansowanie podróży służbowych, reszta środków zaś wydatkowana była na zakup sprzętu specjalistycznego).

szerstw waluty euro. Należy również nadać Europolowi uprawnienia do prowadzenia postępowań kontrolnych w odniesieniu do spraw operacyjnych prowadzonych w państwach członkowskich dotyczących fałszerstw euro oraz uprawnienia do prowadzenia własnych działań werbunkowych w celu pozyskiwania osobowych źródeł informacji.

Słowa kluczowe:

wsparcie operacyjne, Europol, zwalczanie fałszerstw waluty euro, podrabianie banknotów, kompetencje operacyjne.

Streszczenie:

Problematyka zapobiegania oraz zwalczania przestępczości fałszerstw waluty euro jest przedmiotem współpracy państw członkowskich UE na poziomie szefów rządów i ministerstw. Artykuł stanowi szerokie omówienie przedmiotowego zagadnienia. Autor kładzie nacisk na przybliżenie czytelnikowi uregulowań europejskich, dokonuje ocen działań państwa polskiego w zakresie wykorzystywania dostępnych możliwości wsparcia zwalczania fałszerstw waluty „euro”.

Summary:

Prevention and combating of euro counterfeiting is the subject of cooperation between EU Member States on the level of heads of governments and ministries. The article is a broad discussion of the issues. The author explains European regulations, evaluates the activities of the Polish state in the use of available opportunities in support of anti-counterfeiting of the Euro.

ROLA KRYMINALISTYKI W UJAWNIANIU FAŁSZERSTW DOKUMENTÓW HISTORYCZNYCH

Problem fałszowania dokumentów znany był już w czasach starożytnych, fałszerstwo najprawdopodobniej istniało od momentu powstania piśmiennictwa¹. Najczęściej fałszowano dokumenty o znaczeniu komercyjnym. Brak odpowiednich regulacji prawnych w Starym Testamencie, w Kodeksie Hammurabiego jako najstarszych ze znanych nam pomników prawa świadczy o tym, że takie fałszerstwo raczej nie było procederem powszechnym. Więcej jest natomiast dowodów potwierdzających fałszerstwa dokumentów o znaczeniu religijnym i mitologicznym. Przykładowo w Starożytnym Egipcie działania faraonów zwykle opisywano w sposób bardzo hipertroficzny. W dokumentach opisano jak faraon Ramzes II poprzez swój własny udział w bitwie z Hetytami przy Kadiszu zmienił jej tok. Faktycznie jego działania nie były znaczące, a każda ze stron przypisała sobie później zwycięstwo. Egipskie dokumenty medyczne zawierały wzmiankę o tym, że zostały znalezione „przy stopach (statui) Anubisa”, lub „nocą spadły na plac przy chrampie w Koptos jako mistyczne działanie boga Isis’a”². W historii Starożytnego Egiptu znajdziemy również pierwsze przykłady fałszerstw dokumentów, które miały wyraźne znaczenie polityczne. Jedną z pięciu kobiet-faraonów – Hatszepsut – stworzyła historyczno-polityczny mit o swoim boskim pochodzeniu. Mit ten został „utrwalony” w dokumentach pisemnych, w postaci rzeźb i malowideł. Jej następcą – faraon Totmes III – pozbawiony przez Hatszepsut przez ponad dwadzieścia lat dostępu do tronu swego ojca w specyficzny sposób zemścił się na swojej ciotce: w czasach jego rządów niszczone wizerunki i posągi przedstawiające Hatszepsut. Po śmierci faraona Ehnatona, który próbował wprowadzić kult jednego boga ogłoszony później herezją, jego imię zostało wykreślone ze wszystkich dokumentów, wizerunki zaś zniszczono³.

¹ А.А. Жижиленко, *Подлог документов. Историко-догматическое исследование*, Петербург 1900, с. 12–14.

² A. Grafton, *Forgers and Critics. Creativity and Duplicity in Western Scholarship*, Juliet Gardiner Books, London 1990, s. 8.

³ А. Вейнгалл, *Эхнатон, фараон-вероотступник*, Центрполиграф, Москва 2004, с. 83.

Niski poziom wykształcenia, brak możliwości badania dokumentów spowodowały wzrost liczby fałszerstw w Europie Średniowiecznej. W 1198 r. Papież Innocenty III rozpoczął walkę przeciwko podrabianiu papieskich bulli. W specjalnym posłaniu Papież wskazał sześć cech, na które trzeba było zwrócić uwagę sprawdzając autentyczność były: widok zewnętrzny dokumentu, styl, rozerwanie zabezpieczających nici, wątpliwe pochodzenie pergaminu, zatarte i zamienione słowa, złamane lub nieczytelne pieczęcie. Jako karę dla osób, które popełniły fałszerstwo był, przewidywano wykluczenie z Kościoła katolickiego⁴.

O śladach fałszowania na dużo skalę dokumentów historycznych w Średniowiecznych Niemczech pisał niemiecki historyk Wilhelm Kammeier. Główny cel fałszowania polegał jego zdaniem na zataniu historii (Niemiec) z czasów pogaństwa, na potwierdzeniu prawa nowych właścicieli, którzy jeszcze niedawno odebrali dobra ich legalnym wcześniejszym posiadaczom. Fałszowane akty darowizny świadczyć miały o starożytnym pochodzeniu prawa własności ówczesnych chrześcijańskich królów. Dochodziło nawet do wymyślania postaci, które nigdy nie istniały. Czasem w rozporządzeniach królewskich o nadaniu określonych przywilejów brakowało danych o adresacie. W. Kammeier zwrócił również uwagę na to, że znajdujące się w bibliotekach rozporządzenia królewskie o nadaniu podwładnym nowych przywilejów często nie są zgodnie z kryteriami prawniczymi. Spotykano, bowiem, rozporządzenia bez daty lub z datą wpisaną później lub z niepełną datą. Czasem datowane tym samym dniem rozporządzenia podpisywane były przez obdarowującego w różnych miejscach Niemiec, co było sprzeczne ze zdrową logiką i świadczyło o możliwym podrobieniu dokumentu⁵.

Fałszerze w Polsce średniowiecznej, wykorzystywali w swej działalności instytucję *transumptu*, czyli sporządzania odpisu. Po potwierdzeniu taki odpis otrzymywał status dokumentu oryginalnego. Natomiast sam oryginał stawał się niedostępny. Korzystając z instytucji *transumptu* przerabiano treść dokumentów. Przykładowo, w ten sposób podrabiano tak zwane *notycje* klasztorne. Były to notatki sporządzone w osobie trzeciej, przedstawiające własność klasztoru, jego rzeczywisty lub domniemany majątek. Uznawano je za stare dokumenty, przerabiano w osobie pierwszej i zaopatrywano w cechy autentyczności⁶. Wśród osób „zawodowo” uprawiających fałszowanie dokumentów w Polsce wyróżniał się niejaki Krzysztof Janikowski. Najpoważniejszym fałszerstwem Janikowskiego dokonanym w formie *transumptu* było podrobienie dokumentu uzasadniającego pretensje Polski do części terenu Pomorza Zachodniego. Po wojnie trzydziestoletniej dokument ten delegacja polska przedstawiła na konferencji pokojowej

⁴ A. Embar-Seddon, A.D. Pass (red.), *Forensic Science*, Salem Press, Inc., Pasadena, California, 2009, s. 544.

⁵ F.W.F. Kammeier, *Die Fälschung der deutschen Geschichte*, Adolf Klein Verlag, Leipzig 1935, s. 169–241.

⁶ http://www.pwpw.pl/kwartalnik_archiwum.html?id=13&magCid=83 (data dostępu 19.11.2013 r.).

w Osnabrück. Tam jednak poseł Szwecji zwrócił uwagę na brak krzyża na odcisku pieczęci biskupiej. W ten sposób fałszerstwo zostało wykryte⁷.

W dawnej Rosji pierwsze przypadki fałszerstw dokumentów odnotowano już w XVI wieku. Najczęściej chodziło o podrabianie podpisów, poświadczanie nieprawdy⁸. W późniejszym okresie (XVIII-XIX w.) stare rękopisy podrabiano poprzez dodanie fragmentów tekstu o określonej treści. Teksty te świadczyć miały o tym, że dokument kiedyś należał do którejś ze znanych postaci historycznych. To podwajało i potrajało wartość rękopisu. W XVII i na początku XVIII wieku „popularnym” rodzajem fałszowania stało się podrabianie drzew genealogicznych. Związane było to z dostępem osób o znanym szlacheckim pochodzeniu do służby państwowej. Podobne przypadki zdarzały się również w Polsce⁹. Falsyfikaty dokumentów historycznych również służyły w celu podniesienia statusu społecznego fałszerza lub ich nabywcy (posiadacza).

Od końca XVIII wieku zjawisko fałszowania różnego rodzaju dokumentów staje się masowym. Następują zmiany nie tylko ilościowe, ale też jakościowe. Rozwija się technika fałszowania, staje się ono również często wykorzystywanym i bardzo skutecznym narzędziem wewnętrznej i zewnętrznej walki politycznej, środkiem manipulacji nastrojami społeczeństwa.

Warto zwrócić uwagę na to, że fałszerstwo dokumentów tradycyjnie odbierane jest negatywnie. Wiąże się go z oszustwem lub swego rodzaju kradzieżą. W historii, jednak, zdarzały się wyjątki. Przykładowo w czasach stalinowskich falsyfikaty dokumentów mówiących o pochodzeniu, przeszłej działalności i powiązaniach osobistych mogły ocalić życie człowieka i całej jego rodziny. Jako przykład można tu przytoczyć historię słynnej w Rosji rodziny nauczycieli Ramińskich, którzy za pomocą sfalszowanych dokumentów stworzyli w latach 30-ych mit o swojej znacznej roli w ruchu rewolucyjno-wyzwolicielskim w Rosji przypisując swojemu rodowi wspieranie działań o charakterze rewolucyjnym i wyzwolicielskim w czasach pierwszych carów rosyjskich. Fałszerstwo wyszło na jaw już po śmierci Stalina w latach 70-tych ubiegłego stulecia, kiedy osoby odpowiedzialne za dokonanie danego fałszerstwa nie żyły¹⁰. Falsyfikaty dokumentów historycznych są również cennym źródłem informacji dla historyków. „Wskazują” one na ogólny poziom wiedzy historycznej w tym okresie czasu, kiedy powstawały¹¹. Ilość sfalszowanych dokumentów historycznych świadczyć może jednocześnie o stanie zdrowia „psychicznego” nacji, narodu, ponieważ naj-

⁷ J. Tazbir, *Od Sasa do lasa*, Wydawnictwo Iskry, Warszawa 2011, s. 13.

⁸ А.А. Жижиленко, *Подлог документов. Историко-догматическое исследование...*, с. 217–222.

⁹ N. Davies, *Zaginione królestwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, s. 270–271.

¹⁰ В.П. Козлов, *Обманутая, но торжествующая Клио. Подлоги письменных источников по российской истории в XX веке*, Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), Москва 2001, с. 165–210.

¹¹ Р.А. Киреева, К.Н. Бестужев-Рюмин и историческая наука второй половины XIX в., Наука, Москва 1990, с. 90.

więcej takich falsyfikatów produkuje się wtedy, kiedy istnieje popyt na takiego rodzaju dokumenty. Z kolei wysoki popyt wskazuje na zainteresowania ze strony społeczeństwa swoją własną historią.

Mówiąc ogólnie, fałszerstwa dokumentów można rozpatrywać na co najmniej trzech płaszczyznach:

- fałszerstwo dokumentów służących za dowód określonego prawa lub stosunku prawnego, okoliczności mającej znaczenie prawne;
- fałszerstwo przedmiotów sztuki i literatury (na przykład tak zwane mistyfikacje literackie¹²);
- fałszerstwo dokumentów historycznych.

W dalszej części artykułu poświęcę uwagę temu ostatniemu rodzajowi fałszerstw. Jest to temat nie bez powodów niezmiennie cieszący się dużym zainteresowaniem. Historia wielu z takich fałszerstw przypomina opowieści przygodowe: nie zawsze wiemy dokładnie, jaki był pierwotny zamysł ich autorów, co utrudnia, a czasem wręcz uniemożliwia ustalenie prawdy, proces wykrycia takich falsyfikatów pełen jest zabawnych, a czasem tragicznych wydarzeń. Nie mniej interesujące są postaci wykrywaczy danych fałszerstw, którzy swoją pracą, umiejętnościami i dążeniem do ujawnienia prawdy przypominają mogą znanych bohaterów z opowieści przygodowych.

Analizę fałszerstw dokumentów historycznych zaczniemy od określenia podstawowych pojęć, do których w danym kontekście należą pojęcie „fałszowanie” (lub „fałszerstwo”) i pojęcie „dokument”.

Uniwersalny słownik języka polskiego podaje definicję „fałszerstwa”. Fałszerstwo jest to „podrabianie lub przerabianie dokumentów, pieniędzy, dzieł sztuki”. Fałszować oznacza 1) „sporządzać imitację czegoś, podrabiać coś podając za oryginał (zwykle z chęci zysku); 2) „przedstawiać coś niezgodnie z prawdą, zniekształcać”¹³. Bardziej konkretne jest podejście prawnicze. Kodeks karny z dnia 6 czerwca 1997 roku przewiduje w rozdziale 34 przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów. Kodeks odróżnia fałszerstwo materialne od fałszerstwa intelektualnego, rozumiejąc pod tym ostatnim poświadczenie w oficjalnym dokumencie nieprawdy co do okoliczności mającej znaczenie prawne (art. 271 k.k.). Metody fałszerstw w świetle kodeksowej systematyki przestępstw można sprowadzić do czterech głównych sposobów: podrobienie, przerobienie, poświadczenie nieprawdy i wyłudzenia poświadczenia nieprawdy. Kodeks zawiera również definicję dokumentu. Zgodnie z art. 115 § 14 k.k., „dokumentem jest każdy przedmiot lub inny zapisany nośnik informacji, z którym jest związane określone prawo, albo który ze względu na zawartą w nim treść stanowi dowód prawa, stosunku prawnego lub okoliczności mającej znaczenie prawne”. Dokumentem

¹² Temat falsyfikacji literackich został głęboko zbadany przez Johna Whiteheada (J. Whitehead, *This Solemn Mockery: The Art of Literary Forgery*, Arlington Books, London 1973).

¹³ S. Dubisz (red.), *Uniwersalny słownik języka polskiego*, tom 1, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 877.

w znaczeniu kryminalistycznym jest natomiast „każdy przedmiot z treścią utrwaloną różnymi metodami”¹⁴. Zgodnie z art. 1 rosyjskiej Ustawy Federalnej z dnia 29.12.1994 „O obowiązkowym egzemplarzu dokumentów”, dokument – to materialny nośnik z utrwaloną na nim informacją w postaci tekstu, zapisu dźwięku, obrazu i (lub) ich kombinacji, który posiada rekwizyty, umożliwiające jego identyfikację i który przeznaczony jest do przekazania w czasie i w przestrzeni w celu użytku społecznego i przechowywania”¹⁵. Jest to niewątpliwie definicja szersza i uniwersalna, obejmująca w pełni najróżniejsze formy dokumentów. Przyjmijmy, więc, że dalej będziemy posługiwali się pojęciem „dokument” właśnie w takim szerokim znaczeniu.

Warto zwrócić uwagę na to, że z przytoczonych definicji dokumentu wynika, że obowiązkowy i niezbędny atrybut każdego dokumentu stanowi informacja. Jednak w praktyce, jeżeli chodzi o wykrywanie fałszerstw dokumentów historycznych, pojęcie dokumentu i informacji nie są utożsamiane ze sobą. Ma to pewien sens, ponieważ w większości przypadków różnica pomiędzy dokumentem historycznym oryginalnym a podrobionym związana jest nie z treścią dokumentu, ale z jego formą zewnętrzną.

Pod fałszowaniem dokumentów historycznych będziemy rozumieli proces stworzenia dokumentów, które nigdy nie istniały, albo przerabiania dokumentów autentycznych co związane jest z wykorzystywaniem całego systemu różnorodnych technik i metod w celu „poprawiania” historii za pomocą całkiem wymyślonych faktów przeszłości lub zniekształcenia realnych wydarzeń¹⁶. Fałszowanie dokumentów historycznych może mieć różne cele konkretne: „komercyjne”, podniesienie statusu socjalnego autora lub posiadacza fałszyfikatu, uzasadnienie pretensji określonej narodowości do zajmowanego terytorium, uzyskanie i utrzymanie pewnej przewagi politycznej.

Sfałszowane dokumenty historyczne pod względem celu nie zawsze, jednak, „kwalifikują się” wyłącznie do jednej z wymienionych grup. Można przytoczyć tu historię z pamiętnikami Hitlera. W swoim czasie wiadomość o tym, że jedno ze znanych czasopism niemieckich będzie publikowało pamiętniki autorstwa Hitlera, o których istnieniu dotychczas nie było informacji, od razu stała się sensacją na skalę światową. Pierwotnie kilku znanych historyków nawet poparło autentyczność dokumentu, jednak wkrótce cała prawda wyszła na jaw, a wizerunek niemieckiego dziennikarstwa na tej historii mocno ucierpiał. Zgodnie z wersją sprzedawcy artefaktu - Konrada Paul'a Kujau, mieszkańca Niemiec Wschodnich, pamiętniki zostały wywiezione z Berlina razem z innymi dokumentami Hitlera na początku 1945 roku na pokładzie jednego z dziesięciu samolotów. Jednak samolot, na pokładzie którego się znajdowały, był zestrzelony i spadł w okolicach Drezna. Pamiętniki ocalały i przez długi czas były przechowywane w Niemczech Wschodnich. Następnie przemycono je do Niemiec Zachodnich, gdzie handel

¹⁴ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, LexisNexis, Warszawa 2010, s. 701.

¹⁵ „Российская газета”, nr 11–12, 17.01.1995.

¹⁶ В.П. Козлов, *Тайны фальсификации*, Аспект Пресс, Москва 1996, с. 3.

nazistowskimi rzeczami był nielegalnym, ale dochodowym zajęciem. Historia pochodzenia pamiętników opierała się, więc, na realnych faktach. Jeden z zeszytów kupił kolekcjoner nazistowskich rzeczy Fritz Stiefel. W 1979 r. Stiefel pokazał swoją kolekcję Gerdowi Heidemannowi, innemu znawcy. Heidemann był jednocześnie reporterem „Der Stern”. Heidemann sprawdził autentyczność dokumentów, jak i faktyczne okoliczności katastrofy lotniczej i doszedł do wniosku, że pamiętniki są autentyczne. W kwietniu 1983 r. „Der Stern” publicznie ogłosiło istnienie 62 pamiętników Hitlera, obejmujących lata od 1932 do 1945, razem z trzecim tomem „Mein Kampf”. Cena sensacyjnego znaleziska wyniosła astronomiczną jak na te czasy sumę 4.5 miliona dolarów. Co ciekawe, pamiętniki przedstawiały inny wizerunek Hitlera, różniący się od ogólnie przyjętego, w związku z czym mogłyby mieć poważne konsekwencje natury politycznej. Badania pismoznawcze, przeprowadzone przez trzech znanych ekspertów wykazały jego zgodność z wzorcami pisma Hitlera z Archiwum Federalnego Niemiec. Jednak niedługo potem pojawiły się poważne wątpliwości co do oryginalności dokumentów. Został przeprowadzony szereg testów. Przede wszystkim zestawiono treść pamiętników ze znanymi faktami z życia dyktatora. Okazało się, że pamiętniki zawierają pewne błędy co do znanych wydarzeń historycznych. Po drugie, zbadano papier i tusz. Analiza chemiczna pokazała, że zostały one najprawdopodobniej wyprodukowane już po II wojnie światowej. W końcowej fazie zrobiono powtórna analizę porównawczą pisma. Jej wynik był negatywny. Błąd pierwszych ekspertów był spowodowany tym, że za materiał porównawczy służyły też falsyfikaty. Pod ciężarem dowodów Kujau przyznał się do fałszerstwa i został skazany na karę pozbawienia wolności, jednak już po trzech latach został przedterminowo zwolniony. Ponownie aresztowany w 1999 roku za sfalszowanie własnego prawa jazdy¹⁷. Podobna historia wydarzyła się w 1991 r. w Wielkiej Brytanii. Mieszkaniec Liverpoolu ogłosił, że jest szczęśliwym posiadaczem pamiętnika niejakiego Jamesa Mayricka. Wynikało z nich, że ich autor był słynnym Kubą Rozpruwaczem. Analiza papieru i tuszu wykazała, że nie są one z naszej epoki. Jednak biegły z zakresu badań pisma stwierdził jednoznacznie, że kwestionowany dokument jest falsyfikatem: dokument został stworzony w kilku podejściach, do liter dodano elementy ozdobne po to, żeby wyglądały na stare¹⁸. Jednak bez względu na udowodniony fakt fałszerstwa pamiętniki te zostały opublikowane wielotysięcznym nakładem. Są sprzedawane do dziś, przy czym wydawca zapewnia, że są autentyczne¹⁹.

Falszowanie dokumentów historycznych w niektórych przypadkach służy celom osiągnięcia i (lub) zachowania pewnej przewagi w walce politycznej jak wewnątrz, tak i na zewnątrz kraju. Wyróżnia to takie falsyfikaty wśród innych. Po pierwsze, polityczny cel „decyduje” o formie i momencie ujawnienia sfalszowa-

¹⁷ A. Embar-Seddon, A.D. Pass, op. cit., s. 593–595.

¹⁸ http://www.casebook.org/ripper_media/book_reviews/non-fiction/diaryinside.html (data dostępu: 20.11.2013 r.).

¹⁹ <http://www.amazon.com/The-DIARY-JACK-THE-RIPPER/dp/0671520997>.

nego dokumentu. Po drugie, jakość takich fałszerstw jest z reguły wysoka, co utrudnia późniejsze ustalenie prawdy historycznej. Przerabianiem i podrabianiem dokumentów zajmują się wysokiej klasy specjaliści, często opłacani przez państwo, partie polityczne, organizacje, a ich rozpowszechnienie odbywa się na szeroką skalę. Po trzecie, fałszowanie stanowi część składową większego „mitu” historyczno-politycznego, dlatego jego wykrycie jest czasem niemożliwe bez „rewizji” podtrzymującego ją politycznego „mitu”, co z kolei jak świadczy najnowsza historia wymaga „zmiany” rzeczywistości społeczno-politycznej. Trzeba zaznaczyć również, że fałszerstwa źródeł historycznych to charakterystyczny element życia publicznego państw totalitarnych. Jest to niezbędne narzędzie, zapewniające przetrwanie panującego reżymu.

Warto zauważyć, że obiektem fałszerstw o charakterze politycznym mogą być dokumenty w szerokim tego słowa sensie. Przykładowo można tu wymienić fałszowanie przez nazistów pieniędzy Austrii, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych. Miało ono doprowadzić do osłabienia tych krajów pod względem gospodarczym i finansowym²⁰. Można też wskazać na liczne fałszerstwa dokumentów w postaci pism, a nawet tekstów wystąpień polityków, dotyczących polityki zewnętrznej Stanów Zjednoczonych, popełnione przez Związek Radziecki w czasach Zimnej Wojny. Miały one na celu „zaciemnienie” wizerunku Stanów Zjednoczonych na arenie międzynarodowej.

Fałszerstwa dokumentów historycznych, w tym służące osiągnięciu celów politycznych, można podzielić na kilka rodzajów.

1. W zależności od czasu, który upłynął od chwili, kiedy miał miejsce mityczny fakt, a momentem ujawnienia sfalszowanego dokumentu:
 - fałszerstwa synchroniczne;
 - fałszerstwa asynchroniczne.
2. W zależności od tego, kto był inicjatorem fałszerstwa:
 - fałszerstwa, popełniane z inicjatywy samego fałszerza;
 - falsyfikaty, stworzone „na zamówienie”.
3. Ze względu na metodę:
 - falsyfikaty, wykonane poprzez „naśladowanie” dokumentów oryginalnych z danej epoki;
 - falsyfikaty, „tworzone” poprzez dodawanie lub usuwanie określonych fragmentów dokumentu.
4. W zależności od metody ujawniania:
 - falsyfikaty otwarte (kiedy autor lub posiadacz sam je upublicznia);
 - falsyfikaty pośrednie („ujawniane” przez inne źródła).
5. W zależności od charakteru:
 - fałszerstwa pełne, kiedy ani treść dokumentu, ani jego forma (materiał, środki do pisania itd.) nie są oryginalne;

²⁰ A. Pirie, *Operation Bernhard*, William Morrow & Company, New York 1962.

- fałszerstwa częściowe, kiedy treść dokumentu jest zgodna ze znaną prawdą historyczną, natomiast sfalsyfikowane są niektóre elementy zewnętrzne (dodano fragmenty tekstu, nowe zdania).

Wiele ciekawych przykładów fałszerstwa pełnego znajdziemy w historii rosyjskiej. Jeden z nich związany jest z przeciwdziałaniem władz rosyjskich ruchu tak zwanych staroobrzędowców na koniec XVII - początku XVIII wieku. Reforma obrzędów Cerkwi Prawosławnej była ważną częścią zmian wprowadzonych przez Cara Aleksieja Michajłowicza-Cichego (1629-1676). Miała ona na celu unifikację obrzędów Cerkwi Rosyjskiej z obrzędami Cerkwi Greckiej i przede wszystkim, Cerkwi Konstantynopolskiej. Reforma ta okazała się bardzo dotkliwa. Rozpoczęła się w latach 1650-1660 w czasach, kiedy Cerkwią kierował patriarcha Nikon. W wyniku tych działań w Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej powstał rozłam. W ocenie zwolenników starych obyczajów wszelkie zmiany oryginalnych typowo rosyjskich tradycji liturgicznych i obrzędowych były oczywistą herezją i wyrzeczeniem się jedynej prawdziwej wiary. Przywódcami staroobrzędowców byli protopop Awwakum Pietrow, diakon Fiodór, oraz mnisi klasztoru Sołowieckiego. W czasach rządów cara Piotra Wielkiego staroobrzędowców zaczęto prześladować, najpierw próbowano jednak ich przekonać, że reformatorzy Cerkwi mają rację i wprowadzane zmiany nie są herezją, a są uzasadnione. Na początku XVIII wieku w Niżnim Nowogrodzie jeden z hierarchów – archimandryta Pitirim – wykonując osobisty rozkaz cara, starał się przekonać staroobrzędowców (na tym terenie należało do nich ponad 40 tys. osób) do przejścia na stronę władz Cerkwi i poddania się. Przemawiając do zebranego tłumu ludzi Pitirim powiedział, że w 1709 roku otrzymał od znanej postaci Cerkwi Prawosławnej Dymitra Rostowskiego postanowienie Soboru cerkiewnego, który odbył się w Kijowie w XII wieku. Sobór ten potępił niejakiego heretyka Marcina, który propagował stare obrzędy cerkiewne. Starowiercy jednak nie uwierzyli słowom hierarchy i poprosili go o wgląd do tekstu tego dokumentu. Pitirim nie odmówił i wysłał listy do kilku znanych klasztorów rosyjskich, o których wiadomo było, że mają w posiadaniu duże biblioteki, prosząc o odnalezienie dokumentu i wysłanie mu jego kopii. Wkrótce rękopis został odnaleziony w jednym z tych klasztorów. Wykonano wiele kopii i rozesłano do różnych regionów kraju. Po pewnym czasie z polecenia Piotra Wielkiego rękopis został wydany w państwowej drukarni w wielotysięcznym nakładzie, natomiast jego oryginał można było teraz obejrzeć w bibliotece państwowej w Moskwie. Wówczas staroobrzędowcy powołali znanego znawcę dawnych rękopisów Manuila Piotrowa. Piotrow pojechał do Moskwy, zapoznał się z dokumentem i wykonał kopię znajdujących się na nim podpisów i pieczęci. Wynik badań był nieoczekiwany: rękopis okazał się sfalszowany, przy czym fałszerstwo było oczywiste. Swoje spostrzeżenia i wnioski staroobrzędowcy opisali w liście do cara, znanym z historii jako „Pomorskie odpowiedzi”. Zwrócili w nim uwagę, że po pierwsze, w innych dawnych rękopisach nie było informacji o żadnym soborze ogólnocerkiwnym w tych czasach, ani o heretyku Marcinie. Po drugie, znaleziono błędy w chronologii. W sfalszowanym dokumencie została mianowicie podana data zgromadzenia – 1144 rok od narodzin

Chrystusa (6652 rok od stworzenia świata). Data ta w kontekście dokumentu była powtórzona kilkakrotnie. Jednak nigdzie nie znaleziono dowodu istnienia w tym czasie w Rosji hierarchów Cerkwi, których imiona podano w tekście i którzy rzekomo podpisali fałszywy dokument. Zwraçało na siebie uwagę również dziwne mieszanie nowego i starego. We wszystkich znanych rękopisach z tamtego okresu czas liczono od stworzenia świata, nie od narodzin Chrystusa. Falsyfikat różnił się też charakterem pisma, papierem (dokument był wykonany na kartonie, którego wcześniej nie znano), sposobem zszywania stron. „Pomorskie odpowiedzi” publikowano trzy razy. Jednak władze Cerkwi i władze państwowe nigdy nie przyznały się do fałszerstwa. Po pewnym czasie zabroniono jednak publicznego dostępu do oryginału rękopisu²¹.

Drugie fałszerstwo pełne również z czasów Rosji carskiej ma nawet wątek polski. Historia zaczęła się w czasach rządów Katarzyny II. Państwa zachodnioeuropejskie z uwagą obserwowały rozwój nietypowej intrygi politycznej. Jej narzędziem była piękna i dobrze wykształcona kobieta – Panna Tremuil. Była ona znana z głośnych skandali miłosnych, długów i otaczającej jej aury tajemniczości. Pojawiła się w „świecie” europejskim po pierwszym rozbiórce Polski. W grudniu 1773 roku rozpowszechniły się plotki, że Panna Tremuil jest w rzeczywistości „Elizawietą-księżną Wołodymirską” – córką zmarłej carycy Elizawiey Piotrowny z jej tajnego, ale legalnego małżeństwa. Wynikało z tego, że domniemana księżna jest bezpośrednią i legalną dziedziczką korony rosyjskiej. W maju 1774 roku „Elizawieta” przybywa do Wenecji jako oficjalny pretendent do carstwa. Później „księżna” jedzie do Konstantynopola, gdzie pisze manifesty, zawierające jej pretensje do korony rosyjskiej. Powołuje się na znajdujące się przy niej testamenty Piotra Wielkiego, Katarzyny I i Elizawiey Piotrowny. Wykonując tajne zadanie Katarzyny II bliskim przyjacielem „księżnej” staje się graf Aleksiej Orłow. Przyszła caryca proponuje mu przejść na jej stronę. Orłow się zgadza. Nawet udając zakochanego proponuje małżeństwo. W lutym 1775 r. w Liwerno na pokładzie okrętu eskadry rosyjskiej „Elizawieta” zostaje aresztowana, przywieziona do Petersburga i osadzona w twierdzy Petropawłowskiej. Przed realizacją danego planu Orłow i Katarzyna II zastanawiali się nad zatrzymaniem jej dokumentów. Bali się, że słowa „księżnej” mogły mieć realne podstawy. Wiele osób przy dworze carskim sądziło, że testament Elizawiey I istniał w rzeczywistości. Odnośnie pozostałych „testamentów” takiej pewności nie było. Dzięki umiejętnym działaniom ludzi grafa Orłowa dokumenty zostały zdobyte i przesłane do Petersburgu na długo przez zatrzymaniem „Elizawiey”. Po zapoznaniu się z dokumentami okazało się, że wszystkie testamenty były powiązane między sobą, zawierały plany głębokich zmian w Imperium Rosyjskim, które musi przeprowadzić jedyna córka carycy Elizawiey Piotrowny. Udowadniały one nielegalność przekazania korony Katarzynie II. Trzeba powiedzieć, że niedługo przed tymi wydarzeniami Katarzynie II z trudem udało się zwyciężyć w walce z powstaniem Emilian Pu-gaczewa, który tak samo jak i „księżna” próbował podważyć jej prawa do tronu

²¹ В.П. Козлов, *Тайны фальсификаций...*, с. 51–62.

rosyjskiego, mianując się Piotrem III. Jednak fałszerstwo „testamentów” szybko zostało wykryte. Dokumenty okazały się wzajemnie sprzeczne. Na przykład, w testamencie Piotra Wielkiego mówiło się o tym, że Piotr III (wnuk Piotra Wielkiego po matce) nie mógł być imperatorem, ponieważ był dalekim potomkiem Karła XII i dlatego miał odziedziczyć koronę szwedzką. Natomiast „testament” Katarzyny I nazywał Piotra III jej pełnoprawnym następcą. Nie wiemy czy robiono porównanie pisma w „testamentach” ze znanymi wzorcami pisma imperatorów. Jednak biorąc pod uwagę negatywną postawę wobec „testamentów” Katarzyny Wielkiej, oskarżycielskie nastawienie śledztwa oraz opinii publicznej w wysokim stopniu prawdopodobieństwa należy przyjąć fakt, że takich badań w niezbędnym zakresie nie przeprowadzono. Na śledztwo wpływ miało niewątpliwie zachowanie samej oskarżonej. W trakcie śledztwa „księżna” w liście do Katarzyny II informowała, że wszystkie dokumenty otrzymała kilka lat temu pocztą od nieznanego nadawcy. Oryginały testamentów po zrobieniu z nich kopii spaliła w piecu. Twierdziła również, że praktycznie dowiedziała się, kto był autorem tych tekstów, jednak zatrzymanie jej przeszkodziło. Można domyśleć się, że przez to kobieta próbowała ocalić swoje życie. „Księżna” starała się przedstawić siebie jako nieświadome narzędzie cudzej intrygi. W końcu przyznała się, że twórcą intrygi był spotkany przez nią w Paryżu na początku 1774 r. Karł Radziwiłł. Radziwiłł obiecał jej poparcie Polaków, jeżeli uda się jej osiągnąć zamierzony cel. Po otrzymaniu korony rosyjskiej samozwanka miała zmusić Austrię i Prusy do wycofania się z terenów polskich i przywrócić Polsce jej dotychczasowe granice. Przygotować „drogę” dla przyszłej carycy miało powstanie Emiliana Pugaczowa. Śledztwo nie było zakończone, albowiem oskarżona zmarła na tuberkulozę w grudniu 1775 r., nie pozostawiając żadnych informacji o swoim rzeczywistym pochodzeniu i do końca nie przyznając się do winy²². Według innej wersji księżna utonęła we własnej celi w czasie dużej powodzi w 1775. Ten mityczny fakt został pokazany na słynnym obrazie „Księżna Tarakanowa”, namalowanego przez K. Fławickiego w 1864 roku. Obraz można zobaczyć w Tretyakowskiej Galerii Państwowej w Moskwie²³.

Z rozwojem fotografii powszechnie używanym i skutecznym narzędziem walki politycznej staje się fałszowanie zdjęć, przedstawiających różne sytuacje życiowe z udziałem znanych postaci politycznych. Ten rodzaj fałszowania dokumentów według naszej klasyfikacji zalicza się do grupy fałsyfikacji częściowych, gdyż odbywa się zwykle w formie celowego przerobienia oryginalnego materiału fotograficznego za pomocą różnych technik fotograficznych, aczkolwiek „arsenał” fałszerzy jest znacznie bogatszy. Przykładowo amerykańscy badacze mówią o co najmniej pięciu sposobach fałszowania zdjęć: ustawienie „sceny”, pokazanie

²² В.П. Козлов, *Тайны фальсификаций...*, с. 68–73; Э. Лунинский, *Княжна Тараканова*, Москва 1990; И. Курукин, *Княжна Тараканова*, Москва 2011.

²³ http://www.tretyakovgallery.ru/ru/collection/_show/image/_id/222 (data dostępu: 20.11.2013 r.).

określonych przedmiotów przy pominięciu innych obiektów, fałszowanie napisów, fotomontaż i bezpośrednia ingerencja do treści zdjęcia²⁴.

Fałszowanie zdjęć od samego początku aktywnie używały władze radzieckie. Miały one stworzyć wizerunek doskonałych wodzów radzieckich. Ich oczywiste porażki, które kosztowały życie miliony obywateli, miały „technicznym” cudem stać się ich największymi osiągnięciami. Najbardziej aktywny okres fałszowania zdjęcia przypada na czasy rządów Stalina. Jak trafnie zauważył Stiven F. Coen we wstępie do słynnej dokumentalistycznej pracy „Zaginieni komisarze”, w tej epoce kłamały nawet foto dokumenty²⁵. Porażki władz radzieckich tłumaczono szkodliwą działalnością zagranicznych szpiegów i ich licznych pomocników. Nic dziwnego nie ma w tym, że masowym stało się zjawisko wycinania z książek i gazet, a nawet z fotograficznych albumów rodzinnych wizerunków (i nazwisk) nowych kolejnych „wrogów ludu” przez „oburzonych” obywateli i ich bliskich.

Fałszowanie zdjęć wykorzystywała też propaganda nazistowska. Znane jest zdjęcie, przedstawiające hiszpańskiego dyktatora Francisco Franco na spacerze z niemieckim kanclerzem Adolfem Hitlerem podczas spotkania we francuskim miasteczku niedaleko granicy Hiszpanii w październiku 1940 r. Kontrolowane przez rząd Hiszpanii media zmodyfikowały zdjęcie przed publikacją. Na „odnowionym” zdjęciu oczy Franco są otwarte, jego prawa ręka bardziej zrelaksowana. Zmodyfikowane zdjęcie tworzy wrażenie, że czuje się on bardzo komfortowo w obecności Hitlera²⁶.

Obecnie dostępność i łatwość w użyciu środków komputerowych w znacznym stopniu ułatwia manipulatorom „tworzenie” fałszyfikatów. Przykładowo można tu przytoczyć znane zdjęcie Brytyjskiego żołnierza, „ratującego” niewinnych cywilów w czasie wojny w Iraku. Zdjęcie ukazało się na okładce „Los Angeles Times”. Główny jego bohater – bezimienny Brytyjski żołnierz - na obrzeżach Basry rozkazuje cywilom schować się przed ogniem armii irackiej. Widoczny w centrum zdjęcia Irakijczyk trzyma na rękach dziecko, błagalnie patrzy na żołnierza, który wyraźnie panuje nad całą sytuacją. Po ukazaniu się publikacji zauważono jednak, że niektórzy cywile „cudownym” sposobem zdołali pojawić się na zdjęciu dwukrotnie. Fotograf, który zrobił zdjęcie przyznał się, że wykorzystał komputer do stworzenia jednego zdjęcia z dwóch jego zdaniem „mało wyrazistych”. Na jednym z oryginalnych zdjęć brytyjski żołnierz nie gestykuluje, patrzy bez żadnych widocznych emocji na coś ponad głowami siedzących na ziemi cywilów. Na drugim zaś żołnierz intensywnie gestykuluje, natomiast mało widoczny jest błagający o pomoc mężczyzna z dzieckiem na ręku. Po ujawnieniu fałszerstwa dziennikarz został natychmiast zwolniony przez redakcję „LA Ti-

²⁴ S. Macdonald, *Propaganda and Information Warfare in the Twenty-first Century. Altered Images and Deception Operations*, Routledge, New York 2007, s. 24–32.

²⁵ Д. Кинг, *Пропавшие комиссары. Фальсификация фотографий и произведений искусства в сталинскую эпоху*, Контакт-культура, Москва 2005, с. 9.

²⁶ A. Embar-Seddon, A.D. Pass, op. cit., s. 814.

mes'a"²⁷. Do „świeżych” spraw należy niekończąca się historia z domniemanym fałszerstwem certyfikatu urodzenia Prezydenta Stanów Zjednoczonych²⁸.

Przedstawione zagadnienia, oczywiście, nie wyczerpują całości omawianego tematu. Zashuguje on na dalsze pogłębione badania. Kończąc, chciałbym zwrócić uwagę na kilka moim zdaniem ważnych aspektów. Przede wszystkim, stwierdzić należy, że w dzisiejszych czasach fałszerstwa dokumentów służą jako narzędzie manipulacji opinią publiczną, wstrząsają nią. W historii XX-go początku XXI-go wieku rzadko można spotkać fałszerstwa źródeł historycznych, mające na celu udowodnienie jakiejś idei historycznej czy koncepcji. Falsyfikaty służą krótko-terminowym interesom politycznym, często „produkowane” są w tym celu przez specjalistów wysokiej klasy „na zamówienie”. Jest to zjawisko bardzo niebezpieczne, ponieważ skutki negatywne w postaci nie do końca przemyślanych działań i reakcji publicznych następują na długo przed tym, jak ukryta prawda wyjdzie na jaw. Dominują fałszerstwa synchroniczne: skróceniu uległ czas pomiędzy ujawnieniem sfalszowanego dokumentu a faktami, które dokument ten ma rzekomo potwierdzać. Fałszerstwa coraz częściej dotyczą stosunkowo niedalekiej przeszłości. Niestety, podstawowym motywem działań współczesnych wykrywaczy fałszerstw nie jest już dążenie do ustalenia prawdy. Kierują się oni celowością polityczną, patrząc na zgodność takich działań z aktualną sytuacją polityczną. Ze smutkiem należy stwierdzić również, że współczesne systemy prawne wielu krajów nie są w stanie skutecznie zapobiec takim manipulacjom i metodom walki politycznej.

Słowa kluczowe:

badania kryminalistyczne, fałszerstwo dokumentów, dokumenty historyczne, ekspertyza pisma, propaganda polityczna, fałszerstwo zdjęć.

Streszczenie:

Fałszerstwo dokumentów jest jednym z najstarszych znanych procederów przestępczych. Dotyczy ono nie tylko dokumentów, służących za dowód określonego prawa lub stosunku prawnego w rozumieniu Kodeksu karnego z dnia 06.06.1996 r., ale również dzieł sztuki i literatury, dokumentów o znaczeniu historycznym. Szczególnie ciekawym i niezwykle aktualnym tematem jest fałszowanie dokumentów o znaczeniu historycznym w celach politycznych. Cel polityczny „decyduje” o formie i momencie ujawnienia takiego rodzaju falsyfikatów, ich produkcją zajmują się z reguły wysokiej klasy specjaliści. Stanowią one część szerszego zjawiska – określonego mitu historyczno-politycznego. Dlatego wykrywanie takich fałszerstw stanowi trudne wyzwanie dla współczesnych badaczy. Autor opisuje ewolucje fałszerstw dokumentów historycznych, wskazuje na pewne prawidłowości, charakteryzujące to interesujące zjawisko społeczno-polityczne, pokazuje możliwości kryminalistyki w wykrywaniu takiego rodzaju fałszerstw.

²⁷ <http://www.poynter.org/how-tos/newsgathering-storytelling/9289/1-a-times-photographer-fired-over-altered-image/> (data dostępu: 20.11.2013 r.).

²⁸ <http://www.worldtribune.com/2013/07/08/forensic-findings-on-obamas-birth-certificate-a-100-percent-forgery-no-doubt-about-it/> (data dostępu: 20.11.2013 r.).

Summary:

Falsification of documents is one of the oldest known criminal activities. It concerns not only the documents serving as an evidence of a right or legal relationship, but also art works, literature mystifications and forgeries of the historical documents. Author describes the evolution of falsification of historical documents, shows some regularity of this interesting socio-political phenomenon, shows the possibilities of forensic science in detecting this type of fraud.

REDAKCJA POSTANOWIENIA O PRZEDSTAWIENIU ZARZUTÓW A PRAWO DO OBRONY

Postanowienie o przedstawieniu zarzutów to jedno z dwóch najważniejszych orzeczeń sporządzonych w toku postępowania przygotowawczego. Obie te decyzje, druga to postanowienie o wszczęciu śledztwa/dochodzenia, są decyzjami wyjątkowymi; decyzjami, których prokurator uchylić nie może, nawet w wypadku, jeżeli zawierają błędy logiczne, rzeczowe, czy też zostały wydane na skutek zwyczajnej ludzkiej niedoskonałości i omyłności.

Mimo że procedura karna w punkcie 4 art. 326 § 3 kpk statuuje zasadę, że prokurator może wydawać postanowienia, zarządzenia lub polecenia oraz zmieniać i uchylać postanowienia i zarządzenia wydane przez prowadzącego postępowania, to przepis ten dla bytu ww. orzeczeń nie ma znaczenia. Literatura przedmiotu podaje jednoznacznie, że decyzji o wszczęciu dochodzenia/śledztwa oraz postanowienia o przedstawieniu zarzutów prokurator uchylić nie może. Twierdzenie to oczywiście – w mojej ocenie – jest jak najbardziej słuszne, albowiem mówiąc krótko, trudno np. sobie wyobrazić sytuację, gdzie – kolokwialnie mówiąc – „przez chwilę”- osoba jest podejrzanym (i korzysta przykładowo z prawa do przeglądania akt, prawa składania wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia, prawa do przesłuchania na jego żądanie z udziałem ustanowionego obrońcy itd.), a następnie staje się świadkiem.

Charakteryzując instytucję przedstawienia zarzutów na wstępie trzeba podkreślić, że orzeczenie to pełni dla podejrzanego nijako funkcję gwaranta jego fundamentalnego prawa do tego, aby wiedział, że przeciwko niemu toczy się postępowanie karne, czego ono dotyczy i jakie są faktyczne podstawy akcji Organów Ścigania. Istotny dla podejrzanego jest także czas wydania tego orzeczenia. Nie może ono być ani przedwczesne, gdyż skutkować to będzie nieuzasadnionym pociągnięciem określonej osoby do odpowiedzialności karnej, ani zbyt późne, bowiem uniemożliwia przyjęcie przez osobę podejrzaną właściwej roli procesowej, a tym samym rozpoczęcie obrony przed stawianym zarzutem. Prawo do obrony to zaś przeciwwaga wobec procesowej działalności podmiotów występujących po stronie oskarżenia. To prawo gwarantujące rzetelny proces¹ mające

¹ P. Wiliński, *Konstytucyjne granice prawa do obrony w procesie karnym*, „Palestra” 2007, nr 5–6, s. 40.

jednocześnie charakter zasady konstytucyjnej, której zakres określają także normy prawa międzynarodowego.² Prawo do obrony wyrażone w art. 6 kpk formułuje jedną z podstawowych gwarancji procesowych oskarżonego jaką jest prawo do obrony w sensie formalnym, rozumiane jako prawo do korzystania z pomocy obrońcy i jako prawo do obrony w sensie materialnym, rozumiane jako prawo przeciwstawienia się tezie aktu oskarżenia.³ Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego opowiada się za szerokim pojmowaniem prawa do obrony, a mianowicie rozumianym jako przysługujące każdemu od chwili wszczęcia przeciwko niemu postępowania karnego aż do wydania prawomocnego wyroku i jego wykonania. Jeszcze dalej w tym zakresie idzie w swych prejudykatach Sąd Najwyższy. W myśl ich „nie formalne postawienie zarzutu popełnienia przestępstwa, lecz już pierwsza czynność organów procesowych skierowana na ściganie określonej osoby czyni ją podmiotem prawa do obrony.”⁴

Wracając jednak do momentu wydania postanowienia o przedstawieniu zarzutów to należy podkreślić, że chwila ta jest niezwykle ważna nie tylko dla podejrzanego, czy też jego obrońcy, ale także dla organów prowadzących postępowanie przygotowawcze. Po pierwsze – śledztwo/dochodzenie przechodzi z fazy *in rem* do fazy *in personam* i co się z tym wiąże ulega przedłużeniu termin przedawnienia karalności przestępstwa /art.102 kk/. Po drugie natomiast – jak wzmiankowano w drugim akapicie tegoż opracowania – osoba będąca stroną czyli podejrzany nabywa szereg uprawnień z tym związanych.

Dlatego też omawiane postanowienie winno być decyzją niezwykle sumienną i rzetelną. Sam ustawodawca w § 2 art. 313 kpk podniósł, że orzeczenie to musi zawierać „wskazanie podejrzanego, dokładne określenie zarzucanego mu czynu i jego kwalifikacji prawnej”.

O ile zwroty „wskazanie podejrzanego” oraz „jego kwalifikacji prawnej” nie budzą wątpliwości, o tyle wyrażenie „dokładne określenie zarzucanego mu czynu” może rodzić niedomówienia. Podkreślić należy w tym miejscu okoliczność, że fraza ta jest niezwykle ważna dla podejrzanego i realizacji jego prawa do obrony. Musi on bowiem wiedzieć, co dokładnie zarzucają mu organy procesowe. Również obrońca podejrzanego jest żywo zainteresowany redakcją postanowienia o przedstawieniu zarzutów, aby przedsięwziąć stosowne kroki w celu „uwolnienia” swego klienta od stawianego mu zarzutu, czy też zmiany kwalifikacji na łagodniejszą; a tym samym począć starania ku umorzeniu postępowania, uniewinnieniu klienta itp.

² Szerzej: J. Duda, *Granice prawa do obrony w prawie karnym procesowym*, w: P. Hofmański (red.), *Kluczowe problemy procesu karnego*, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2011, s. 297–299.

³ Szerzej: K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2009, s. 27.

⁴ Szerzej: P. Lewczyk, *Nabycie prawa do posiadania obrońcy a instytucja przedstawienia zarzutów*, „Palestra” 2011, nr 3–4, s. 75 oraz cyt. tam literatura.

Zdaje się tutaj pytać jak rozumieć przymiotnik „dokładne” w odniesieniu do wyrażenia „określenie zarzucanego mu czynu.” Moim zdaniem – znakomitą odpowiedzią w tym zakresie znajdziemy w XIX – wiecznym „Słowniku synonimów polskich” autorstwa Adama Stanisława Krasińskiego, w którym podniesiono, że słowo to rozumieć należy jako to „do którego dołożono tyle pilności, że już mu nie brakuje nic, co istotnie do rzeczy należy; że każdy szczegół ściśłą krytykę wytrzymać i sprawdzony być może.”⁵ W podobnym tonie omawiany wyraz został scharakteryzowany w książce Haliny Zgółkowej. Dla autorki tej „dokładne” to inaczej „z wielką dbałością o szczegóły”, „precyzyjne”, „ściśle”, „staranne.”⁶ Omawiany problem został również wielokrotnie poruszony przez Sąd Najwyższy oraz piśmiennictwo.

Najszerzej w ww. przedmiocie wypowiedział się Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 21 kwietnia 2004 roku, w którym to orzeczeniu podniesiono, że „określenie czynu przypisanego jest dokładne, jeżeli nie pozostawia wątpliwości co do tożsamości zdarzenia, a więc wskazuje czas i miejsce popełnienia przestępstwa, indywidualizuje wszystkie uogólnione w opisie danego typu czynu znamiona dyspozycji normy i opisuje okoliczności uzasadniające zamieszczenie kwalifikacji prawnej niektórych przepisów części ogólnej Kodeksu karnego. W zakresie winy konkretyzacja czynu stanowi wskazanie postaci zamiaru (umyślność) lub stopnia naruszenia reguł ostrożności (nieumyślność) (...) wymaganiami temu odpowiadać będzie zredagowanie opisu czynu w sposób niepozostawiający wątpliwości co do postaci zamiaru – co oznacza, iż dokładność w tym zakresie wynikać może również z opisu zachowania sprawcy.”⁷ Inaczej omawiany problem został ujęty w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 1 czerwca 2006 roku. Judykat ten bowiem stwierdził, że treść omawianego orzeczenia to obraz wiedzy organu prowadzącego postępowanie przygotowawcze co do sprawstwa określonej osoby odnośnie do określonego czynu.⁸ Przy czym wskazać należy, że Sąd Najwyższy wielokrotnie podkreślał, że wydanie postanowienia o przedstawieniu zarzutów nie jest tożsame z jego sporządzeniem, gdyż wydanie postanowienia oznacza zarazem jego uzewnętrznienie. Aby postanowienie to zostało uznane za wydane, czyli prawnie skuteczne, niezbędne jest kumulatywne spełnienie trzech warunków: sporządzenie postanowienia, jego niezwłoczne ogłoszenie i przesłuchanie podejrzanego.⁹

Przechodząc do doktryny na wstępie należy przywołać stanowisko Jana Grajewskiego, który to wskazuje, że „dokładne określenie zarzucanego czynu” to

⁵ A.S. Krasiński, *Słownik synonimów polskich*, tom I, Wydanie Akademii Umiejętności w Krakowie, Kraków 1885, s. 128.

⁶ Por.: H. Zgółkowa, *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, tom 9, Wydawnictwo Kurpisz, Poznań 1996, s. 40.

⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 21 kwietnia 2004 r., IV KK 421/2003.

⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 1 czerwca 2006 r., III KK 380/05.

⁹ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 24 kwietnia 2007 r., IV KK 31/07, por. także: postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 16 stycznia 2009 r., IV KK 256/08.

zwięzłe ujęcie, ze wskazaniem czasu i miejsca, na czym polegało działanie lub zaniechanie przestępny sprawcy i jakie szkody powstały, względnie jaki powstał skutek. Sformułowanie zarzutu poprzez powtórzenie ustawowych znamion przestępstwa bez ich sprecyzowania i odniesienia do konkretnego zdarzenia wymogów kodeksowych – zdaniem ww. – nie spełnia.¹⁰ Zdaniem natomiast Stanisława Waltosia sens tego postanowienia polega na tym, że z jednej strony uściśla przedmiot procesu, z drugiej natomiast gwarantuje podejrzanemu – z chwilą ogłoszenia – znajomość zarzutu i status procesowy oznaczający się określonymi obowiązkami i prawami.¹¹

Wincenty Grzeszczyk podaje zaś, że realizacja wymagania dokładnego określenia zarzucanego mu czynu i jego kwalifikacji prawnej wymaga takiego jego sformułowania, aby było ono bardziej precyzyjne niż w postanowieniu o wszczęciu śledztwa i w miarę możliwości takie, jak w akcie oskarżenia. Co niestety nie ma odzwierciedlenia w praktyce, ponieważ w postępowaniu przygotowawczym stawiany podejrzanemu zarzut, w odróżnieniu od stadium jurysdykcyjnego, sformułowany jest zazwyczaj ogólnikowo.¹² Problem ten zauważył jeszcze w czasie obowiązywania poprzedniego kodeksu postępowania karnego Sąd Apelacyjny w Katowicach twierdząc, jak najbardziej słusznie, w postanowieniu z dnia 8 lutego 1995 roku, że ogólnikowość zarzutów stawianych podejrzanemu w śledztwie wpływa na jego obronę, utrudniając ją w znacznym stopniu, co powoduje, iż naruszenie przepisu art. 269 § 2 kpk /obecnie art. 313 § 2 kpk/ nie może być przed sądem konwalidowane, i to nawet przez sporządzenie już we właściwej formie nowego aktu oskarżenia.¹³

Osobiście uważam, że takie sytuacje „ogólnikowego” postanowienia o przedstawieniu zarzutów nie powinny mieć miejsca. Stoję nawet na stanowisku bardziej radykalnym niż prof. Grzeszczyk. „Nie w możliwości”,¹⁴ ale opis czynu wraz z kwalifikacją prawną zawarty w postanowieniu o przedstawieniu zarzutu winien być – moim zdaniem – kategorycznie identyczny jak w „główce” aktu oskarżenia. Inaczej ujmując – używając słów profesora Adolfa Dęba – postulować należy za „całkowitą zgodnością” między zarzutem przedstawionym podejrzanemu przed zamknięciem śledztwa /dochodzenia/, a zarzutem określonym w akcie oskarżenia.¹⁵ Wypada dodać, że Sąd Najwyższy w tym zakresie żąda

¹⁰ J. Grajewski (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, wyd. 2, Wydawnictwo Wolters Kluwer business, Warszawa 2010, s. 977.

¹¹ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2009, s. 495.

¹² P. Wiliński, *Zasada prawa do obrony w polskim procesie karnym*, Zakamycze, Kraków 2006, s. 558 oraz cyt. tam literatura.

¹³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z dnia 8 lutego 1995 r., II Akz 23/95.

¹⁴ W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2011, s. 351.

¹⁵ A. Dąb, *Rozbieżność między zarzutem w postępowaniu przygotowawczym a zarzutem w akcie oskarżenia*, „Palestra” 1963, nr 73, s. 46.

„zharmonizowania zarzutu aktu oskarżenia z postanowieniem o przedstawieniu zarzutu w tym sensie, że w obu tych dokumentach procesowych chodzić musi o ten sam czyn.”¹⁶ Z drugiej strony SN podniósł, że „skrótowe, czy nieprecyzyjne ujęcie w akcie oskarżenia zarzucanego czynu nie może być traktowane jako równoznaczne z brakiem skargi uprawnionego oskarżyciela,”¹⁷ a Sąd Apelacyjny w Krakowie stanął na stanowisku, że jeżeli zastrzeżenia budzi jedynie redakcja zarzutu winno się zwrócić akt oskarżenia w trybie art.337 § 1 kpk, a nie żądać od prokuratora zredagowania prawidłowo opisu zarzucanego oskarżonemu przestępstwa i zaznajomienia go z tak sformułowanym zarzutem.¹⁸

Oczywiście winno się wyeliminować ewentualne błędy literowe, możliwe powtórzenia, czy też niedookreślenia. Nie takie jednak niedomówienia, braki lub błędy, które winny być konwalidowane jeszcze na etapie postępowania przygotowawczego w drodze wydania postanowienia o uzupełnieniu postanowienia o przedstawieniu zarzutów lub postanowienia o zmianie postanowienia o przedstawieniu zarzutów, jak np. wysokość szkody, czas lub miejsce popełnienia przestępstwa, zmiana kwalifikacji prawnej czynu na surowszą itd.¹⁹ Nie tylko jednak powyższe ma znaczenie dla podejrzanego/oskarżonego i jego obrońcy dla realizacji prawa do obrony. Zasada lojalności procesowej żąda od Organów Procesowych, mimo że polska procedura karna tego nie wymaga, wydania nowego postanowienia także wtedy, gdy zachodzi konieczność zmiany kwalifikacji na łagodniejszą. Każda bowiem zmiana, nawet nieznaczna w opisie czynu i jego kwalifikacji, ma niezmiernie ważkie – moim zdaniem – znaczenie dla podejrzanego i jego fundamentalnego prawa, prawa do obrony.

Reasumując należy podkreślić, że omawiane postanowienie jest niejako „programem”, „planem” postępowania przygotowawczego, albowiem nie może się ono toczyć w stosunku do osoby podejrzanej o inne czyny niż objęte zarzutem.²⁰ Rzetelna zaś redakcja tejże decyzji procesowej ma niezwykle istotne znaczenie dla podejrzanego/oskarżonego oraz jego obrońcy. Na marginesie wypada dodać, że także dla pokrzywdzonego oraz dla jego pełnomocnika postanowienie o przedstawieniu zarzutu odgrywa ważką rolę np. dla prawidłowego sformułowania wniosków dowodowych.

Słowa kluczowe:

postanowienie o przedstawieniu zarzutów, prawo do obrony, organ procesowy, podejrzany, śledztwo.

¹⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 9 lutego 2011 r., II KK 228/2010.

¹⁷ Postanowienie Sądu Najwyższego z dnia 25 sierpnia 2005 r., III KK 309/2004.

¹⁸ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Krakowie z dnia 1 lutego 2001 r., II AKz 12/2001.

¹⁹ Por.: wyrok Sądu Najwyższego z dnia 30 maja 1985 r., I KR 119/85.

²⁰ Por.: P. Hofmański (red.), *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 297–467*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 100.

Streszczenie:

Artykuł stanowi krótkie omówienie problematyki sporządzania postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Autorka porusza w nim nie tylko kwestie techniczne związane z przygotowaniem postanowienia, ale odnosi się również do reguł językowych oraz kwestii natury prawnej towarzyszącym przedmiotowemu zagadnieniu.

Summary:

The article is a brief overview of the problem of issuing a decision to present charges. The author describes not only technical matters related to the preparation of the decision, but also refers to language standards and legal issues accompanying the main issue.

KONFRONTACJA BIEGLYCH W POSTĘPOWANIU PRZYGOTOWAWCZYM

Korzystanie z wiedzy specjalnej – z zakresu szczegółowych dyscyplin w sferze nauki, sztuki, techniki, czy też związanej z praktycznymi umiejętnościami nabytymi w trakcie wykonywania pracy zawodowej, należy do podstawowych elementów postępowania. Zwłaszcza w postępowaniu dowodowym, w sprawach złożonych pod względem faktycznym i dowodowym, postęp wiedzy oraz rozwój nauki w różnych dziedzinach jest niewątpliwie szybki, bardziej specjalistyczny i obejmuje coraz to nowe sfery życia społecznego, jednostki, jej psychiki i osobowości oraz coraz to nowe sfery ogólnie pojętej techniki.¹ Sytuacja ta powoduje coraz częstszą konieczność korzystania przez organy wymiaru sprawiedliwości i ścigania z pomocy osób posiadających specjalistyczną wiedzę czy umiejętności - biegłych.

Współpraca organu procesowego z biegłym może zostać podjęta jeszcze przed wydaniem postanowienia o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia - w ramach dochodzenia w niezbędnym zakresie (art. 308§1 k.p.k.). Zakres oraz różnorodność form możliwej współpracy obu podmiotów wzrasta w postępowaniu przygotowawczym, w którym biegli mogą, oprócz rudymen tarnej funkcji składania opinii - uczestniczyć w takich czynnościach jak np. przesłuchania świadków i podejrzanych, oględziny, przeszukanie, eksperyment procesowy, wizja lokalna, okazanie czy konfrontacja. Jako przykłady wykorzystania specjalistycznej wiedzy biegłego, w ramach czynności przeprowadzanych z jego udziałem, można wskazać, np.:

- współprzygotowanie z organem czynności;
- organizowanie ich od strony techniczno-sprzętowej;
- precyzowanie celu, przebiegu i treści działań wykonywanych z ich udziałem;
- dokonywanie fachowej oceny wyników takich działań.²

¹ Wyrok SN z 17 października 1979 r., I KR 140/79, OSNPG 1980, nr 6, poz. 86.

² T. Tomaszewski, *Dowód z opinii biegłego w procesie karnym*, Wydawnictwo Instytutu Ekspertyz Sądowych, Kraków 2000, s. 98.

W literaturze podkreśla się, iż zadania biegłego w postępowaniu przygotowawczym należy traktować szeroko. W konsekwencji może on wystąpić w procesie karnym w roli eksperta oraz konsultanta.³

Realizacja pierwszej z powyższych ról stanowi konsekwencję realizowanych czynności badawczych, podjętych w związku z toczącym się postępowaniem. Ich celem jest wyjaśnienie okoliczności mających istotne znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy, których stwierdzenie wymaga wiadomości specjalnych. Przebieg przeprowadzonych przez biegłego badań, ich wyniki oraz końcowe konkluzje znajdują odzwierciedlenie w sformułowanej na tej podstawie opinii.

Działalność biegłego nie zawsze musi zakończyć się wydaniem opinii. Tak będzie wówczas, gdy uczestniczy on w przeprowadzaniu dowodów, bez konieczności wydania opinii. Organ procesowy, korzystając z pomocy biegłego - konsultanta, dąży do wykorzystania jego specjalistycznej wiedzy w zakresie np. sposobu realizacji czynności dowodowych realizowanych w postępowaniu przygotowawczym, a w konsekwencji także w interpretacji wyników uzyskanych w drodze powyższych czynności.⁴

Biegły uczestniczący w czynnościach procesowych rzadko tylko udziela pomocy fachowej bez artykułowania przy tym swoich spostrzeżeń, bądź przedstawiania poglądów. Takie spostrzeżenia lub uwagi można wprowadzić do protokołu czynności dokonywanej z udziałem biegłego. Ustawa karno-procesowa wprowadza dodatkowo zezwolenie na dokonywanie w toku oględzin lub eksperymentu procesowego przesłuchań (art. 212 k.p.k.). Zatem takiego biegłego można przesłuchać jeszcze w toku przeprowadzenia wymienionych czynności, otrzymując „na gorąco” namiastkę opinii.⁵

W sytuacji, gdy biegły zostaje dopuszczony do udziału w sprawie w celu wydania opinii organ procesowy nie ma obowiązku, by uznawać bezkrytycznie każdy efekt jego pracy. Będąc bowiem środkiem dowodowym opinia, by mogła się minąć, musi odpowiadać przecież pewnym wymogom w odniesieniu do treści i formy, a w rezultacie podlega ocenie tak jak każdy inny środek dowodowy. Mimo bowiem, że ze względu na element wiadomości specjalnych, dowód z opinii biegłego jest niewątpliwie dowodem o charakterze szczególnym, nie oznacza to jednak istnienia jakichkolwiek swoistych reguł jego oceny. Powinna ona odbywać się według kryteriów związanych z zasadą swobodnej oceny dowodów. W szczególności zaś dowód z opinii biegłego podlega kontroli i ocenie organu procesowego zarówno od strony formalnej oraz logicznej poprawności wniosku biegłego, jak i pod kątem merytorycznej trafności zawartych w niej ustaleń i ocen. Nie można bowiem odmówić organowi procesowemu prawa do oceny opinii z punktu widzenia wiedzy specjalistycznej.

Co więcej, o czym mowa w art. 201 k.p.k., w przypadku dostrzeżenia jednej z wad opinii, o których stanowi przepis tego artykułu: niepełności, niejasności,

³ Tamże, s. 101.

⁴ J. Widacki, *Kryminalistyka*, C.H. Beck, Warszawa 1999, s. 160.

⁵ T. Tomaszewski, *Dowód z opinii...*, op. cit., s. 102.

sprzeczności w samej opinii lub między różnymi opiniami w tej samej sprawie - organ procesowy powinien dążyć do jej usunięcia. Jest to - wbrew temu co sugeruje użyte w przytoczonym powyżej unormowaniu sformułowanie „może” - jego obowiązek. Ustawodawca, kierując się celem uzyskania trafnej opinii przewiduje dwie drogi konwalidacji jej wad, wybór pozostawiając organowi procesowemu: ponowne wezwanie tych samych biegłych bądź powołanie innych. Wyliczenie to nie jest zaś wyrazem ustawowego priorytetu, aczkolwiek z prakseologicznego punktu widzenia oraz zgodnie z zasadą ekonomii procesowej najbardziej wskazanym sposobem usunięcia istotnych wad opinii będzie wezwanie ponownie tych samych biegłych. Zasięgnięcie opinii z innego źródła będzie wskazane dopiero wówczas, gdy poprzednie rozwiązanie okazało się nieefektywne.

Podobnie w tej materii ustosunkował się Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 15 lipca 1974 r., stwierdzając, że gdy opinia jest niejasna, zawiera w sobie sprzeczności albo też wykazuje, że nie uwzględnia całości materiału w badanej dziedzinie, należy domagać się przede wszystkim od dopuszczonego już biegłego opinii uzupełniającej lub innego stosownego wyjaśnienia jego opinii, a dopiero wtedy, gdyby to nie doprowadziło do pożądanego rezultatu, podejmować decyzję o powołaniu innego biegłego. Również w wypadku, gdy opinie biegłych są rozbieżne, należy przede wszystkim domagać się, aby w drodze spowodowanej przez sąd konfrontacji biegli ustosunkowali się do opinii przeciwnych, wskazując na ich ewentualne błędy lub braki. Unikać natomiast należałoby odwoływania się do dalszych opinii innych jeszcze biegłych, a tym bardziej zwracania się o opinię specjalistyczną o opiniach dotychczas złożonych.⁶

Jak wynika z powyższego konfrontacja jest jednym ze sposobów konwalidacji wad sprzecznych opinii. Ta szczególna forma przesłuchania⁷ ma umożliwić

⁶ Uchwała Zgromadzenia Ogólnego z dnia 15 lipca 1974 r., Kw. Pr. 2/74, OSNKW 1974, nr 10, poz. 179.

⁷ W doktrynie odnajdujemy definicje konfrontacji, które podkreślają jej szczególny charakter jako metody przesłuchania. Na przykład T. Tomaszewski, definiując konfrontację, określa ją jako „specyficzną formę przesłuchania” (zob. T. Tomaszewski, *Dowód z opinii...*, op. cit., s. 94). E. Gruza, W. Grzeszczyk, M. Kulicki oraz T. Widła używają w odniesieniu do niej określenia „szczególna forma przesłuchania” (zob. E. Gruza, *Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym. Problematyka kryminalistyczna*, Zakamycze, Kraków 2003, s. 302; W. Grzeszczyk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2005, s. 148–189; M. Kulicki, *Szczególne formy przesłuchania*, „Problemy Praworządności” 1988, nr 7, s. 39; T. Widła, *Konfrontowanie biegłych*, „Problemy Kryminalistyki” 1981, nr 150, s. 185). Z. Czeczot i M. Czubalski podkreślają, iż jest to „jedna z form przesłuchania” (Z. Czeczot, M. Czubalski, *Zarys kryminalistyki*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1972, s. 86–87). Natomiast według K. Ołowskiego jest to jedna z metod przesłuchania (K. Ołowski, *Kryminalistyczne zagadnienia konfrontacji*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1973, nr 3, s. 261). Mimo że w doktrynie nie zdołano uzgodnić jednoznacznej terminologii w odniesieniu do konfrontacji, można zauważyć, iż traktuje się ją jako odmianę bądź rodzaj przesłuchania. Ma to oczywiście swoje uzasad-

wyjaśnienie istotnych sprzeczności tkwiących w oświadczeniach dowodowych osób przesłuchiowanych, dotyczących tej samej okoliczności; uzupełniającym celem tej czynności może być dążenie do rozstrzygnięcia wiarygodności konfrontowanych źródeł dowodowych⁸.

Konfrontować można każdą osobę będącą źródłem dowodu, a więc także osoby mające specjalistyczną wiedzę, dopuszczone do udziału w sprawie w celu wydania opinii – czyli biegłych⁹. W praktyce do ich konfrontacji dochodzi, gdy ocenie poddano dwie (lub więcej) opinie, z których każda analizowana oddzielnie w ocenie organu jest jasna, zupełna i logiczna, a mimo to zachodzi rozbieżność między ich istotnymi elementami. Różnice w stanowiskach biegłych mogą wynikać z wielu przyczyn - powodem może być np. dysponowanie różnym materiałem badawczym, stosowanie odmiennych metod badawczych, przeprowadzanie badań w odmiennych warunkach, różny zakres przeprowadzonych badań, czy dostępu do dokumentacji niezbędnej do przeprowadzenia badań w ramach ekspertyzy¹⁰. Jednakże organ procesowy, że względu na niemożność sprecyzowania istoty sprzeczności, nie może przyjąć lub odrzucić jednej ze sprzecznych opinii i uznać

nienie. Przepis artykułu 172 k.p.k. stanowiący, iż osoby przesłuchiwane mogą być konfrontowane w celu wyjaśnienia sprzeczności, który uznać należy za podstawę prawną konfrontacji, umieszczony został w dziale V, zatytułowanym „Dowody”, wśród przepisów rozdziału 19 dotyczących przesłuchania. Niemniej jednak konfrontacja charakteryzuje się cechami odróżniającymi ją od klasycznego modelu przesłuchania. Jej istotą jest przecież bezpośrednie, jednoczesne przesłuchanie dwóch osób wypowiadających się co do tej samej okoliczności w celu wyjaśnienia sprzeczności, wymagające zastosowania swoistych zasad jego realizacji.

⁸ T. Tomaszewski, op. cit., s. 94. Również inni komentatorzy wskazują, iż celem dodatkowym konfrontacji może być dążenie do rozstrzygnięcia wiarygodności konfrontowanych źródeł dowodowych. Na przykład J. Kwieciński wprost stwierdza, iż czynność ta ma na celu swoistą weryfikację i rozstrzygnięcie problemu wiarygodności któregoś ze źródeł dowodowych, w przypadku wyłonienia się między nimi sprzeczności. Tak sformułowany cel, według tego autora, może zostać osiągnięty bez zmiany stanowiska reprezentowanego przez jednego z uczestników czynności – J. Kwieciński, *Konfrontacja – czynność pozorna czy dowodowo skuteczna*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 2, s. 46.

⁹ Zob. K.T. Boratyńska, A. Górski, A. Sakowicz, A. Ważny, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2007, s. 380; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. P. Hofmański, t. I, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 931; W. Majewski, *Konfrontacja. Zagadnienia wybrane*, „Problemy Kryminalistyki” 1983, nr 160; W. Majchrowicz, R. Hampelski, *Szczególne formy przesłuchania. Konfrontacja* (cz. I), „Kwartalnik Prawno-Kryminalistyczny” 2010, nr 2, s. 40; J. Widacki, *Kryminalistyka*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 100; T. Widła, *Konfrontowanie biegłych*, „Problemy Kryminalistyki” 1981, nr 150, s. 186.

¹⁰ Zob. G. Kopczyński, *Konfrontacja biegłych w polskim procesie karnym*, Wolters Kluwer Polska, Warszawa 2008, s. 171–172; M. Kulicki, op. cit., s. 40; T. Tomaszewski, *Uwagi na temat konfrontacji biegłych w procesie karnym*, „Państwo i Prawo” 1986, nr 10, s. 78.

kwestii specjalistycznej za wyjaśnioną. Podkreślić należy jednak, iż jeżeli organ uzna jedną ze sprzecznych opinii za błędną, a drugą za merytorycznie trafną, to może jedną odrzucić i przyjąć tę drugą bez odwoływania się do środków przewidzianych w art. 201 k.p.k.¹¹

Konfrontacji nie należy traktować jako swoistego panaceum na usuwanie wszelkich sprzeczności zawartych w oświadczeniach dowodowych. Zresztą często jej przeprowadzenie nie zapewnia osiągnięcia tego celu. Jednakże nawet takie stanowcze obstawanie przez konfrontowane podmioty przy swoim zdaniu, bądź zaprezentowanej wersji zdarzenia, warunkuje określone korzyści związane z realizacją analizowanej czynności. Ułatwia bowiem organowi, jak wspomniano, rozstrzygnięcie problemu wiarygodności konfrontowanych źródeł dowodowych, co jest przecież możliwe bez zmiany stanowiska zajmowanego przez jednego z konfrontowanych. Zachowanie się przesłuchiwanym podczas konfrontacji, zwłaszcza argumentacja towarzysząca ich wypowiedziom, sposób wystawiania się, mimika, emocjonalność wypowiedzi stanowią istotne elementy ocenne, które poparte ustaleniami wynikającymi z materiału dowodowego zgromadzonego w sprawie mogą stanowić lepszą podstawę do uwiarygodnienia danego źródła dowodowego niż puste przyznanie racji drugiemu konfrontowanemu.

Kontrola i ocena opinii to nie tylko prawo i obowiązek organu. Jako że realizacji wchodzących w jej zakres czynności powinno towarzyszyć przestrzeganie zasady kontrydiktoryjności aktywny udział w tych czynnościach mogą brać również strony procesowe. Konieczność zachowania tej zasady przy przeprowadzaniu dowodu z opinii biegłego, w tym także w postępowaniu przygotowawczym, podkreślił również SN w wyroku z 12 lutego 1974 r.¹² Natomiast Sąd Apelacyjny w Katowicach w postanowieniu z 19 listopada 2003 r., stwierdził, iż kontrydiktoryjność czynności związanych z przeprowadzeniem dowodu z opinii biegłego polega na wypowiadaniu się na temat opinii, składaniu wniosków o jej uzupełnienie lub wniosków o powołanie innych biegłych, gdy opinia jest niepełna lub niejasna, a także zgłaszaniu zastrzeżeń co do kwalifikacji biegłych lub ich bezstronności¹³.

¹¹ Stanowisko to podzielił Sąd Najwyższy, podkreślając, że zaistnienie sprzeczności między opiniami nie zawsze uzasadnia wezwanie biegłych, którzy wydali te opinie. Może to być niepotrzebne, gdy jedna z opinii zostanie zdyskwalifikowana w sposób niebudzący zastrzeżenia. Sprzeczność pomiędzy opiniami biegłych może uzasadniać konieczność ponownego wezwania tych samych lub nowych biegłych tylko, gdy owe sprzeczności uniemożliwiają sądowi orzekającemu zajęcie stanowiska w kwestiach będących przedmiotem opinii i mających znaczenie dla rozstrzygnięcia sprawy – zob. postanowienie SN z 3 kwietnia 2006 r., III KK 294/05, Lex nr 182990; zob. także wyroki SN: z 29 grudnia 1977 r., Rw 418/77, OSNKW 1978, nr 2–3, poz. 31, Lex nr 19365; z 4 czerwca 2001 r., V KKN 742/98, Lex nr 52019 oraz z 12 kwietnia 2000 r., V KKN 123/98, Lex nr 50987.

¹² Wyrok SN z dnia 12 lutego 1974 r., III KR 348/73, OSNPG 1974, nr 7, poz. 86.

¹³ Postanowienie Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 19 listopada 2003 r., II AKz 947/03, KZS 2004, nr 2, poz. 57.

Najważniejszym celem postępowania karnego jest wykrycie sprawcy i pociągnięcie go do odpowiedzialności karnej tak, żeby osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności, a podstawą wszelkich rozstrzygnięć były ustalenia faktyczne odpowiadające prawdzie. Jednym z instrumentów, których wykorzystanie umożliwia realizację tych zadań jest niewątpliwie prawidłowo przeprowadzona konfrontacja, będąca sposobem na uzupełnienie i weryfikację nieścisłości wykrytych w uzyskanym materiale dowodowym. W konsekwencji istotne jest nie tylko prawidłowe zrealizowanie tej czynności, a więc w sposób uwzględniający unormowania ustawy karno-procesowej oraz zalecenia formułowane przez naukę kryminalistyki, ale także przeprowadzenie jej we właściwym czasie. Z racji bowiem tego, iż konfrontacja może być przeprowadzona zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym, istotny wydaje się wybór fazy postępowania, w której czynność ta zostanie przeprowadzona. Nie bez znaczenia jest także usytuowanie konfrontacji względem innych czynności dowodowych realizowanych przez organ procesowy w ramach danej fazy postępowania.

W praktyce karno-procesowej konfrontacja w postępowaniu przygotowawczym z reguły znajduje zastosowanie w celu wyjaśnienia sprzeczności występujących w oświadczeniach dowodowych podejrzanych, czy świadków. Natomiast w sytuacji wystąpienia sprzeczności pomiędzy wydanymi w tej samej sprawie opiniami konfrontację ich autorów najczęściej przeprowadza się w postępowaniu sądowym. A przecież, jak wspomniano, dowód z opinii biegłego może być przeprowadzony w postępowaniu przygotowawczym. Określone ograniczenia co do możliwości wykorzystania biegłych występują wyłącznie w ramach dochodzenia w niezbędnym zakresie, tj. czynności, które mogą być dokonywane wówczas, gdy zachodzi potrzeba niezwłocznego zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem, a nie dokonano jeszcze formalnego wszczęcia śledztwa lub dochodzenia (art. 308 k.p.k.). W tego rodzaju ograniczonym postępowaniu, wolno przeprowadzić dowód z opinii biegłych, jeżeli dla zabezpieczenia śladów i dowodów przestępstwa przed ich utratą, zniekształceniem lub zniszczeniem jest to konieczne.

Nie jest wprawdzie dopuszczalne przeprowadzenie dowodu z opinii biegłego w postępowaniu sprawdzającym (art. 307 k.p.k.), które ma na celu zbadanie dopuszczalności wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, ale tego rodzaju czynności nie stanowią elementu postępowania przygotowawczego. Przemawia za tym chociażby brzmienie art. 326 § 1 k.p.k., który wyraźnie odróżnia postępowanie przygotowawcze i postępowanie sprawdzające. Czynności realizowane w ramach postępowania sprawdzającego mają w zasadzie charakter nieprocesowy. Wyjątkowo ustawa zezwala na sporządzenie protokołu ustnego zawiadomienia o przestępstwie i protokołu przyjęcia wniosku o ściganie oraz na przesłuchanie w charakterze świadka osoby zawiadamiającej dla uzupełnienia danych zawartych w zawiadomieniu o przestępstwie. Oprócz tych czynności ustawodawca nie zezwala na inne czynności wymagające spisania protokołu i wyraźnie zakazuje przeprowadzenia dowodu z opinii.

Wobec braku zasadniczych ograniczeń w zakresie przeprowadzenia dowodu z opinii biegłego w postępowaniu przygotowawczym postulować należy dążenie organu do konwalidacji wad opinii na tym etapie postępowania. Zwłaszcza, że jak trafnie podkreśla T. Tomaszewski odpowiednie wykorzystywanie dowodu z opinii biegłego jest składnikiem prawidłowo zastosowanej taktyki śledczej. Dzięki m.in. wcześniejszemu przesłuchaniu biegłego specjalistyczna opinia będzie miała pełny walor już w stadium postępowania przygotowawczego. Więcej, organ prowadzący to postępowanie nie może przerzucać całego ciężaru wyjaśnienia fachowych okoliczności na postępowanie przed sądem. Jednocześnie T. Tomaszewski podkreśla, że obok względów merytorycznych, to jest treści informacji uzyskanej od biegłego w czasie przesłuchania, na której organ śledczy buduje wersje i w efekcie opiera akt oskarżenia lub postanowienie o umorzeniu postępowania, należy mieć na względzie względy proceduralne¹⁴. Organ prowadzący postępowanie przygotowawcze przesłuchując biegłego styka się bezpośrednio zarówno ze źródłem dowodowym, jak i środkiem dowodowym pochodzącym z tego źródła. Według T. Tomaszewskiego także i ten czynnik wpływa w pewnym zakresie na ocenę treści opinii i oddziałuje na decyzję podejmowaną później przez prokuratora¹⁵.

Pogląd ten niewątpliwie należy podzielić. Celem postępowania przygotowawczego, w obecnym stanie prawnym, jest przygotowanie sprawy zarówno dla oskarżyciela, jak i dla sądu. Powzięcie przez organ procesowy decyzji odnośnie do sposobu zakończenia postępowania przygotowawczego i przygotowanie skargi stwarza konieczność zbadania okoliczności sprawy, dokonania wielu czynności zmuszających do ustalenia licznych nieraz faktów, związanych z popełnieniem przestępstwa, wykrycia i ujęcia sprawcy, zebrania materiału dowodowego, uzasadniającego oskarżenie oraz utrwalenia dowodów dla sądu¹⁶. Nie ulega wadliwosti, iż dowód z opinii biegłego ma zasadnicze znaczenie z punktu widzenia realizacji powyższych celów. Dlatego też opowiedzieć się należy za wszechstronną kontrolą opinii na tym etapie postępowania, a w konsekwencji za wyjaśnieniem jej wad, również przez skonfrontowanie biegłych opiniujących rozbieżnie co do tych samych okoliczności sprawy. Takie działanie należy uznać za obowiązek organu. Zresztą w literaturze odnajdujemy pogląd, że jeżeli w postępowaniu sądowym organ procesowy uznaje opinie złożoną we wcześniejszej fazie procesu za wadliwą to jest to wyraźny błąd postępowania przygotowawczego i uchybienie w działaniu organów ścigania¹⁷.

Nawiązując natomiast do kwestii usytuowania konfrontacji biegłych względem innych czynności dowodowych postępowania przygotowawczego podkreślić

¹⁴ T. Tomaszewski, *Przesłuchanie biegłego w postępowaniu karnym*, Wydawnictwo Prawnicze, Warszawa 1988, s. 62.

¹⁵ Tamże, s. 62.

¹⁶ T. Grzegorzczak, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Lexis Nexis Polska, Warszawa 2009, s. 581.

¹⁷ T. Tomaszewski, *Przesłuchanie...*, op. cit., s. 62.

należy, iż ustawa karnoprocesowa nie daje wskazówek pozwalających na rozstrzygnięcie tego problemu. Nie ulega wątpliwości, iż podjęcie decyzji o przeprowadzeniu konfrontacji oraz określenie momentu jej realizacji względem innych czynności postępowania powinno być dokładnie przemyślane, a sama czynność starannie zaplanowana. Określając moment realizacji konfrontacji prowadzący postępowanie organ procesowy powinien opierać się na okolicznościach sprawy, uwzględniając wskazania prakseologii i dyrektywy wypracowane przez naukę kryminalistyki. Wydaje się, że konfrontacja powinna być przeprowadzona, gdy organ dysponuje obszernym materiałem, gdyż dzięki temu może ocenić sprzeczne opinie w kontekście informacji płynących z innych źródeł dowodowych, co pozwala dokonać oceny przeprowadzonych dowodów, a więc także i sprzecznych opinii, w ich wzajemnym powiązaniu, we wzajemnym całościowym kształcie.

Wybierając termin przeprowadzenia konfrontacji należy mieć na uwadze też fakt, że realizacja konfrontacji dostarczyć może organowi istotnych informacji. Mogą one wpłynąć na sposób prowadzenia postępowania, przesądzić o kierunku dalszych działań podejmowanych przez organ procesowy prowadzący postępowanie, w szczególności o dokonaniu kolejnych czynności postępowania, czy też podjęciu decyzji o umorzeniu postępowania, bądź wniesieniu do sądu aktu oskarżenia.

Jak wspomniano powyżej, realizacji czynności wchodzących w zakres kontroli i oceny opinii powinno towarzyszyć przestrzeganie zasady kontrydiktoryjności, a co za tym idzie aktywny udział w tych czynnościach mogą brać również strony procesowe. Uwaga ta dotyczy również postępowania przygotowawczego, aczkolwiek podkreślić należy, iż obowiązujący model postępowania przygotowawczego zakłada ograniczenie kontrydiktoryjności na tym etapie postępowania. Przyznaje wprawdzie stronom i ich przedstawicielom określone uprawnienia umożliwiające im toczenie sporu procesowego, a w szczególności pozwalające na weryfikację dowodu z opinii biegłego, niemniej wydaje się, iż nie sprzyja pełnemu wykorzystaniu walorów dowodowych konfrontacji.

Postępowanie przygotowawcze jest bowiem w głównej mierze śledcze. Poza pewnymi wyjątkami wszczyna je i prowadzi organ ścigania, niezależnie od czyjejkolwiek stanowiska i woli. Zakres jego kompetencji obejmuje m.in. podjęcie decyzji o przeprowadzeniu określonych czynności dowodowych, w oparciu o kryterium celowości i prawnej dopuszczalności ich przeprowadzenia. On także decyduje o ewentualnej odmowie dokonania czynności dowodowych wnioskowanych przez strony postępowania, kierując się przede wszystkim wymogami art. 170 k.p.k. Czynności tego stadium dokonywane są w sposób niejawnym, także wobec stron, z reguły niebiorących w nich udziału¹⁸.

Ta faza postępowania zmierza do wyjaśnienia okoliczności sprawy i zabezpieczenia w możliwie szerokim zakresie materiału dowodowego, a w konsekwen-

¹⁸ T. Grzegorzczak, J. Tylman, op. cit., s. 116.

cji jej funkcją jest przygotowanie sprawy dla oskarżyciela i dla sądu. Kompleto-
wanie materiału dowodowego odbywa się w drodze jego ujawniania oraz zabez-
pieczania kryminalistycznego i procesowego, a nie debaty. Z drugiej jednak stro-
ny problem aktywności stron procesowych nabiera szczególnego znaczenia, kiedy
postępowanie przygotowawcze nie służy jedynie oskarżycielowi, by stworzyć
podstawę skargi oskarżycielskiej, ale także sądowi, przez utrwalenie dowodów
w formie procesowej, dla późniejszego ich odtworzenia w stadium rozprawy.
W takim układzie procesowym pojawia się istotny problem gwarancji dla osoby,
której postępowanie dotyczy, czy szerzej ujmując: problem gwarancji prawidło-
wego, rzetelnego i obiektywnego zebrania i utrwalenia dowodów, które będą mo-
gły stanowić podstawę wyroku. Niewątpliwie taką gwarancję stanowi kontradyk-
toryjność. Aktywny udział stron procesowych w czynnościach dowodowych,
przez zadawanie pytań, składanie oświadczeń i wniosków, należyce zabezpiecza
weryfikację dowodów z punktu widzenia różnych interesów procesowych. Należy
przy tym pamiętać, że często w grę wchodzić mogą dowody, których przeprowa-
dzenie na rozprawie sądowej nie będzie już możliwe lub będzie możliwe, ale
niecelowe - tzw. czynności niepowtarzalne, do których w doktrynie zalicza się
konfrontację¹⁹.

W postępowaniu przygotowawczym ustawodawca wprowadza więc określo-
ne ustępstwa o charakterze kontradykcyjnym. Ustawa karnoprocesowa bowiem
realizuje postulat kontradykcyjności tego rodzaju postępowania przez przyzna-
nie stronom i ich przedstawicielom uprawnień umożliwiającym im toczenie sporu
procesowego, wśród których, oprócz wspomnianego prawa do udziału w czynno-
ściach niepowtarzalnych, wskazać należy m.in.:

- prawo składania przez strony postępowania oraz ich przedstawicieli
wniosków o dokonanie czynności śledztwa lub dochodzenia (art. 315 § 1
k.p.k., 325a § 2 k.p.k.),
- prawo wzięcia udziału w czynności śledczej lub dochodzącej, o której
dokonanie strona wnosiła, jeśli tego żąda (art. 315 § 2 k.p.k., 321 § 5
k.p.k., 325 a § 2 k.p.k.),
- prawo stron oraz ich przedstawicieli żądania dopuszczenia do udziału
w innych czynnościach śledztwa lub dochodzenia (art. 317 k.p.k., art. 325
a § 2 k.p.k.),
- prawo do otrzymania postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii bie-
głego, zapoznania się z opinią, jeżeli została złożona na piśmie oraz do
wzięcia udziału w przesłuchaniu biegłego (art. 318 k.p.k.).

Uprawnienie stron do inicjowania czynności postępowania przygotowaw-
czego jest jednym z najważniejszych przejawów realizacji zasady kontradykcyj-
ności na tym etapie procesu karnego. Wynika ono z przepisu art. 315 § 1 k.p.k.,
który stwarza stronom i ich przedstawicielom prawo do składania wniosków

¹⁹ B.T. Bieńkowska, *Aktywność stron w postępowaniu przygotowawczym w nowym kodek-
sie postępowania karnego*, „Prokuratura i Prawo” 1998, nr 3, s. 8.

o dokonanie czynności śledztwa (na podstawie art. 325 a k.p.k. mogą oni także inicjować czynności postępowania w dochodzeniu), niezależnie od faktu, że zasada oficjalności, wyrażona w art. 9 § 1 k.p.k., nakazuje organom procesowym podejmowanie czynności z urzędu. Realizacja tego uprawnienia nie tylko sprawia, iż strony procesowe nie są skazane jedynie na rolę biernych obserwatorów działań organów, ale nadto zapobiega gromadzeniu dowodów zmierzających jedynie do uprawdopodobnienia wersji przyjętej przez organ procesowy prowadzący postępowanie, warunkuje często przeprowadzanie nowych dowodów, czy też umożliwia weryfikację tych, które już przeprowadzono oraz zabezpiecza przed jednostronną oceną materiału dowodowego i sprzyja realizacji zasady obiektywizmu²⁰. Uwaga ta ma oczywiście swoje uzasadnienie w sytuacji, gdy wniosek dotyczy przeprowadzenia konfrontacji biegłych, która przecież ma istotne znaczenie z punktu widzenia oceny składanych opinii - jako oceny ich wiarygodności, a co za tym idzie jest istotnym instrumentem, który można wykorzystać w procesie ustalania prawdy materialnej.

Stronie, która złożyła wniosek oraz jej obrońcy lub pełnomocnikowi nie można odmówić wzięcia udziału w czynności, jeżeli tego zażądata. Niemniej podejrzanego pozbawionego wolności nie sprowadza się, gdy spowodowałoby to poważne trudności (art. 315 § 2 w zw. z art. 318 zdanie drugie k.p.k.). W tym miejscu warto zauważyć, że udział stron w czynnościach postępowania przygotowawczego nie ma charakteru jednolitego. Obejmuje on bowiem, jak podkreślają komentatorzy, zarówno aktywne uczestnictwo w czynnościach (udział *sensu stricto*), jak i bierne uczestniczenie (udział *sensu largo*). Aktywny udział wyraża się w możliwości zadawania pytań osobowemu źródłom dowodowym, zapoznawaniu się z treścią wypowiedzi składanych przez uczestników czynności, składania wniosków i oświadczeń odnośnie do treści i przebiegu czynności, a także żądaniu uzupełnienia protokołu czynności²¹. Przez bierne uczestnictwo natomiast należy rozumieć wyłącznie taki udział w czynności, który sprowadza się do pasywnej obecności, bez ingerowania w jej przebieg²².

Ustawodawca zagwarantował także stronom, ich przedstawicielom ustawowym oraz ustanowionym obrońcom i pełnomocnikom udział w tzw. czynnościach niepowtarzalnych. Pod tym pojęciem należy rozumieć takie czynności, których powtórzenie na rozprawie w ogóle nie będzie możliwe albo których przeprowadzenie ponowne, wprawdzie możliwe, byłoby jednak niecelowe²³. Do drugiej

²⁰ A. Trzczińska, *Inicjatywa dowodowa podejrzanego w trakcie postępowania przygotowawczego*, w: S. Stachowiak (red.), *Współczesny polski proces karny. Księga ofiarowana prof. Tadeuszowi Nowakowi*, Printer, Poznań 2002, s. 258.

²¹ T. Taras, *Krok naprzód w kierunku kontradiktoryjności postępowania przygotowawczego w projekcie k.p.k.*, „Palestra” 1969, nr 3, s. 8.

²² K. Dudka, *op. cit.*, s. 118.

²³ Szczegółowego wyliczenia czynności niepowtarzalnych dokonują np. T. Grzegorzczuk oraz J. Grajewski. T. Grzegorzczuk do tego rodzaju czynności zalicza: sekcję zwłok, ekshumację i oględziny ciała, oględziny miejsca zdarzenia i eksperyment, utrwalające ślady

grupy czynności niepowtarzalnych należy zaliczyć, jak powyżej wspomniano, konfrontację, która jak trafnie zauważa K. Dudka, wprawdzie może zostać powtórzona, ale ze względu na jej specyfikę, a przede wszystkim na zmiany w psychice uczestników, jakie dokonują się w trakcie dokonywania czynności, powtórne jej przeprowadzenie może być niecelowe, bowiem osoby konfrontowane, w dalszym ciągu dokonują swoich spostrzeżeń przez pryzmat wcześniejszych doświadczeń, co wypacza obraz rzeczywistości²⁴. Z punktu widzenia interesu prawnego stron postępowania, uprawnienie do udziału w czynnościach niepowtarzalnych jest niewątpliwie istotne, gdyż stanowi formę zapewnienia im kontroli nad sposobem przeprowadzenia czynności dowodowych, które bez powtórzenia na rozprawie mogą stanowić podstawę wyrokowania²⁵. Jednakże w odniesieniu do czynności niepowtarzalnych ustawodawca przyjął rozwiązanie, iż można odstąpić od dopuszczenia stron i ich przedstawicieli od udziału w tego rodzaju czynnościach, gdy zachodzi niebezpieczeństwo utraty lub zniekształcenia dowodu w razie zwłoki (art. 316 § 1 k.p.k.). Jednocześnie dopuścił możliwość nie sprowadzenia podejrzanego pozbawionego wolności, gdy zwłoka grozi utratą lub zniekształceniem dowodu (art. 316 § 2 k.p.k.).

Niezależnie od udziału stron postępowania przygotowawczego i ich przedstawicieli w czynnościach realizowanych na ich wnioski (art. 315 k.p.k.) oraz w czynnościach niepowtarzalnych (316 k.p.k.) mogą być oni dopuszczeni do udziału w innych czynnościach śledztwa lub dochodzenia - takich, o których przeprowadzenie wniosowała strona przeciwna, obrońca, pełnomocnik lub które są dokonywane przez organ prowadzący postępowanie z urzędu. Normujący to

o charakterze zanikowym, przeszukanie pomieszczeń, osób i rzeczy, okazanie, konfrontację, pobranie krwi i wydzielin organizmu, przesłuchanie świadka *in articulo mortis* - T. Grzegorzcyk, *Kodeks postępowania...*, op. cit., s. 773-774.

Natomiast według J. Grajewskiego katalog czynności niepowtarzalnych obejmuje:

- oględziny miejsca, osoby lub rzeczy (art. 207 § 1 k.p.k.),
- oględziny i otwarcie zwłok (art. 209 § 1 k.p.k.),
- ekshumację (art. 210 § 1 k.p.k.),
- eksperyment procesowy (art. 211 k.p.k.),
- przeszukanie pomieszczeń i innych miejsc lub osoby, jej odzieży i podręcznych przedmiotów (art. 219 k.p.k.),
- pobranie krwi i wydzielin organizmu,
- okazanie rzeczy lub osoby,
- konfrontację,
- pobranie krwi i wydzielin organizmu,
- przesłuchanie osoby *in articulo mortis* (w obliczu śmierci) lub cierpiącej na chorobę mogącą wywołać patologiczne zmiany w psychice, czy też wyjeżdżającej na stałe lub na dłuższy pobyt za granicę - J. Grajewski, *Przebieg procesu karnego*, C.H. Beck, Warszawa 2004, s. 59-60.

²⁴ K. Dudka, op. cit., s. 119.

²⁵ A. Taracha, *Czynności niepowtarzalne w polskim procesie karnym*, niepublikowana praca doktorska, Lublin 1983, s. 74, cyt. za: K. Dudka, op. cit., s. 120.

uprawnienie przepis art. 317 § 1 k.p.k. daje bowiem stronom oraz ustanowionym przedstawicielom możliwość wzięcia udziału w tych czynnościach, jednakże tylko na wyraźne ich żądanie. Dopuszczenie do udziału w nich nie następuje *ipso iure* i nie jest dla prowadzącego postępowanie obowiązkowe. W szczególnie uzasadnionym wypadku bowiem prokurator może postanowieniem odmówić dopuszczenia do udziału w czynności ze względu na ważny interes śledztwa albo odmówić sprowadzenia oskarżonego pozbawionego wolności, gdy spowodowałoby to poważne trudności (317 § 2 k.p.k.).

Z punktu widzenia realizacji uprawnień stron w zakresie kontroli i oceny dowodu z opinii biegłego w postępowaniu przygotowawczym istotne jest unormowanie zawarte w przepisie art. 318 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem, w razie dopuszczenia dowodu z opinii biegłego organ procesowy jest zobowiązany do:

- Dręczenia postanowienia o dopuszczeniu dowodu.

Kontrola i ocena opinii to, jak wspomniano, nie tylko prawo i obowiązek organu. Jako że realizacji wchodzących w jej zakres czynności powinno towarzyszyć przestrzeganie zasady kontrydiktoryjności aktywny udział w tych czynnościach mogą brać również strony procesowe. Aktywność stron niekiedy wystąpi już na etapie dopuszczenia dowodu z opinii biegłego - jego inicjowanie może być związane ze złożeniem przez stronę wniosku o powołanie biegłego, natomiast w sytuacji, gdy organ procesowy dopuści ów dowód, strona zyskuje prawo i faktyczną możliwość składania wniosków o zmianę treści postanowienia o jego dopuszczeniu - nie tylko w kwestii wyłączenia biegłego i zastąpienia go innym, ale także co do liczby biegłych, terminu wykonania ekspertyzy, a nadto co do uzupełnienia postanowienia przez sformułowanie dodatkowych pytań;

- Dopuszczenia do udziału w czynności przesłuchania biegłych oraz ich ewentualnej konfrontacji.

Przesłuchanie wykonawcy ekspertyzy, czy też konfrontacja biegłych stwarza możliwość wyjaśnienia czy uściślenia sprzecznych, niejasnych, niezrozumiałych dla organu procesowego i (lub) stron części zeznania (opinii pisemnej) oraz zadawania uzupełniających czy kontrolnych pytań.²⁶ Natomiast od taktyki przyjętej przez strony, czy też ich przedstawicieli, zależy czy przyjmą oni postawę aktywną, zadając pytania, składając wnioski odnośnie do treści i przebiegu czynności itd., czy też ich uczestnictwo w czynności ograniczy się do pasywnej obecności. Ostatnia ze wskazanych sytuacji niestety wcale nie należy do rzadkości. Brak reakcji stron i innych uczestników, w szczególności nie formułowania pytań do biegłego, wynikający z różnorodnych czynników: przesadnej wiary pokładanej w opiniach, nie zawsze wystarczającej wiedzy, pozwalającej na dyskusowanie z biegłym, powoduje, iż rezygnuje się w ten sposób z istotnych argumentów, które mogłyby być wykorzystane przy ustaleniu prawdy materialnej lub w obronie oskarżonego²⁷;

²⁶ T. Tomaszewski, *Ogólne czynniki wpływające na taktykę przesłuchania biegłego*, „Państwo i Prawo” 1981, nr 7, s. 115.

²⁷ P. Girdwoyń, op. cit., s. 211.

- Umożliwienia zapoznania się ze złożoną opinią, jeśli została ona złożona na piśmie. Najczęściej strony przysługujące im uprawnienie do kontroli opinii realizują dopiero z chwilą zakończenia badań i złożenia opinii, wskazując na wady zarówno czynności badawczych, jak i samej opinii, zgłaszając zarzuty i ewentualnie związane z nimi wnioski dowodowe. W zarzutach strony podnosić mogą dotknięcie opinii wadami wymienionymi w art. 201 k.p.k., których źródłem może być np. nieuwzględnienie mającego znaczenie dla opracowania opinii materiału badawczego, pominięcie jednej z możliwych wersji badanego zdarzenia, nielogiczność wniosków oraz brak ich oparcia w przeprowadzonych przez biegłego badaniach. W konsekwencji strony, dążąc do konwalidacji tych wad, składać będą wnioski o uzupełnienie opinii czy też wezwanie tych samych biegłych lub powołanie innych celem ponownego zbadania tej samej co poprzednio kwestii, a więc wydania opinii ponownej lub nowej. Strony mogą także podnosić zarzuty wydania opinii przez biegłego podlegającego wyłączeniu czy dotyczące zastosowanych przez biegłego metod badawczych. Strony mogą także złożyć wniosek o konfrontację biegłych.

Wykonanie czynności określonych w art. 318 k.p.k., jak trafnie podkreśla się w doktrynie, odgrywa istotną rolę z uwagi na znaczenie, jakie z reguły opinia biegłych ma dla ustalenia stanu faktycznego w postępowaniu przygotowawczym, a w związku z tym także dla realizacji obrony. Od wykonania obowiązków ciążących na organie z mocy komentowanego przepisu organ procesowy nie może odstąpić w stosunku do obrońców i pełnomocników oraz stron, jeżeli pozostają na wolności. W tym zakresie uprawnienie stron i ich przedstawicieli ma charakter bezwzględny. Jedyne odstępstwo przewidziano dla podejrzanego pozbawionego wolności. Jego sprowadzenia na miejsce czynności można zaniechać, jeżeli spowodowałyby to poważne trudności²⁸.

Reasumując, niewątpliwie ustawa karno-procesowa stwarza stronom postępowania przygotowawczego instrumenty w zakresie kontroli i oceny opinii, które wydają się w sposób dostateczny zabezpieczać ich interesy na tym etapie postępowania, aczkolwiek określone zastrzeżenia można mieć w odniesieniu do podejrzanego pozbawionego wolności. Ustawa bowiem dopuszcza możliwość jego niesprowadzenia do udziału w czynności, gdy spowodowałyby to poważne trudności (art. 318 zd. 2 k.p.k.; art. 315 § 2 zd. 2 k.p.k. w zw. z art. 318 zd. 2 k.p.k.; art. 317 § 2 zd. 2 k.p.k. w zw. z art. 318 zd. 2 k.p.k.), czy też w sytuacji, gdy zwłoka w przeprowadzeniu czynności grozi utratą lub zniekształceniem dowodu (art. 316 § 2 k.p.k.). Nie ulega jednakże wątpliwości, iż od stron i ich przedstawicieli zależy w jakim zakresie przysługujące im uprawnienia wykorzystają. W literaturze postuluje się by korzystały z nich w jak najszerszym zakresie, co może przyczynić się do wykluczenia wad w złożonych przez biegłych opiniach

²⁸ P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do artykułów 297–467*, red. P. Hofmański, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2011, s. 144–145.

już na tym etapie postępowania²⁹. Jednocześnie podkreśla się, iż z drugiej strony, szczególnie od podejrzanego, nie należy wymagać aktywności dowodowej, ponieważ zasada domniemania niewinności gwarantuje mu status strony biernej, od której nie wolno wymagać aktywności dowodowej³⁰. To na oskarżycielu ciąży obowiązek udowodnienia mu winy.

Reasumując:

Konfrontacja biegłych, jako metoda wyjaśnienia sprzeczności w złożonych przez biegłych opiniach, może zostać zrealizowana zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym. Umieszczenie przeprowadzenia tej czynności w przygotowawczej fazie postępowania ma niewątpliwie swoje uzasadnienie. Organ procesowy wykonując ustawowy obowiązek kontroli opinii, podejmując decyzję o przeprowadzeniu konfrontacji w postępowaniu przygotowawczym sprawia, że opinia będzie miała pełny walor dowodowy już w tym stadium postępowania. Ma to istotne znaczenie. Po pierwsze odpowiednie wykorzystywanie dowodu z opinii biegłego jest istotnym elementem prawidłowo zrealizowanej taktyki śledczej. Wyjaśnienie - w drodze konfrontacji, sprzeczności, które wystąpiły pomiędzy różnymi opiniami w tej samej sprawie, pozwala uzyskać istotne informacje, które mogą warunkować dalsze czynności postępowania, np. związane ze zleceniem innych specjalistycznych ekspertyz, przedstawieniem zarzutów podejrzanemu, czy o sposobie zakończenia postępowania przygotowawczego. Nadto, nie należy zapominać, iż w obowiązującym modelu funkcją postępowania przygotowawczego jest przygotowanie sprawy nie tylko dla oskarżyciela, ale i dla sądu. Wydaje się więc, iż organ nie może przerzucać całego ciężaru wyjaśnienia fachowych okoliczności na postępowanie przed sądem.

Skoro postępowanie przygotowawcze nie służy jedynie oskarżycielowi, by stworzyć podstawę skargi oskarżycielskiej, ale także sądowi, przez utrwalenie dowodów w formie procesowej, dla późniejszego ich odtworzenia w stadium rozprawy, istotnym problemem jest problem gwarancji prawidłowego, rzetelnego i obiektywnego zebrania i utrwalenia dowodów, które będą mogły stanowić podstawę wyroku. Niewątpliwie taką gwarancję stanowi kontradiktoryjność. Jest to istotne zwłaszcza jeżeli chodzi o dowód z opinii biegłego. Wiedza oceniającego w zakresie wiadomości specjalnych nie jest jedynym czynnikiem warunkującym rzetelną i krytyczną ocenę opinii. S. Waltoś trafnie uzależnia ją bowiem m.in. od kontradiktoryjności procesu, dzięki któremu przeciwstawne strony, dobrze przygotowane, są w stanie wydobyć na jaw niedostatki opinii biegłego.³¹

²⁹ G. Kopczyński, op. cit., s. 150.

³⁰ P. Kruszyński, *Zasada domniemania niewinności w polskim procesie karnym*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 1983, s. 190–194.

³¹ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Wydawnictwo Prawnicze Lexis Nexis, Warszawa 2003, s. 254.

Specyfika postępowania przygotowawczego, gdzie zasada kontrydiktoryjności występuje tylko w formie ograniczonej, zapewne nie sprzyja pełnemu wykorzystaniu walorów dowodowych tej czynności procesowej³². Niemniej ustawa karnoprosowa realizuje postulat kontrydiktoryjności tego etapu postępowania przez przyznanie stronom i ich przedstawicielom określonych uprawnień umożliwiającym im toczenie sporu procesowego. Wydaje się, iż te uprawnienia są wystarczające by należycie zabezpieczyć weryfikację dowodu z opinii biegłego na tym etapie postępowania, z punktu widzenia ich interesów procesowych. Aczkolwiek nie sposób nie zauważyć, iż ustawa karno-procesowa zawiera unormowania mogące prowadzić zwłaszcza do ograniczenia udziału podejrzanego w konfrontacji.

Mimo, iż ustawa karnoprosowa przyznaje stronom postępowania przygotowawczego określone uprawnienia, związane z udziałem w czynnościach w nim realizowanych, to od stron i ich przedstawicieli zależy w jakim zakresie te uprawnienia wykorzystają. Postulować należy by zakres ten był możliwie szeroki, gdyż ich aktywność może przyczynić się do wykluczenia wad w złożonych przez biegłych opiniach już na etapie postępowania przygotowawczego.

Słowa kluczowe:

konfrontacja, konfrontacja biegłych, przesłuchanie biegłego, sprzeczność opinii, postępowanie przygotowawcze, wiedza specjalna, ocena opinii, opinia biegłego, wady opinii.

Streszczenie:

Konfrontacja biegłych, jako metoda wyjaśnienia sprzeczności w złożonych przez biegłych opiniach, może zostać zrealizowana zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i sądowym. Autorka porusza w artykule kwestie związane z korzystaniem z wiedzy specjalnej biegłych w postępowaniach toczących się zarówno w postępowaniu przygotowawczym, jak i w sprawach toczących się przed sądami.

Summary:

The confrontation of expert witnesses as a method of clarifying contradictions in expert opinions can be implemented both during preparatory and court proceedings. The Author of the article raises issues related to the use of special expert knowledge during court proceedings.

³² G. Kopczyński, op. cit., s. 151.

KOMUNIKATY

Regulamin przyznawania nagród Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego w Konkursie im. Prof. Tadeusza Hanauska Na Pracę Roku z Dziedziny Kryminalistyki

Nagrody Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, zwane nagrodami za Pracę Roku z Dziedziny Kryminalistyki, przyznawane będą corocznie, począwszy od 1999 roku, za najlepsze prace o tematyce kryminalistycznej napisane przez polskich autorów. Nagrody przyznawane będą z funduszy własnych Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego.

§ 1

Nagroda przyznawana jest przez Radę Naukową Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego (PTK) na wniosek powoływanego w tym celu jury konkursowego. Rada Naukowa określa rodzaj i wysokość nagród oraz wnioskuje do Zarządu Głównego o przyznanie środków na ten cel.

§ 2

Jury konkursowe powoływane będzie corocznie, w pierwszym kwartale roku następującym po roku, za który mają być przyznane nagrody. W skład jury powinno wchodzić co najmniej 5 osób, w tym przewodniczący lub wiceprzewodniczący Rady Naukowej PTK. Jury wybierane będzie przez Radę Naukową Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego spośród członków Rady i innych osób, które cieszą się uznaniem w polskim środowisku kryminalistycznym.

§ 3

W konkursie mogą być brane pod uwagę wszystkie prace o tematyce kryminalistycznej, wyróżniające się wysokim poziomem naukowym lub szczególnym znaczeniem dla praktyki. Pracami zgłaszanymi na konkurs mogą być prace naukowe, magisterskie, dyplomowe i inne opracowania.

§ 4

Prace biorące udział w konkursie powinny być opublikowane w roku, za który przyznawana jest nagroda. W przypadku prac doktorskich, magisterskich i dyplomowych powinny być one obronione w roku, za który przyznawana jest nagroda, nie jest wymagane ich opublikowanie. W przypadku prac habilitacyjnych nagroda może być przyznane za rok, w którym został zakończony przewód habilitacyjny.

§ 5

Kandydatury prac konkursowych mogą być zgłaszane przez Zarządy Oddziałów Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego oraz członków Rady Naukowej i Zarządu Głównego PTK, a także przez kierowników właściwej placówki, w której praca została przygotowana lub obroniona (dziekanów, dyrektorów instytutów,

laboratoriów, kierowników katedr i zakładów, komendantów szkół itp.). Wraz ze zgłoszeniem powinien zostać przekazany egzemplarz pracy z krótką charakterystyką uzasadniającą zgłoszenie do konkursu, w przypadku zaś prac habilitacyjnych, doktorskich i magisterskich – dodatkowo ich recenzje. Prace nadesłane na konkurs są archiwizowane w bibliotece PTK i nie są zwracane autorom.

§ 6

Jury konkursu zgłosi Radzie Naukowej wniosek o przyznanie nagrody lub nagród najpóźniej do końca czerwca danego roku. Rada Naukowa na posiedzeniu podejmie uchwałę o przyznaniu nagród większością głosów.

§ 7

W każdym roku można będzie przyznać jedną lub więcej nagród. W zależności od liczby zgłoszonych prac i ich poziomu, możliwe będzie przyznanie nagród w różnych kategoriach, takich jak najlepsza opublikowana monografia, najlepsza praca naukowa bądź magisterska itp. Jeśli zgłoszone prace nie będą spełniały kryteriów konkursu lub będą reprezentowały niski poziom, można nie przyznać żadnej nagrody lub nagrody pierwszej.

§ 8

Laureaci nagród otrzymają dyplomy i określone kwoty pieniężne. Wysokość nagród pieniężnych ustali Rada Naukowa w porozumieniu z Zarządem Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego.

§ 9

Nagrody wręczane będą uroczystie w obecności Prezesa Towarzystwa Kryminalistycznego i członków Rady Naukowej oraz zaproszonych gości.

§ 10

Wszelkie zmiany oraz sprawy nieuregulowane w niniejszym regulaminie rozstrzyga Zarząd Główny PTK po konsultacji z Radą Naukową.

**Zarząd Główny i Rada Naukowa
Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego**

Regulamin Konkursu Na Nagrodę Profesora Brunona Hołysta dla Wyróżniających się Młodych Kryminalistów

1. Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne ogłasza konkurs na nagrodę Profesora Brunona Hołysta dla wyróżniających się w pracy naukowej lub zawodowej młodych naukowców i praktyków z dziedziny kryminalistyki.
2. Nagroda jest fundowana corocznie przez Profesora Brunona Hołysta, który przekazuje na ten cel Polskiemu Towarzystwu Kryminalistycznemu odpowiednie środki finansowe. Za zgodą Rady Naukowej PTK i akceptacją Fundatora, środki finansowe na fundusz nagrodowy mogą być również przyjmowane od innych osób prawnych lub fizycznych.
3. Nagroda jest przyznawana przez Radę Naukową jednemu lub dwóm laureatom na zasadzie konkursu, na podstawie wniosku Komisji Konkursowej, w którym przedstawiane jest nazwisko proponowanego laureata lub laureatów oraz wysokość nagrody. Laureaci w chwili przyznania stypendium nie powinni przekroczyć 35 roku życia.
4. Do przedstawienia zgłoszeń na konkurs uprawnieni są: Fundator stypendium, Zarządy Oddziałów Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego, członkowie Rady Naukowej i Zarządu Głównego PTK, kierownicy właściwych placówek, w których publikacja lub praca została przygotowana, wdrożona lub obroniona (opiekunowie naukowcy, rektorzy, dziekani, dyrektorzy instytutów, laboratoriów, kierownicy katedr i zakładów, komendanci szkół itp.), a także osoby ubiegające się o nagrodę. Wraz ze zgłoszeniem powinien zostać przekazany egzemplarz pracy z krótką charakterystyką uzasadniającą zgłoszenie do Konkursu. W przypadku innych przedsięwzięć mających stanowić podstawę zgłoszenia należy dołączyć dokumentację lub opis pozwalający na ocenę ich istoty, wartości i przydatności dla nauki i praktyki kryminalistycznej.
5. Komisja Konkursowa składa się z pięciu osób, cieszących się uznaniem i autorytetem w polskim środowisku kryminalistycznym. Jednym z członków Komisji powinien być przewodniczący lub wiceprzewodniczący Rady Naukowej PTK. Komisję Konkursową powołuje na dwuletnią kadencję Rada Naukowa PTK, wyznaczając jej przewodniczącego.
6. Nagrodę otrzyma osoba lub osoby, których dorobek naukowy lub zawodowy Komisja Konkursowa uzna za wybitny, wyróżniający się spośród dorobku osób zgłoszonych do Konkursu. Dorobek ten może obejmować pracę doktorską lub inne opracowanie o tematyce kryminalistycznej bądź też znaczące osiągnięcie praktyczne polegające m.in. na opracowaniu lub rozwinięciu nowej metody badań kryminalistycznych, wprowadzeniu do praktyki kryminalistycznej innowacyjnego rozwiązania technicznego lub organizacyjnego, zrealizowaniu projektu naukowego o priorytetowym znaczeniu dla nauki i praktyki kryminalistycznej. Uwzględniane w kon-

REGULAMIN

publikowania prac w "Problemach Współczesnej Kryminalistyki"

1. Problemy Współczesnej Kryminalistyki są periodykiem naukowym wydawanym 1-2 w roku przez Katedrę Kryminalistyki Uniwersytetu Warszawskiego i Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne.
2. W Problemach Współczesnej Kryminalistyki publikowane są prace: teoretyczne, eksperymentalne, syntetyzujące i analityczne oraz kazuistyczne z zakresu kryminalistyki i dziedzin pokrewnych, a także recenzje i sprawozdania z konferencji, zjazdów i zebrań naukowych.
3. Teksty prac winny być sporządzone czcionką znormalizowaną (Times New Roman), jednostronnie, na arkuszach formatu A-4, z marginesem 2,5 cm z lewej i 2,5 cm z prawej strony, z zachowaniem półtora odstępu między wierszami (30 wierszy na stronie). Zapis winien być dokonany podstawowym krojem pisma bez wyróżnień.
4. Opracowania teoretyczne nie powinny przekraczać 20, a kazuistyczne 15 stron maszynopisu wraz z rycinami, tabelami, wykazem piśmiennictwa i streszczeniem.
5. Nadsyłane prace będą recenzowane.
6. Na pierwszej stronie, przed tytułem i właściwym tekstem pracy, należy umieścić imię i nazwisko Autora (Autorów), tytuł pracy w języku polskim.
7. Praca winna być zakończona słowami kluczowymi i streszczeniem w języku polskim i angielskim nie przekraczającym 15 wierszy maszynopisu.
8. Liczbę tabel i rycin winno się ograniczyć do minimum niezbędnego dla zrozumienia tekstu.
9. Ryciny i tabele oznacza się numeracją arabską.
10. Przypisy powinny zawierać nazwisko i pierwszą literę imienia Autorów pracy, tytuł czasopisma oraz kolejno - rok, numer tomu i pierwszą stronę pracy. Przy pozycjach książkowych należy podać pełny tytuł dzieła, wydawcę, rok i miejsce wydania. Przypisy umieszcza się na dole strony, na której przypis jest przywoływany.
11. Redakcja zastrzega sobie prawo dokonywania w pracy niezbędnych poprawek stylistycznych i skrótów bez porozumienia z Autorem.
12. Za prace publikowane w Problemach Współczesnej Kryminalistyki nie są wypłacane honoraria autorskie. Autorzy zobowiązują się do podpisania umowy nieodpłatnego przeniesienia majątkowych praw autorskich do publikacji na Wydawcę. Do artykułu należy dołączyć dane, które umożliwią sporządzenie umowy, tj. nazwisko, imię, imię ojca i matki, datę i miejsce urodzenia, PESEL, miejsce zamieszkania. Wzór umowy znajduje się na stronie internetowej Polskiego Towarzystwa Kryminalistycznego www.kryminalistyka.pl
13. Na końcu pracy należy zamieścić: adres mailowy, numer telefonu i adres zamieszkania Autorów, na które kierowana będzie korespondencja.

14. Prace nie spełniające opisanych powyżej warunków nie będą opracowywane do czasu dokonania przez Autora niezbędnych uzupełnień i poprawek.
15. Prace nie zakwalifikowane do druku nie są zwracane Autorom.
16. Prace w formie elektronicznej należy wysyłać na adres Redakcji:
redakcja.pwk@gmail.com

Procedura recenzowania prac w "Problemach Współczesnej Kryminalistyki"

Wydawca:

Katedra Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji
Uniwersytetu Warszawskiego
Polskie Towarzystwo Kryminalistyczne

Rada Naukowa:

prof. dr hab. Jerzy Kasprzak
prof. UW, dr hab. Maciej Szostak
prof. dr hab. Henryk Malewski (Litwa)

Sekretarz Redakcji

dr Katarzyna Furman-Łajszczyk

Redakcja Naukowa:

prof. dr hab. Ewa Gruza
prof. dr hab. Tadeusz Tomaszewski
dr Mieczysław Goc

Lista recenzentów:

prof. UWM dr hab. Bronisław Młodziejowski
prof. UWM dr hab. Jarosław Moszczyński
dr Wacław Brzęk

Procedura recenzowania prac naukowych nadsyłanych do publikacji w Problemach Współczesnej Kryminalistyki:

1. Procedura recenzowania artykułów jest zgodna z zaleceniami Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego.
2. Przekazanie tekstu do publikacji w Problemach Współczesnej Kryminalistyki (PWK) jest jednoznaczne z wyrażeniem przez Autora/Autorów zgody na wszczęcie procedury recenzowania artykułu.
3. Nadesłane materiały poddawane są wstępnej ocenie formalnej przez Radę Naukową i Redakcję Naukową PWK, zwłaszcza pod kątem ich zgodności z wymaganiami wydawniczymi, jak również z obszarami tematycznymi wydawnictwa.
4. Standardowo artykuły recenzowane są przez dwóch niezależnych recenzentów, którzy nie są członkami Rady Naukowej i Redakcji Naukowej oraz nie są zatrudnieni etatowo w jednostkach wydającej czasopismo. Z uwagi na wąskie grono ekspertów z niektórych dziedzin, czy specjalności kryminalistycz-

nych, zwłaszcza z zakresu techniki kryminalistycznej, dopuszcza się odstępstwa od zasady niezależnej recenzji, czyli powoływanie specjalistów spośród pracowników UW i PTK.

5. Nadesłane artykuły nie są przekazywane recenzentom z tej samej placówki, z której pochodzi Autor/Autorzy.
6. Prace recenzowane są anonimowo. Recenzenci nie znają nazwisk Autorów. Autor/Autorzy są informowani o wyniku procedury recenzenckiej z zachowaniem zasady poufności recenzji. W sytuacjach spornych powoływany jest kolejny recenzent.